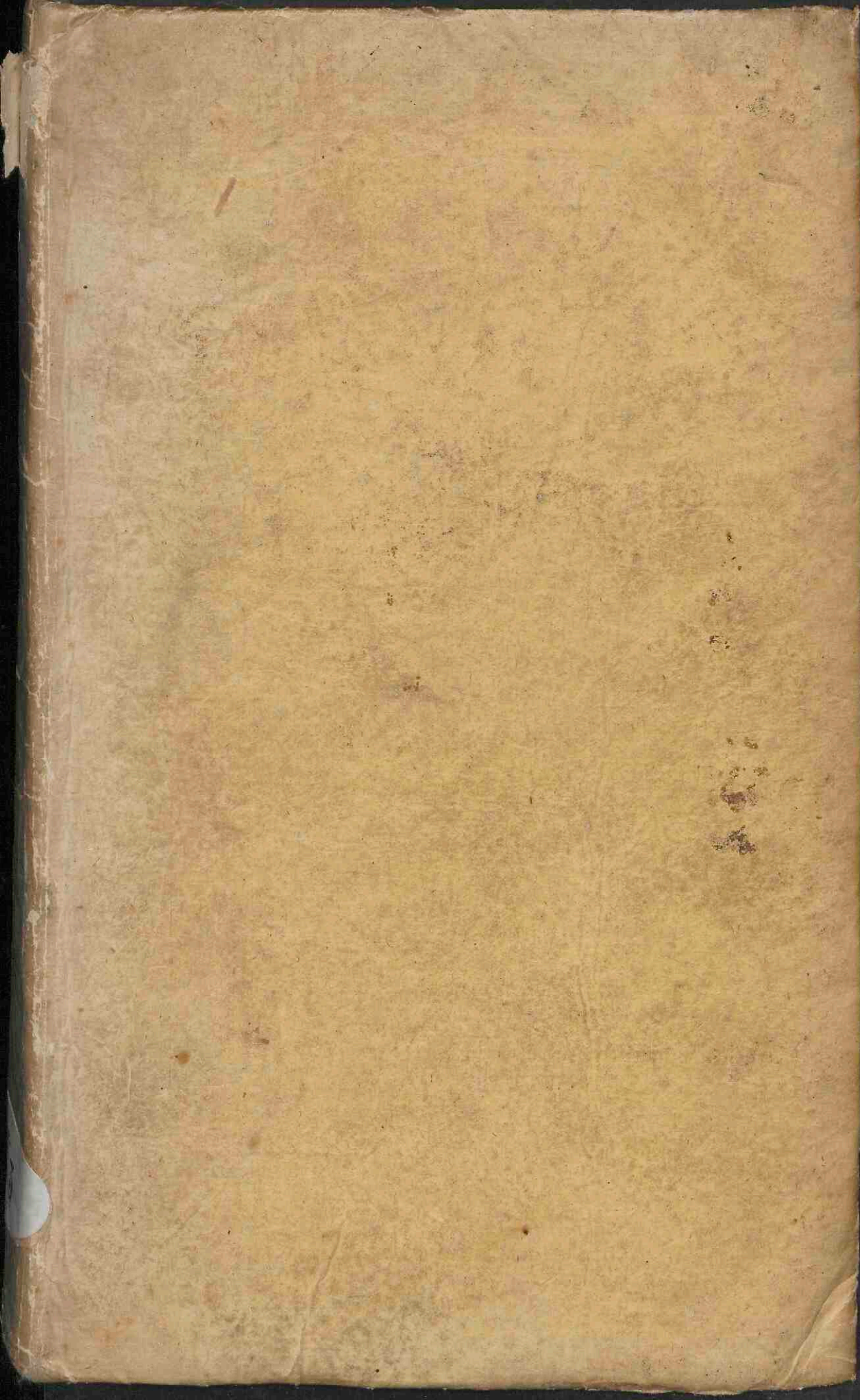

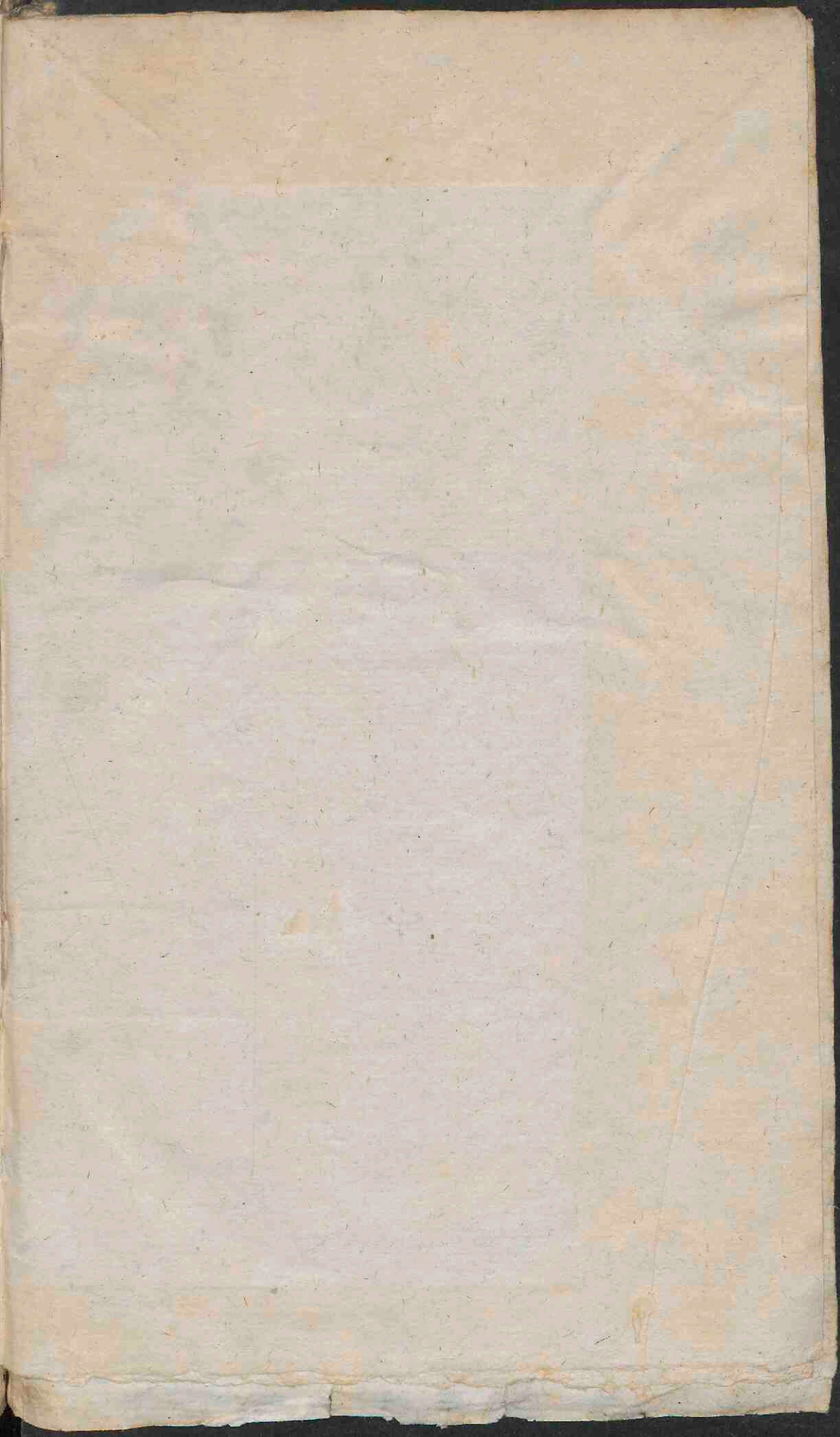

Nieuwe atlas van het tegenswoordig toneel des oorlogs, in Duitschland, de Nederlanden, het land van Luik en een gedeelte van Frankrijk

<https://hdl.handle.net/1874/253985>

goris laurens 14-5-01

Geogr. et itinerat.

Oct. n° 793

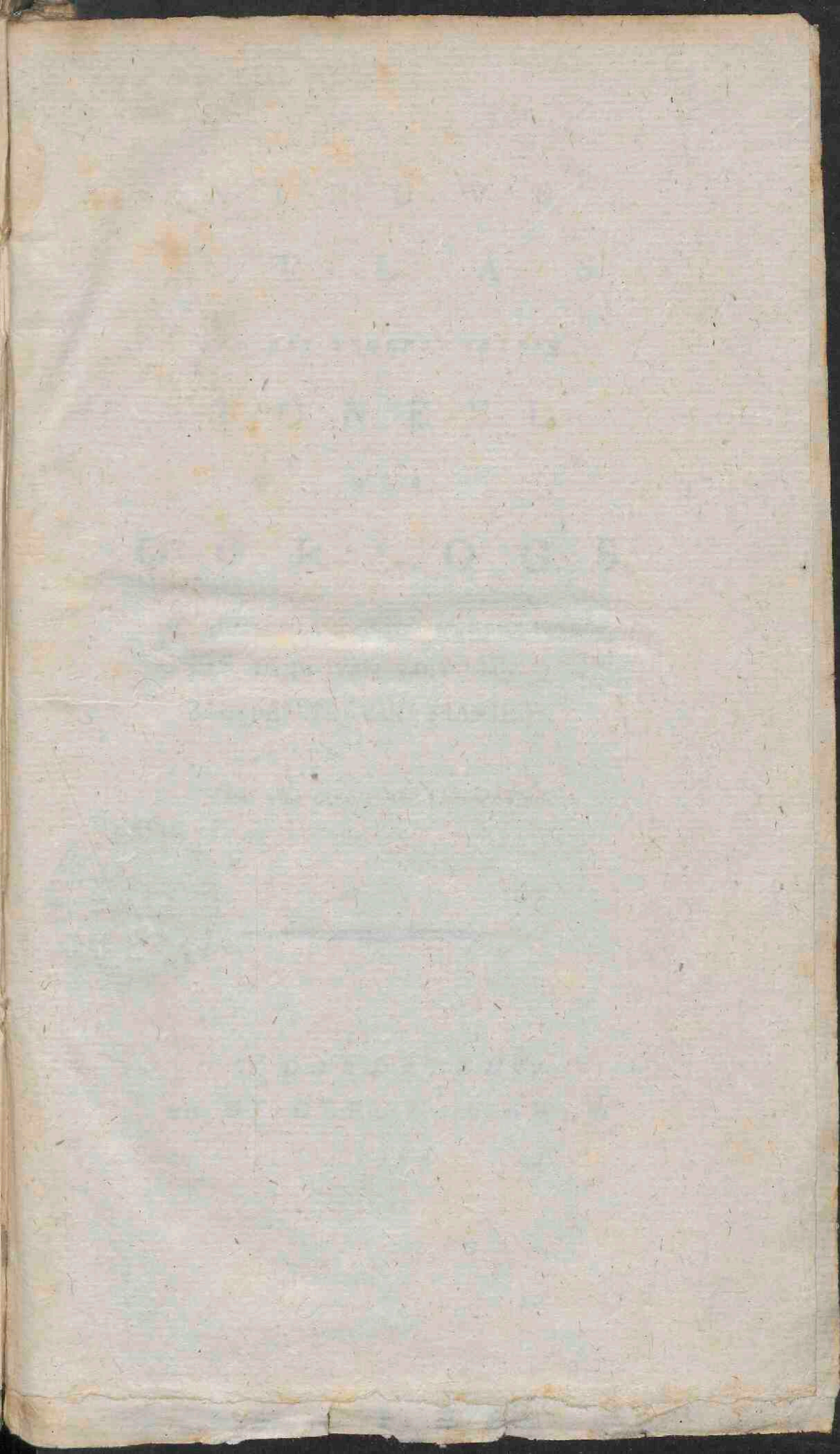
GESCHENK

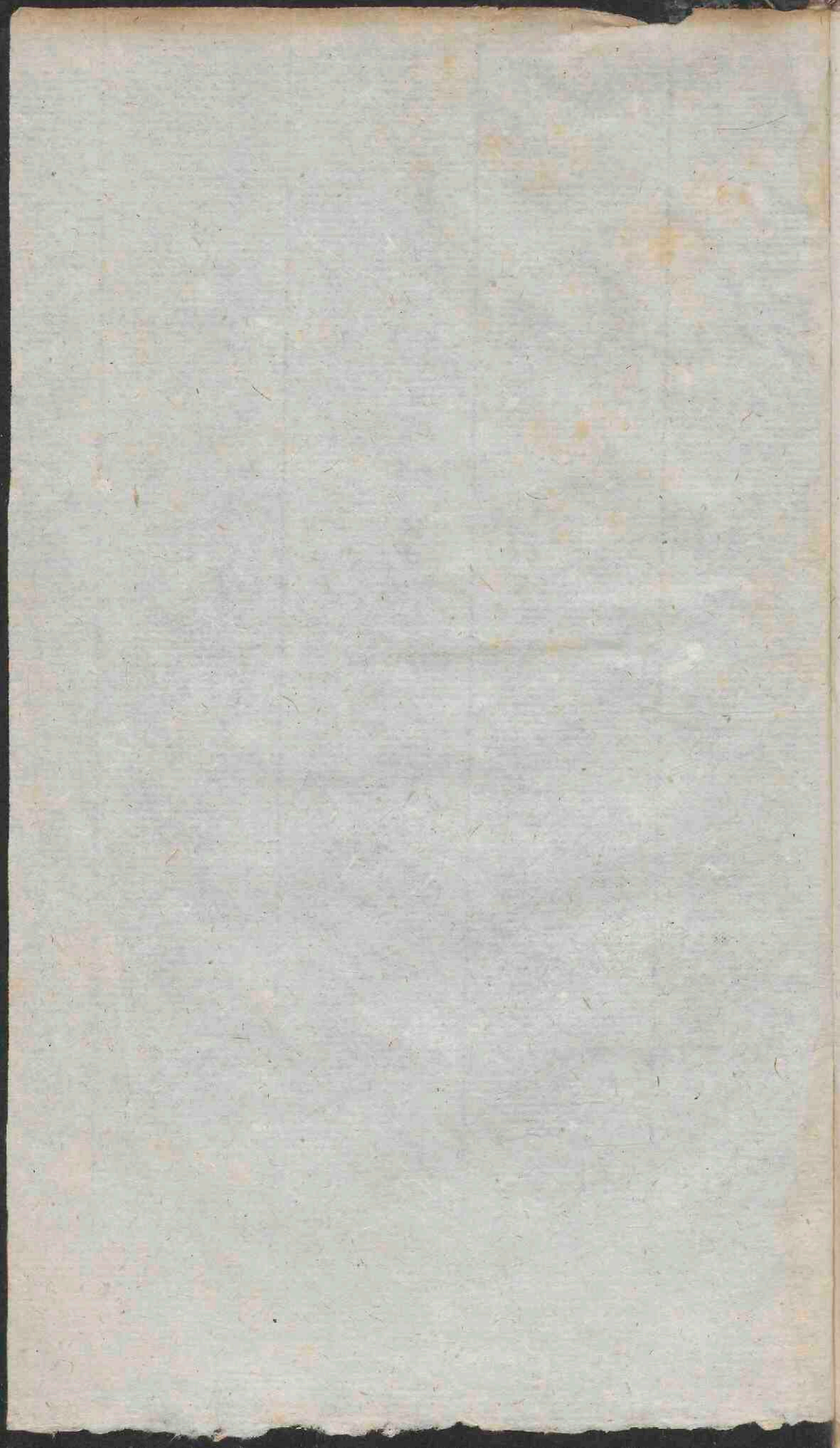
VAN

DE VROUWE WEDUWE

VAN DEN HEER HOOGLEERAAR

J. C. SWIJGHUISEN GROENEWOUD.

George.
80 743

N I E U W E
A T L A S

VAN HET TEGENSWOORDIG

T O N E E L

D E S

O O R L O G S,

IN DUITSCHLAND, DE NEDERLANDEN,
HET LAND VAN LUIK, EN EEN
GEDEELTE VAN FRANKRIJK.

MET VIER GEKOLEURDE LANDKAARTEN.

Te D O R D R E C H T,
BIJ D E L E E U W E N K R A P.

1794.

W I L L E M
A T L A S

VAN HET KONINKRIJK

T O M E L

O O R L O G

IN NEDERLAND, DE NEDERLANDEN,

HET LAND VAN LUK, EN ENN

GEDELTEN VAN FRANKRIJK

MIT VIER GEWONDENEN

TOEGESCHRIJVEN
AN DE LEZERS EN KRAN

1794

I N L E I D I N G

A T L A S

VAN HET

TEGENSWOORDIG

OORLOGSTONEEL.

I N L E I D I N G.

Het oogmerk van het volgend Werkje is om den Nederlandschen Lezer een naauwkeurig denkbeeld te geeven van het tegenswoordig Oorlogstoneel, ten opzichte der *Oostenrijksche Nederlanden*, met het daar aanhorige: *de Opper- en Neerrijnsche Kreitsen*; *de aangrenzende Departementen van Frankrijk*, en iets van de *Generaliteitslanden* onzer Republijk.

Men benoemt veele deezer Landen ook wel met den naam van den *Bourgondischen Kreits*,

en zeker voornaam Aardrijkskundige geeft daar aan den naam van *Maas-Kreits*, doch dit laatste is niet algemeen. —

De Bourgondische Kreits bestaat tegenswoordig uit:

- I. Het grootste deel des Hertogdoms Brand, nevens het Markgraaffschap Antwerpen en de Heerlijkheid Mechelen.
- II. Het Hertogdom Luxemburg.
- III. Het Hertogdom Limburg.
- IV. Een deel van 't Graaffschap Vlaanderen, de Heerlijkheid van Doornik en de vrije Landen.
- V. 't Graaffschap Henegouwen.
- VI. 't Graaffschap Namen.
- VII. Een klein deel van Opper-Gelderland.

De Oostenrijksche Nederlanden zijn zo volkrijk als eenige landen in Europa. Men wil dat zij twee millioenen menschen bevatten, zo dat 4270 menschen op een quadraat mijl zouden wonen.

Behalven Lombardijen, dat 6729 menschen op eene vierkante mijl telt, is 'er geen der Oostenrijksche bezittingen zo volkrijk. De Oostenrijksche Kreits, bij voorbeeld, rekent men op 2010, Bohemen op 2357, Gallicien en Lodomarien op 2100, en Hongarijen en Zevenbergen op 1248 op eene vierkante mijl. Hier uit volgt dat de Oostenrijksche Nederlanden uitnemend vruchtbaar, voortreflijk gelegen en wel

wel bebouwd moeten zijn, dewijl de volkrijkheid van een staat altoos een onloochenbaar bewijs is, zo wel van de werkzaamheid der inwoonderen als van deszelfs eigenaartige vruchtbaarheid.

Het grootste deel deezer Landen, vooral het midden en 't noordlijkste, heeft eenen vlakken en vetten grond, die allerlei graangewas, vlasch, hennip, meekrap, en kool of raapzaad in menigte oplevert. Een ander deel des Lands is laag en moerasig, zo als in 't noorderdeel van Vlaanderen en Gelderland. Men vindt in 't Markgraaffschap Antwerpen veel zand en heide, zo mede in 't noorden van Brabant. Dan hier, zo wel als in een deel van Opper-Gelder, drijft men bloeienden handel, in runderen, schaapen, zwijnen en paarden, waar van de fokkerij hier sterk is, wyl de moerasigste en zandigste gronden grootendeels tot de groeirijke weiden verbeterd zijn. Waar dit niet doenlijk is, graaft men op veele plaatzen turf, en beoeffend men andere nuttige bezigheden, als de visfcherij. Bergen en bosfchen vindt men in de oostlijke en zuidlijke Provinciën, die echter zeer vruchtbaare gronden hebben — bij voorbeeld in het Limburgsche, Doornikfche en in het Graaffchap Henegouwen.

In 't Luxemburgfche vinden wij vooral het Ardenner woud en het Sonjebosch, alwaar zich groot en klein wild onthoudt. Onder de aardfoorten en mineraalen vindt men in 't Limburgfche vette klai, goede porceleinaarde, marmet,

steenkolen, briksteen, klamey; in Namen en Henegouwen, ijzer, blik en koper; keukenzout trekt men uit zeewater, ook vindt men hier veel vitriool.

Alle deeze Natuurgaven maakt de Vlaming zich ten nutte, deels door bearbeiding, deels ruw, ter verzending. De Nederlanders zijn de beste wollenverwers, en hebben dit anderen volkeren geleerd. Vooral waren hunne laakens in de veertiende en vijftiende eeuw de beste van Europa. Toen naderhand deeze Provinciën onder Karel den Stouten, Maximiliaan I., maar bijzonder onder Philippus II. door zo veele jaaren onlusten en bloedige oorlogen nevens eene tot gruwlen overnaande onverdraagzaamheid, in hunne werkzaamheid gestoord wierden, verdweenen de bloeienste fabrieken en manufactuuren van daar. — Evenwel vindt men 'er nog de blaauw- zwart- en scharlaken-verwe-rijen, als in Brusfel, Eupen, Herve en Leuven, welken nevens de wollen stoffen, kouzen en camelotten zeer geacht zijn. Ook bloeien thans nog in Vlaanderen, Braband, Opper-Gelderland en Henegouwen, de beste lijnwaad- en kantfabrieken, vertierende de twee eerste ook zeer veel gewascht linnen en meubel- papier. Van de uitheemsche producten verarbeiden de Fluweel- en Zijde- manufacturiers de Chitzen- en Catoenbereiders, de Tapijtwerkers, alsmede de Goud- en Zilverfmeders, ijder het hunne, en hun werk staat met dat

dat der Franschen en Engelschen gelijk. — Men vindt hier veele ijzerfabrieken, blikslagerijen, vitrioolmakerijen, aluin- en salpetterafinaderijen, kruidmolens, zegellakfabrieken, pottbakkerijen, porceleinfabrieken en glasblazerijen, nevens meer andere. Ook wordt hier veel olij geslagen. Bier wordt hier zeer veel uitgevoerd. Brandewijnen stookten de Landsheeren zo wel als de burger. — Men heeft hier veele waschbleekerijen; men maakt hier goede snuiftabak, en rafineert uitneemende suiker.

Men kan hier uit het natuurlijk gevolg trekken dat deeze zo in zich zelf van producten gezegende, en door kunstarbeid zo rijke Provincien, een zo voordeeligen als uitgebreiden handel drijven, schoon dezelve voor twee en drie eeuwen onvergelyklyk grooter was. In de veertien- vijftien- en zestiende-eeuw zeilden hunne schepen niet alleen op alle Europische zeeën, als de overige hansfesteden, waarmede Brugge en Antwerpen in verband stonden, en hun monopolie uitoeffenden, maar zij bevoeren ook, naar gelang der toenmaalige kunde, zomtjids de Indische wateren. Gend en Brugge, en naderhand Antwerpen, voorzagen in de 14 a 15 eeuw geheel het Noorden, ten deele met hunne manufactuuren, ten deele met Oost-Indische en andere buitenlandsche producten, welke zij over Venetien bekwamen, alwaar toen de voornaamste marktplaats van Asiatische waren was.

Deeze handelbloei wierd bevordert, door het groot aantal inlandfche producten, en de uitneemende kunst-vlijt der ingezetenen; bijzonder door de gelukkige legging deezer landen aan de noordzee, en de bevaarbaare vloeden, welke de onvermoeide arbeid der inwoonders door veele vaarten en sluizen nog daar toe veel gefchikter gemaakt hebben.

Dan, deeze handel nam af, zo dra de vereenigde Nederlanden van den Bourgondifchen Kreits waren afgefcheurd. Hierop volgden onmenselijke Godsdienstvervolgingen, en een geduurzaame krijg onder de vier Spaanfche Philippuffen en den laatften Karel; waarbij kwam het fluiten der Scheide, waartegen Jofephus II., gedurende zijne regeering, zich verzette, en de opening vorderde. Dit alles bragt dien handel ten onder, dan zedert de vier laatste regeeringen begint alles wederom eenigzins te herlevendigen, door de verzending hunner eigene producten, en den handel met de Nabuuren, ja zelfs met Amerika. De inrichtingen der laatste Oostenrijfche regeeringen ter bevoordeeling des handels, kondigen dus de gelukkigfte gevolgen aan voor het commercieerende deel des Bourgondifchen Kreits, en de verbetering der groote wegen, behoort wel degelijk daar onder. Veele daarom zijn met fteenen geftraat en met vruchtboomen beplant.

De

De straatweg van Namen naar Leuven, willen, dat zevenmaal hondert duizend, en die van Bergen in Henegouwen naar Valenciennes, dertig duizend guldens zou gekost hebben. — Met dat al kan men niet ontkennen, dat de menigvuldige wateren, welke dit land doorsnijden, nog grooter hulp aanbrengeu.

De Schelde, de voornaamste rivier der Nederlanden, en de eeuwige twistappel tusschen Holland en Bourgondien, ontspringt in Picardiën, en wel in 't landschap Vermandois, nabij Chatelet, zijnde een kleine sterkte aan het Kamerijksche, thans het zevende Fransche departement, van de Aisne genoemd, naderhand vereenigt zij zich met de Somme, die reeds bij Bray in Picardie vaarbaar is, en veele vloedeu en kanalen in zich ontvangt, en ten laatsten bij St. Valory in zee valt. Dan dit gedeeltelijk onderaardsch kanaal, 't welk die twee rivieren vereenigt, maakt de mogelijkheid om te water van Antwerpen in de Middellandsche zee te koomen, zonder de Noordzee of het kanaal te passeeren; men begrijpt dat het niet zonder zwaare kosten is aangelegd. De Schelde inmiddels loopt van de grenzen van Picardien, naar Kamerijk en Bouchain, in Fransch-Vlaanderen, terwijl onderscheidene wateren daar in vallen, waardoor zij ook voor grootere schepen vaarbaar wordt. Bij Condé ontvangt zij de Hayne, en verlaat bij het dorp Flines de Fran-

sche grenzen, na zij eerst den bevaarbaaren vloed de Escarpe heeft ontvangen.

Doornik is de eerste voornaame stad in Oostenrijksch-Vlaanderen, welke door de Schelde bespoeld wordt, van daar vloeit zij naar Oude-naarden en Gend, alwaar zij door de invallende kanalen tusschen Brugge en Gend, tusschen de laatste plaats en het Sas van Gend, alsmede door de uit Artois koomende Leye merklijk verwijdert wordt. — Drie mijlen beneden Gend, in 't Graafschap Dendermonde, bij de stad van dien naam, ontvangt de Schelde nog grooter toevloed door den Dender, die in Henegouwen ontspringt, en voorbij Aeth, Lesfines en Aalst vloeid, door den Durme, beneden Dendermonde, en den Rupel, tegens over Rupelmonde. — Verder ontvangt zij hier omstreeks veele andere vlooden, als den Neethe, den Dijl, Senne, Demer, 't groote Leuvensche kanaal, enz. De Rupel inmiddels is de breedste van alle deeze invallende wateren. Van hier schiet de Schelde met een geweldigen stroom nederwaard, tusschen Vlaanderen en Brabant, en stelt als 't waare hier een onoverkoomlijke grens tusschen dezelve. Beneden Antwerpen is zij meer dan 6000 voet breed. — Dan hier krimpt zij zich in, tot niet wel 3000 voet, rijzende en vallende het water hier 20 voeten. Dan vloeit zij om het Vlaamsch hoofd, langs de gedemoliceerde For-

Forten St. Maria en Philippine, naar de Hollandfche bezittingen, welke de beide oevers van den froom influiten, en in 1784 de twistappel waaren der Hollanders en Oostenrijkers. De gevolgen daar van zijn nog te versch in het geheugen, om dezelve weder op te haalen. Ook zou men dan in een nader detail moeten treden over 't geen gebeurd is, toen de Franschen in 1792 meester in Braband waaren, en tot onzen bodem doordrongen, 't geen wij niet oordeelen tot ons vak te behooren. — Zie hier agter het antwoord van Collot aan den Koning van Frankrijk, en zijne hovelingen over Nancy.

Bij den noordlijken hoek van Hollandsch Vlaanderen is de Schelde over de 18000 voet breed, en deelt zich in de Ooster- en Wester-Schelde, welke laatste ook den Hond genoemd wordt, die veel wijder dan de Ooster-Schelde is, alwaar de breedte op zommige plaatzen meer dan ander half duitfche mijl breed is. Eindelijk vloeit zij als een breed en diep water, tusschen Zuidbeveland en Walcheren, aan de eene zijde langs Biervliet, Terneus, en Ijzendijke, aan de andere zijde voorbij Vlisfingen, alwaar zij in de Noordzee valt. De Ooster-Schelde in tegendeel baant zich eenen weg tusschen verscheidene Eilanden en Zandbanken door, naamlijk van Sandvliet af, naar 't Hollandsch Braband, en vloeit tusschen die Provincie en Zuidbeveland, terwijl een kleiner tak, langs Dalem schiet, zich in de zogenoem-

noemde keeten stort, en de eendracht genoemd wordt, waar uit eindelijk de Ooster-Schelde tusfchen de Eilanden Walcheren en Schouwen in de Noordzee valt.

Gelijk nu de westlijke landen des Bourgondifchen Kreits zich alle door de Schelde in de Noordzee van hun overtollig water ontlasten, zo gieten de oostlijke deelen het hunne in de Maas.

De Maas ontspringt in Neder-Champagne bij het dorp van dien naam, of naar 't Mense, vijf mijlen van Langres, zijnde thands het twee en twintigste departement aan de Marne. Spoedig wendt zij zich naar Lotharingen, ontvangt eenige kleine vlooden in zich, en keert weder naar Champagne, bij St. Theobalt wordt zij bevaarbaar, van daar doorloopt zij, voorbij de steden Voucouleurs, Commercij, St. Michiel, Verdun en andere, een grootdeel van Lotharingen.

Voor dat de Maas in het Ardenner woud den Luxemburgfchen vloed Semois ontvangt, ontlasten zich daar in nog verscheide kleine wateren. — Aan den Semois leggen de steden Arlon, Boullon, en Orchimond. Met deezen vereenigt, schiet zij bogtig over Revin, Fumay, en Montigny naar de grenzen van Duitschland, die zij in het Bisdome Luik bij Vincur, niet ver van Hierges, aantreft, kort daarna wordt zij door verscheidene wateren op nieuw versterkt, en vloeit door het aan Frankrijk behoorende deel

van

van Namen, over Charlemont en Givet St. Hilaire, door eenige deelen van het Luiksche en Namensche, over Hastieres, alwaar zij weder de Lesse, uit Luikerland koomende, ontvangt, naar Namen zelve, alwaar zij bijna 600 voet breed is, en op nieuw de uit Picardien ontspruitende bevaarbaare Sambre ontvangt. — Daarna stroomt zij naar de stad Luik. — Van daar, deels door het bisdom van dien naam, deels door het Oostenrijksch en deels door het Hollandsch gebied in 't land van Overmaas; ook kromt zij zich tuschen het Hollandsch en Oostenrijksch Gelderland, door het Pruisfisch aandeel dier Provincie, en zo verder naar de vereenigde Nederlanden; en, na zij nog eene menigte wateren, als de Rhoer, Worm, Rebeek enz. heeft ingezwolgen, vereenigt zij zich bij St. Andries met de Waal, en bij Loevenstein met de Merwe, makende verscheidene takken, en valt eindelijk tuschen den hoek van Holland in 't land van Voorne in de Noordzee, met zo veel geweld, zegt zeker Schrijver, dat deeze onoverzienbaare waterplas hier op eenen aanmerklijken afstand daar tegens niet schijnt te kunnen indruisfen, maar haare ziltachtige bitterheid voor het zoete Maaswater moet intrekken, doch zo veel eer koomt de kragt deezer Rivier niet toe, gelijk een ijder bekend is die immer deszelfs uitwatering gezien heeft.

Behalven door deeze twee hoofd-rivieren wordt
de

de handel hier merklijk gemaklijk door de Kanaalen van Yperen, Brugge, Sas van Gend, Brusfel, Leuven en anderen. — En in de oostelijke en zuidlijke deelen van dit land heeft men ten dien einde een Kanaal gegraven, dat van Luik naar Leuven gaat, waar langs alle waaren, welke naar zee geschikt zijn, boven uit Duitschland en den Elfas vervoerd worden, wijl het de kortste en minst kostbaarste weg is. Daar te boven is de Fransche handel misfchien ruim zo voordeelig als de uitvoer.

Het mineraal rijk levert, tot het laatst genoemde oogmerk, allerlei gesleepen steenen, marmer, ley, ongeleschte kalk, steenkolen, pijpaaarde, ijzer, koper, kiel, potaarde enz.

Dat der planten: koorn, voornaamentlijk tarw, hop, olijzaad, tabak, meekrap, vlasch, hooi, bier, brandewijn, turf, papier enz.

Het dierenrijk: runders, schaapen, varkens, en dus boter, kaas, wol enz., benevens veelerlei soorten van visch.

Sedert 1754 richtte men, in Antwerpen, ten nutte des handels, eene Asfurantiekamer op, die een fonds heeft van twee millioenen. — Deeze is de eerste die ooit in de Oostenrijfsche Nederlanden plaats vind. Een soortgelijke is in 1782 te Oostende opgericht, ook vestigde men hier in dat zelfde jaar een bank, eene Porto Franco, en te Brusfel zedert 1758 eene Munt.

Men wil dat de omloop van geld in de Oostenrijke

rijksche Nederlanden, omtrent 30 milliöenen zouden belooopen, en de schatkisten der kloosters en particulieren nog rijker zijn.

Wijl het overschot van den Bourgondischen Kreits, waarin men deels Vlaamsch, deels Waalsch, en in zommige strecken van het Luxemburgsche Hoogduitsch spreekt, alleen aan het Aartshertoglijk huis van Oostenrijk behoort, zo verbeeld hetzelfde ook den gantschen Kreits, en de Aartshertog is meer Souverein dan de Vorsten van andere Kreitzen, alzo hier geene Standen zijn, met uitzondering over landzaaken. Toen in Mey 1787 eene verbetering in het Justicieweezen zoude ingevoerd worden, ontstond daarover eene zo kragtadige gisting, dat zulks eerst verschooven wierd, en den 30 Mey eene oproeping der Standen en Gilden te Brusfel plaats vond, waarna de Landvoogdes der Catholijke Nederlanden, zuster van Joseph den II. plechtig beloofde, dat die Standen bij alle hunne rechten, vrijheden en gewoonten zouden gehandhaafd worden, zo als zedert twee hondert jaaren had plaats gevonden. Alles wat hun mishagde zou hersteld worden. In dat jaar wierden ook nieuwe Kreitsintendenten aangesteld, die hun verblijf te Brusfel, Antwerpen, Herve, Luxemburg, Gend, Brugge, Doornik, Bergen en Namen zouden houden, dan de Standen kwamen hier tegens op, en de Keizer vond geraaden dit stuk ook te laten vaaren.

In 't algemeen worden deeze Provinciën geregeert door een algemeenen Landvoogd, wiens magt uitgestrekt is. Deeze post wordt zedert 1479 bekleedt door een Prins of Prinses uit het huis van Oostenrijk, uit hoofde dat Philippus II. bij den vrede van Arras daar in toestemde.

Van daar dat de Landvoogd of Landvoogdes deezer Provinciën het bestier heeft over alle geestlijke en waereldlijke zaaken. — Hij kan niet alleen de Ridders van het gulden vlies, maar ook alle in het vervolg te meldene Collegiën bij een roepen wanneer hij wil. Hij heeft het bestier over alle zaaken van justicie, policie, en finantien, over de troupen, de Gouverneurs, Generaals, Kapiteins, en alle zo militaire als burgerlijke bedieningen. De wetten, edicten en beveelen worden in zijnen naam gegeven. Hij begeeft de openvallende ambten en pensioenen, naar den wil van den Vorst, schenkt pardon, heft zommige dingen, en stelt andere in de plaats. Hij roept naar willekeur de Staaten van een of meer Provinciën bij een. In een woord, de Gouverneur-Generaal oeffend alle souvereine magt, behalven in eenige weinige gevallen, in welke zijne magt door den Regent en de hooge Collegiën bepaald is. — Bij voorbeeld, men heeft zich het begeeven van eenige hooge bedieningen voorbehouden, zo ook het bestuur over 's lands inkomsten. Het opdraagen van tijtels, Adeldommen en leenbrieven, alsmede om de
lands.

lands heerlijke domeinen te veranderen. Het Hof van den Landvoogd in Brusfel is uitneemend prachtig. Hij heeft twee compagnien lijfgarde; de Paus houdt 'er een Nuntius, de Koning van Frankrijk pleeg hier een gevolmagtigden Minister te houden, gelijk de Staaten-Generaal nog doen. Grootbrittanje heeft een Resident, en Luik een Chargé d'Affaires. Ook hebben deeze Nederlanden dikwerf Ambassadeurs aan de voornaamste Hoven van Europa. Maar de Gouverneur-Generaal kan zonder toestemming van den Souverain zijne waardigheid aan niemand afstaan, schoon zijn Opvolger dikwerf reeds bij zijn leven benoemd is, in welk geval diens naam, bij eene verzegelde acte, in het kasteel van Antwerpen bewaard wordt. De persoon des Landvoogds kan echter bij zijn leven door den Minister der Oostenrijksche Nederlanden verbeeld worden. Dit heeft nog in deeze eeuw plaats gehad bij de Graaven van Kaunitz-Ritborg, Bosta, en van Cobenzel.

Het ambt van Staats- en Krijgs-Secretaris in de Nederlanden is mede gewichtig, wijl hij de geheele ministeriale correspondentie zo wel met den Souverein, als met de Ministers in de Hof- en Staatskancelarij moet waarneemen; het Protocol houden der Staatsvergaderingen, alle de depeches op bevel ondertekenen, en alle memorien en resolutien afvaardigen; Patenten voor hooge bedieningen afvaardigd, en voor 't overige van den algemeenen Landvoogd afhangt.

Les Conseils Collateraux zijn verder de drie

voornaamste Collegien der Nederlandsche landregeering, welke in 1531 door Keizer Karel den V. den Landvoogd zijn toegevoegd, zij bestaan uit den Staatsraad, welke zich met de gewichtigste in- en uitheemsche zaaken bezig houdt; uit den geheimen raad, die uit een Voorzitter, zeven Leden, en drie Secretarissen bestaat, en de voornaamste landzaaken, de rechten der Regenten betreffende, in het oog houden, zonder echter eenige jurisdictie, policij, justicie, naturalizeering enz. te kunnen uitoeffenen, — en uit den Financieraad, waarvan de Ontvanger-Generaal het hoofd is, welke met zijne onderhoorigen of toegevoegde Raaden alle financiële zaaken, die der domeinen, koophandel en scheepvaart bestiert. — De Rekenkamer van Brabant en Vlaanderen is een bijvoegzel tot het financieewezen. Deeze drie Collegien hebben zedert den dood van Karel V. dikwerf verandering ondergaan, doch zijn in 1725 door Karel den VI. weder in order gebragt.

De wetgeving in die Nederlanden behoort aan de Regenten, doch de Provinciaale Standen, zo wel als de voornaamste Gerichtshoven worden daar bij vereischt.

De afkondiging van alle wetten geschiedt onder 't groot zegel, behalven in Brabant en Limburg, alwaar de Raad van Brabant zijn eigen zegel gebruikt.

Men oordeelt ook hier naar het Romeinsche recht over de wetten, gewoonten, en ordonnantien,

tien, behalven in Henegouwen en de zogenoemde vrije landen. — Hoe gelukkig zijn de twee laatste, dat zij hunne denkwijze niet behoeven te plooiën naar de begrippen, die toen (na zo veele honderden jaaren) op bevel van den Monarch, voor recht verklaard wierden!

Het Hof provinciaal, ook wel het Parlement (*le grand Conseil*) genoemd, is het hoogste gerechtshof der Oostenrijksche Nederlanden, resideerende te Mechelen, welke bestaat uit eenen Voorzitter, die te gelijk Staatsraad is, twee Geestlijken, en zestien waereldlijke Raaden, daar onder begreepen de Raadfiscaal, en Procureur-Generaal. Dit Hof heeft twee kamers, en daar van valt geen appél, dan enkeld revisie. De leden deezer Vergadering bekoomen onmiddelijk voor zich en hunne kinderen, bij hunne aanstelling den Adelstand, zo zij *slechts burgers* zijn.

Behalven deeze heeft ook iedere Provincie zijn eigen Gerechtshof voor alles wat het recht betreft. De Raad van Brabant is het voornaamste, met bijvoeging van het Marquisaat van Antwerpen en 't Hertogdom Limburg. Men kan van alle Neder-gerechten in Brabant, en van het Hof in Limburg, zo als van alle Magistraaten van groote of kleene steeden, tot deezen Raad appelleeren. Eindlijk kan deeze Raad uitspraak doen, over allerlei contracten, testamenten, mondigverklaringen, over zaaken het leenrecht betreffende, alsmede over de zogenaamde goudene bulle van Brabant. — Deeze Raad bestaat uit

zestien leden, waarvan de Cancelier voorzitter is, en het groot zegel bewaart. De Regent benoemt de Raaden uit de door hun zelf opgegevene candidaaten, en kan hun naderhand niet weder in hun ambt schorten of afzetten. De inkomsten van elk lid bedraagen vier duizend florijnen, behalven dat de Adeldom aan den post van Raad verknocht is, doch deeze sterft weder uit met hunne kinderen.

Het Hof Provinciaal van Vlaanderen houdt zijne zitting in Gend, en is gelijk aan dat van Braband. Deszelfs rechtsgebied strekt zich uit over geheel Oostenrijksch Vlaanderen, uitgenomen de Heerlijkheid van Doornik, van waar men naar Gend en verder naar den hoogen Raad van Mechelen kan appelleeren.

Ook zoo is het bij de groote Gerichtshoven van Luxemburg en Namen, doch in het crimineele kan men van Namen niet appelleeren.

Het Provinciaal Hof in Henegouwen heeft, gelijk het Brabandsche, het voorrecht, dat de groote revisie hier de plaats van het appél bekleedt, en dat onder de zestien Raaden twee Geestlijken en Adellijken zijn, welke men *Chevaliers de la Cour* noemt, en die uit den Provincialen Adel moeten verkooren worden.

Het Oppergerechtshof van Gelderland is te Roermond, en deszelfs Kancelier is het hoofd van die rechtbank.

De Kastelenij van Doornik heeft haar eigen gericht, van waar men gedeeltelijk naar Gend en

en Mechelen, en gedeeltelijk naar Bergen in Henegouwen kan appelleeren.

De Provoost-Generaal, welke onder den grooten Raad van Mechelen staat, zorgt in de Oostenrijksche Nederlanden voor de algemeene veiligheid, en heeft ten dien einde vijf en twintig man te voet en twintig man te paard onder zich. In Brabant echter is dit het werk van den Drosfaart, die, benevens zijnen Luitenant en de gandsche Compagnie, door de Staaten onderhouden worden. Voor 't overige neemen de Magistraaten en Ondergerichten de polijcij waar, en van deeze kan men appelleeren.

De leenroerige zaaken in de Oostenrijksche Nederlanden hangen midlijk of onmidlijk van de Regenten af, en hebben hunne eigene Jurisdic tie, die van de Onder- en Opperleenhoven wordt genomen.

Zonder in eene verdere beschrijving der Rekenkamers en der Domeinen, het Jachtgericht enz. te treden, voeren wij nu het nog te Brussel zittende Hofgericht, *le Tribunal du Marechal & de la Cour*, aan; van waar men aan den geheimen Raad kan appelleeren, en gaan over tot de Staaten der Oostenrijksche Nederlanden, als zijnde de waare Volksrepresentanten.

De Staaten hebben het recht om hunne bewilliging te geeven tot nieuwe belastingen en bevelen, alvoorens dezelve gepubliceert mogen worden. Dus staat het ook aan hun die te weigeren. Ook hebben zij het recht dat hunne in-

woonders voor geen uitheemsche rechtbanken kunnen gedagvaard worden, vooral in geene geestlijke zaaken naar Romen. — Bastilles en lettres de Cachet zijn hier zo min in gebruik als thans in Frankrijk.

Ijder nieuw Regent zweert gewoonlijk in den persoon des Gouverneurs-Generaal bij de krooning op het heilig Evangelie, dat hij alle privilegien, gebruiken en Rechten der Provinciën heilig onderhouden zal; en dan zweeren de Gedeputeerde Staaten hem den eed van trouw, en huldigen hunnen Souverein. In Braband en Limburg worden de privilegien telkens opgenoemd in de zogenoemde *blijde inkomst*, waar van het oudste origineel in het testament van Hertog Hendrik III. van 't jaar 1260 gevonden wordt. En even van zo veel gewicht houden de Brabanders de gouden bulle, welke Keizer Karel den III. in 1349 den Hertog van Braband en Limburg, Johannes III., schonk.

De Standen van Braband bestaan:

1. Uit Geestlijken, welke door dertien Abten gerepresenteerd worden.
2. Uit den Adel, van den Baron af, die vier duizend florijnen jaarlijks inkomen heeft, en onder dezelve heeft de Abt van Semblours, onder den tijtel van Graaf van Semblours, den eersten rang, waarop de andere Graven, Hertogen enz. volgen. Verder rangschikt zich de de Ridderfchap naar den tijtel hunner goederen, en in geval

val van gelijkheid naar het vroeg of laat afleggen van den eed.

3. Uit Gedeputeerden der steden Brussel, Antwerpen en Leuven.

Het zelfde heeft plaats bij de Staaten van 't Hertogdom Limburg, dus maaken de Staaten in ijder Provintie van het Hertogdom een bijzonder ligchaam uit, dat zich alleen bij gewichtige omstandigheden tot een Collegie verzamelt. De Staaten verdeelen echter de schattingen, welke de generaale Ontvanger der Regenten heffen moet.

De Staaten vergaderen jaarlijks tweemaal volgens de wet, en verder zo dikwerf als de Souverein of de generaale Landvoogd hun bij een roept, en hunne besluiten worden met eenpaarige stemmen genomen. Daar en tegen zijn 'er altoos gedeputeerde Staaten, die daaglijks vergaderen, die hunne eigenen Sijndicus hebben, gelijk de Staaten zelve hun Opper- en Onderontvanger in de Steden en Provintien hebben.

Met de Staaten van Luxemburg is het bijna gelijk gesteld, behalven dat de stad ook haare Gedeputeerden in den Staaten Vergadering zendt, en de besluiten bij meerderheid van stemmen genomen worden. Ook heeft de Luxemburgsche Staatsvergadering eenen Maarschalk, die als President het woord voert; alwaar ook de schattingen aan den Landsontvanger betaald worden, die zijn verblijf houdt in Luxemburg, waar ook de gedeputeerde Staaten, die uit negen leden bestaan, hunne zittingen houden.

In de Provincie Namen worden van ijder klasfe der generaal verzamelde Staaten twee Gedeputeerden verkoozen, doch de derde, *la Tiers état*, bestaat uit de Magistraat der stad Namen. Deze brengen, met behulp van den Raadpensionaris en de Gouverneurs der Provincie, de besluiten der generale vergadering ter uitvoer, en bezorgen de gansche Administratie der Provincie.

De Staatsvergadering van Henegouwen heeft dezelfde inrichting als die van Namen, maar men verdeelt hier de drie Staaten in drie kamers, waar van de derde stand twee en veertig leden heeft, die bestaan uit den Magistraat van Deign en Gedeputeerden van de overige dertien steden.

In Vlaanderen maaken de Geestlijkheid en Afgevaardigden der zestien steden de Staaten uit, wyl de Adel zedert het begin der zeventiende eeuw geheel geen stem of zelfs zitting onder de Staaten heeft.

Daarentegen heeft de Geestlijkheid in Oostenrijksch Gelderland geene zitting onder de Staaten, bestaande deeze alleen uit den Adel en de Gedeputeerden der stad Roermond, welke door een Erf-Maarschalk van de zijde des Adels, en twee Burgemeesters der stad Roermond verbeeld worden, waartoe men dan nog een Raadpensionaris en Sijndicus voegt.

Het Graaffchap Mechelen is eene Provintie op zich zelve, en staat geheel onder de regeering

ring der stad van dien naam, welke alles beflist, behalven de bij Regenten gevorderde schatting van twee en vijftig duizend vijf honderd guldens, welke dezelve de Dorpen en het Stadsgebied, alsmede het gerecht der Vlekken Epst en Gestel ter delibereering mededeeld, en dan beflist, dat $\frac{5}{22}$ door de stad Mechelen, $\frac{2}{22}$ uit de Dorpen die onder 't stads gebied behooren, en $\frac{5}{22}$ door de genoemde Vlekken aan den Keizerlijken Ontvanger-Generaal moeten worden opgebracht.

De Heerlijkheid Doornik maakt ook eenen Staat op zich zelve uit, die door de Standen beflist wordt. Deeze bestaan uit de Regeering van Doornik, de Geestlijkheid, en zulke welgegoede perfoonen, welke eenige Heerlijkheid bezitten.

De zogenoemde vrije Landen, in onderscheiden Provintien gelegen, en meest in allen opzichte met de gerechten der Districten waar in zij leggen verbonden, schoon niet in opzichte der jaarlijksche contributien, hebben ook hunne eigene huishouding. Men vergt van hun zeker aandeel ter onderhouding der krijgsbenden, dat zedert 1674 in geld betaald wordt.

De voorrechten der voornaame, of beter gezegd, rijke lieden, in de Oostenrijksche Nederlanden, zijn zeer onderscheiden. De meeste bezitters van Heerlijkheden hebben een opperen nedergericht, het recht der jagt en der visfcherij, en de vrijheid om de openbaare en zogenoemde heeren wegen met boomen ten hun-

nen voordeele te beplanten. Ook behooren veelal de boetens en confiscatiën van goederen hunner ingezetenen aan hun , en eindelijk de nalaatenschappen van hun die zonder erve komen te sterven.

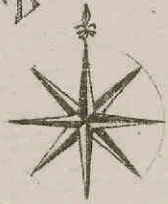
De inkomsten welke de Keizer uit zijne Nederlandische Provintien trekt worden verschillend opgegeven, zommige begrooten dezelve op zeven millioenen, doch als men die op vijf bepaalt zal het nader bij komen.

Zedert 1782 houdt men hier in vredenstijd over 't geheel veertig duizend man krijgsvolk in dienst, welke, nevens de hier niet getelde zeemagt, onder 't bevel van de generaale Landvoogd staan. De tegenswoordige best versterkte vestingen in de Oostenrijksche Nederlanden zijn Luxemburg, Namen, en het Kasteel van Antwerpen.

Men weet dat de Roomsche Catholijke Godsdienst hier de heerschende is; om dezelve in stand te houden, vindt men hier een Aartsbischop, zeven Bischoppen, en een eindeloos aantal van Abtdijen en Kloosters, die te zaamen zo veele wachttorens uitmaaken op de muuren van Romens Sion, in deeze landstreek. Maar de Kunsten en Wetenschappen betreffende, schiet dit land thans verre te kort bij de vijftiende en zestiende eeuw, schoon men er de overblijfselen nog van vindt in de Universiteit van Leuven, de Academie der Wetenschappen te Brusfel, de Schilder-Academiën te Antwerpen en Mechelen en meer Gijmnasiën en doorluchte Scholen.

OOS.

DE NOORD ZEE

51

51

50

50

49

49

VLAANDEREN,
HENEGOUWEN,
en een gedeelte van
FRANKRIJK.

Te Dordrecht, bij
DE LEEUW en KRAP.

G. van Baarsel, sculp.

OOSTENRIJKSCH VLAANDEREN.

Oostenrijksch *Vlaanderen* grenst ten noordwesten aan de Noordzee, waartegens het door duinen beschut wordt, ten noorden aan den Hond, zijnde een tak van de rivier de *Schelde*, waar door het van de Provintie *Zeeland* wordt afgescheiden: ten oosten stoot het aan *Braband* en *Henegouwen*, en de Provintie *Artois*. Van de Artoische grenzen aan de zee tot de Antwerpse reket men de lengte ruim twintig mijlen, en van *Cadzand* tot *Marchiennes* ruim 16, en verder voorbij *Douay* op meer dan twintig mijlen. — Men wil dat dit deel van *Vlaanderen* hondert tot hondert vijftien vierkante mijlen inhoud heeft, en het getal der inwoonders hondert zeventig duizend, of misfschien tweemaal hondert duizend beloopt.

Mooglijk is 'er in geheel de waereld geen land waar in meer bloed vergooten is dan in *Vlaanderen*, wijl het om de gelegenheid voor alle de *Nederlanden*, zo wel als wegens den vlijt van de inwooners van veel gewicht is; het luchtgestel is hier aan de zee-kusten vochtig, landwaard

in

in echter mild en gematigd, de grond is 'er vruchtbaar, en levert uitmuntende akker- en weilanden.

De voornaame voortbrengzels zijn koorn, vlas, meekrap, runderen, schaapen, paarden, kool- en raapzaad, hout, boomvruchten, en in 't noorderdeel veel turf, daar te boven allerlei wild, en veel soorten van visch, zo in de rivieren als langs de kusten, al het welk bij een genomen, den natuurlijken rijkdom van Vlaanderen uitmaakt, die door den onophoudlijken ijver der schrandere, voorzichtige en werkzaame inwoners ongemeen vergroot wordt; gelijk wij hier voor reeds gezegd hebben. — De verdere bijzonderheden zullen wij bij ijder onder deel aanhaalen.

De rivieren zijn de reeds meermaal genoemde *Schelde*, waar in de *Lijs*, de *Leye* en de *Dender* vallen, benevens nog twee gegraavene vaarten of kanaalen, tusschen *Brugge* en *Gend*.

Vlaanderen, dat al in 790 door Karel den Grooten tot een Graaffschap verheeven wierd, heeft twee en zestig bemuurde Steden, elf hondert vier en zestig Dorpen, en meer dan twee hondert vijftig Heerlijkheden.

Van deszelfs regeering is reeds in de inleiding gesproken. Gemeenlijk deelt men Vlaanderen in drie deelen. Het eerste deel, dat men het eigenlijk Vlaanderen noemt, wordt, naar de taal, het *Duitsch* of het *Waalsch Vlaanderen* geheeten. —

Het

Het Duitsch Vlaanderen begint van de Noordzee af tot aan Artois, alwaar het Waalsch Vlaanderen aanvangt, dat zich tot voor *Kamerijk* uitstrekt.

Dit deel heeft Keizer Karel V. door zijn verdrag met Francois den I. (1526) aan de afhankelijkheid van Frankrijk onttrokken. Het tweede deel deezer Provintie is de zogenoemde Heerlijkheid Vlaanderen, ook wel het Keizerlijk Vlaanderen genoemd, wjl het onder de opperheerschappij des heiligen Roomschen Rijks staat, en bestaat uit het Graaffchap *Aalst*, het land van de Maas, de vier Ampten, en 't land aan de overzijde der Schelde. Het derde deel voert eigenlijk den waaren naam van Vlaanderen, wjl het noch van Frankrijk, noch van het Roomsche Keizerrijk afhangt, maar alleen onder de heerschappij der Graven van Vlaanderen stond, en bestaat uit *Dendermonde*, *Bornheim* en *Geersbergen*, met de daartoe behoorende Landen.

Men doet echter beter, (en deeze verdeeling zullen wij volgen) om de onderdeelen te schikken naar de naamen der hoofdsteden, als *Gend*, *Brugge*, *Tperen*, en de zogenoemd wordende *vrije landen van Brugge*. — Wij vangen dus aan met

HET

HET DISTRICT VAN GEND.

Gend, de hoofdstad van Vlaanderen en de zetel van het hoogste landgericht, heeft eene zeer voordeelige ligging aan de rivieren de Schelde, Leye, Lieve en Meure, en is niet alleen eene voornaame koopstad, maar ook zo sterk door de omleggende landen, dat zij, bij het openen der plaats vindende sluizen, op geene drie mijlen na in den omtrek te naderen is. — Daar te boven heeft Gend, door de Lieve of het oude Kanaal, gemeenschap met de Noordzee; dit Kanaal wierd Ao. 1228 van *Damme* af, gegraven, gedeeltelijk met de tegenswoordige Hollandsche haven *Sluis in Vlaanderen*. — Zo heeft Gend correspondentie met *Ostende*, door het in 1613 gegravene Kanaal van daar naar *Brugge*, waar in het Kanaal van *Nevele* tusfchen *Belleghem* en *Levendeghem* valt; en het voornaamste in 1651 tot 1661 gegravene drie mijlen lang zijnde Kanaal naar *Sas van Gent*, verichaft de stad een goeden zeehandel, wijl het bij *Ecklo* door veele kleine wateren met het oude Kanaal van *Damme*, met de *Lieve* en de *Durme* door *Moerbeek* loopt. — Bovendien zijn 'er nog meer, die wij om der wijdlopigheid verzwijgen.

Men wil dat Gend ten tijde van Karel de V. zo groot was, dat hij, zinspeelende op de Fran.

Fransche naam *Gand*, betekenende eigenlijk een *handschoen*, maar bij de Franschen ook de stad Gend, van Parijs zou gezegd hebben: *je veux maitre Paris dans mon Gand*. — Thans echter is zij zo groot niet. Derzelver ligging bestaat uit zes en twintig kleine Eilanden, over welker grachten meer dan drie hondert bruggen leggen, en waarvan de omtrek meer dan drie uren gaans is. De grondvlakte binnen de muren wordt gerekend op 45,600 romeinsche *Scudi*, en de langste zijde, van de Keizerspoort tot de Muyderpoort, is een uur gaans. De stad is wel gebouwd, heeft schoone huizen en breede straten, zij heeft agt poorten en dertien marktplaatsen. Op de zogenoemde vrijdagmarkt staat eene eerzuil voor Karel den V. gesticht, met deszelfs beeldtenis, houdende een zwaard en waereldkloot. 'Er zijn honderd zes en twintig zo wind- als watermolens, — en men telt 'er nog veertig tot zestig duizend inwoonders. Men reekene of die stad in volkrijkheid verloren hebbe, daar zij in 1351, bij gelegenheid eener oproeping van haaren Landsheer, zestig duizend strijdbare mannen te velde bragt, die onder hunnen aanvoerder, den beroemden bierbrouwer Artewelle, door den Franschen Koning Karel den VI. bij *Kortrijk* totaal geslaagen wierden.

Her nieuwe Kasteel alhier is in den jaare 1540 tusschen de Muyden- en Keizerspoort op
last

last van Keizer Karel V. gegrondvest, en het oude, dat Keizer Otto de Dikke in 949 stichtte, toen geslecht. — Het Graaflijk Kasteel is de vergaderplaats van het Hof en den hoo-gen Raad van Vlaanderen. In het Prinsenhof wierd Karel V. Ao. 1500 geboren; 't Stads-huis is ook een aanzienlijk gebouw, alsmede de tooren Belfort, die 1375 gebouwd wierd, en midden in de stad staat, van deszelfs top heeft men een ongemeen fraai gezicht over de gan-sche stad, die vijf en vijftig kerken en veele kloosteren heeft.

Onder het hier in den jaare 1559 gestichte Bisdom behooren zeven Dekenschappen, te weeten het dekenschap van de stad, bestaande uit zeven kerken, dat van Everghem, hebbende 21 kerspels, gelijk dat van Dendermonde, dat van Deynzen, waar onder 25 kerspels be-hooren, dat van Thielt met 22. Het Waagsche met 20, en dat van Hulst met 15 kerspels. — De Benedictiner Abdij van St. Pieter is van binnen een zeer schoon gebouw, heeft een prachtig choor en uitgestrekte boekerij. — Deszelfs Abt noemt zich Primaat van Vlaandere en President der vergaderingen der Neder-landsche Kloosters. Men vindt hier ook het Leenhof van Vlaanderen, de Raad ter Admi-raliteit, en twee Rekenkamers, benevens een Keizerlijk Gerechtshof over twee en zeventig omliggende Dorpen. De stad zelf wordt gere-geert

geert door eenen aanzienlijken Magistraat, die den Keizerlijken Landvoogd aan het hoofd heeft. — De veelvuldige branden, deeze plaats te beurt gevallen, en voornamentlijk die van 1217 hebben veel toegebracht tot derzelve verval. — De beroemde Pacificatie tusfchen den Koning Philips II, van Spanjen en de Republijk der vereenigde Nederlanden, wierd alhier in den jaare 1576 gesloten. De Franschen hebben deeze stad in de jaaren 1678, 1708 en 1745 ingenomen.

De Provinciale Adel en de kooplieden maaken tegenswoordig het voornaamste deel der inwoners uit, de laatste drijven zo wel eenen uitgestrekten eigen handel, in 't groot en klein, als een sterke Transito, die over Gend naar de Hollandfche haven Sas van Gend, en Philippijne, naar Brugge en Ostende, Dendermonde en Antwerpen, Oudenaarde en Kortrijk bloeiend gedreeven wordt. — Hier bij komen de menigvuldige manufactuuren en fabrieken, voornamlijk in lijnwaad, kanten en gaarens, die hier onnavolgbaar fijn gewerkt worden. Men verzendt dezelve door geheel Europa, naar Noord-Amerika, en over Cadix naar Zuid-Amerika. Daar te boven vindt men hier nog veele zijden, wollen, boomwollen, en kameels hair-manufactuuren; ook zijn 'er voortreffelijke bleekerijen, dewijl de stad veele opene onbebouwde plaatzen heeft; zo dat de kooophandel deezer

stad van jaar tot jaar bloeiender wordt, zedert de verbeteringen in den jaare 1781 in verscheidene opzichten aan dezelve toegebracht, waartoe de toenmaalige oorlog tusfchen de zeven Provinciën en de kroon van Engeland niet weinig heeft aan gebracht.

Het Burggraaffschap Gend, waar van het gericht binnen de stad gehouden wordt, is in vier Amptmanschappen verdeeld, en bestaat uit zes en veertig Dorpen en eenige Heerlijkheden.

Everghem, niet verre van Gend tusfchen het oude Kanaal en dat naar Sas van Gend loopt, behoort den hier resideerenden Bisfchop, die 'er den titel van Graaf van voert. — Wij zullen uit dit oord nog de volgende plaatzen aanvoeren.

Nazareth, beneden Oudenaarden, tusfchen de Leye en Schelde, met eene kerk voorzien, werwaards veele bedevaarten geschieden.

Nevele, niet verre van Gend, aan het nieuwe Kanaal, draagt den naam van eene Baronnie.

Saffelaar, een vlek en dorp, dat vrij neeringrijk is, legt aan het kanaal van Moerbeek.

Severghem, mede aan de Schelde, waar onderscheiden fabrieken in vollen bloei zijn.

Het nabuurig *Aolst*, zijnde een Graaffschap, ligt tusfchen de Schelde en Dender, men teelt hier uitmuntende hop, welke veel van daar naar deeze gewesten gevoerd wordt. — Tot den jaare 1174 hadt het zijne eigene Graaven, doch zedert aan Vlaanderen gehecht zijnde, behoort het

het onder de stonden des heiligen Roomschen rijks. — De hoofdstad is Aolst, of Aalst, gelegen aan den Dender, men vindt hier eene oude Burgt, eene Collegiale. en Kerspelkerk, welke eerste zeer fraai is, ook zijn hier verscheidene Mannen. en Vrouwen-kloosters, met een gewezen Jesuiten Collegie. De Franschen hebben Ao. 1667 de vestingwerken geslecht. De voornaamste bezigheden der inwoonders zijn: het tapijtwerken, boomwol bereiden, en den handel van linnen manufactuuren. Niet wijd van hier is de Cistercienser Nonnen Abdij van *Maria la Rose*.

Het land van Aolst heeft vijf districten, welke men *de vijf roeden* noemt, als het land van

Rode, zijnde eene oude Baronnie, waaronder behooren:

Melle, beneden Gend, aan de Schelde, met een Collegie van reguliere Choor-heeren van de Augustijner orde. Ao. 1745 viel hier een veldslag voor tusschen de Geallieerden en Franschen, ten nadeele der eersten. — Nog zijn hier de plaatzen *Bavighem*, *Ghijzele* en *Vlierzeile*.

Sotteghem legt tusschen Gend en Grammond, het is een volkrijk vlek of heerlijkheid, welke de omliggende landstreek zo wel als het dorp en slot haaren naam geeft.

Gaveren legt beneden Gend aan de Schelde, en wordt een Vorstendom genoemd.

Oyer-Boulaar is de hoofdplaats van de Baron-

nie van dien naam; doch *Opper-Haselt* is zedert 1654 een Graaffchap, — *Aspelaere* en *Tedegen* zijn vrije Heerlijkheden, *Oombergen* is mede eene Heerlijkheid; dan het grootste deel der inwoonderen behoort, zo wel als de Kerspelkerk van *Elene* en *Hilleghem*, het dorp *Nieuwmegen* en *Regbosch* tot de baronnie *Leeuwerghem*. —

Deeze onafhankelijke Baronnie heeft hoog, middelbaar en nedergericht, alsmede zijn eigen kerklijk bestuur. De voornaamste der meer verstrooid leggende Dorpen en Kerspelen zijn:

Rasfeghem en *Hardeshem*, twee Baronniën.

Lede, een Marquisaat; *Liederkerk*, eene oude beroemde Heerlijkheid, en *Houthem*, eene Heerlijkheid, den Bisfchop van Gend toebehoorende.

Grammont, ook wel *Geersbergen* genoemd, wordt door den Dender doorsneeden, en heeft, zedert 1068, stadsprivilegien. Alhier is een Benedictijner Monnikken abdij van St. Adriaan, welke de derde in rang, doch de voornaamste van geheel Vlaanderen is. Men vindt hier een kerspel, en twee andere kerken, vier kloosters, en een bagijnen hof, alsmede een hospitaal. De inwoonders maaken wollen tapijten en manufactuuren.

De gemelde Baronnie Boulaar, en die van Schorrisse, benevens nog vijf en veertig dorpen behooren tot het rechtsgebied van deeze stad. Het dorp Steenhuizen, onder dezelve, heeft den tijtel eenes Vorstendoms; *Viane* is eene Heerlijk.

lijkheid en Baronnie met een klooster; Moerbeek is insgelijks eene Heerlijkheid. Grimminghem is een dorp waar bij de Cistercienser Nonnen Abtdij Beaupré gelegen is.

Ninove, of *Nijenhove*, ook *Niniye* genoemd, legt aan de rivier de Dender, wierd Ao. 1194 met wallen omringd, en bekwam in 1339 stadsrechten. — Dezelve is klein van omtrek. Eertijds was zij onafhankelijk van het Graaffschap Vlaanderen, echter stond zij onder deszelfs bescherming. In 1515 nam Karel V. haar na zich, doch Albrecht van Oostenrijk heeft haar eerst volkomen met het Graaffschap verknogt. Men vindt hier een Kerspelkerk, alsmede een in 1237 gestichte Premonstratiner Monnikken Abtdij. De stad voert den titel van Heerlijkheid, en behoort den Prins van Veaudemont; zij is verscheidene maalen geplundert, afgebrand en verwoest, thans is de hoofdneering der inwoonders de linnenweeverij. *Ronse* of *Renesse*, is een vlek, behoorende aan het Vorstlijk huis Nasfauw, waar voormaals veele lakenfabrieken en wollen manufactuuren waaren, die echter door veele ontstaane branden, en andere ongelukken, sterk vermindert zijn. Hier zijn een Collegiale kerk en drie Kloosters. Niet ver van hier legt de Scherppenberg, beroemd wegens een Capel en Mariebeeld van onze Lieve Vrouw van de witte Roozen-tak.

Wij koomen tot de Kastelenij van Oude-

naarden, die belangrijker is dan de twee voornoemde plaatzen.

Oudenaarde is eene stad waar de Schelde rondom en gedeeltelijk door vloeit. In het midden der stad legt de oude burgt Pamela, die de zetel eener Baronnie is, welke aanzienlijke rechten en vrijdommen heeft, in en omtrent de stad; tot deszelfs rechtsgebied behooren de Kerspels Edelaar, Lempeghem, Volkeghem, Neerena, Rist, Koekamere en Elst. — Hier zijn ook twee Kerspel-kerken, zes Kloosters, en een gewezen Jesuiten Collegie. Zij is beroemd wegens den Successie Oorlog en andere veldtochten. In 1708 wierden de Franschen door de vereenigde Oostenrijkers en Engelschen in de nabijheid deezer stad, bij de dorpen en de Baronnie Heynen, Heurnen en Mullen geslaagen. — De Retzelaarberg legt niet verre van hier. — Margareta van Parma wierd alhier geboren.

Beveren, en de Heerlijkheid *Bruward*, de Heerlijkheid *Peteghem*, *Nokerem*, *Elsegem* of *Helzeghem*, met een Prioraat der reguliere Choor-heeren; als ook *Vichte*, waar van de eigenaar Erfmaarschalk van Vlaanderen is.

Kortrijk, of zo op de meeste kaarten naar de Fransche benaming staat Courtray, is eene van ouds beroemde stad, welks Kastelenij twaalf Pairschappen bevat. — Zij heeft twee voorsteden aan de rivier de Leye. — Het hier
staan-

staande oude Kasteel maakt een der gemelde Pairschappen uit. — Men vind hier ook eene Collegiale Kerk, een Kerspel Kerk, een Proostdij van den heiligen Amand, een gewezen Jesuiten Collegie, drie Mannen- en vijf Vrouwenkloosters, benevens eenige Hospitalen. In den omtrek teelt men het beste vlas, daar te boven worden hier ook uitmuntende en sijne lijnwaaten gemaakt, vooral zedert de Manufacturiers alhier in de kunst van bleeken de Haarlemmers hebben weeten te evenaaren, en wel door behulp der daar toe dienstige potasch, hui, enz. waar door zij het lijnwaad even zo wit weeten te maaken als hier te lande. Uit dit Kortrijk, de stapelplaats, zo als men zegt, van het beste lijnwaad, batist en tafelgoed, in Europa, worden de meeste landen daar van voorzien, zijnde dezelve naar kunstige patroonen gewerkt. Zelf hier te lande worden de pragtigste tafels met Kortrijks linnen gedekt, dat tot zeer hooge prijzen gekogt wordt, hoewel de ellenmaat ook bijna 9 pCt. grooter is dan de Brabandsche. Al zedert 1268 bloeit deeze handeltak in die stad. Sinds zijn hier nog veele andere fabrieken in gaarens, kanten, wol en boomwol opgericht. De Franschen veroverden in 1743 deeze plaats, en slechten haare vestingwerken. De Kastelenij van Kortrijk wordt voor het overige in vijf districten verdeeld, welke men *roeden* noemt, waar van de volgende plaatzen de merkwaardigste zijn.

Haarlebeek, een vlek aan de Leye, met een Burggraaffschap en een Collegiaalkerk; men vindt 'er lijnwaad- gaaren- en kant- manufacturiers.

Niet verre van hier legt *Ingelmunster*, eene oude Baronnie. *Thielt*, ten westen van Deynze, een vlek midden in Vlaanderen, heeft twee Kloosters en eenige linnenweeverijen; in deszelfs nabijheid is het slot Thielt ten Hove.

Pitthem, een oud en beroemd dorp, met den naam van Baronnie.

Meulenbeek, een vlek.

Ruyslede, een der voornaamste dorpen in Vlaanderen, alwaar de Ridders van St. Jan groote bezittingen hebben. — Linnenweeverijen maaken 'er de voornaamste bezigheid uit.

Winghen en *Poucques*, twee dorpen of baronniën.

Waken, ook wel *Wacken* genoemd, eene vrije Heerlijkheid, aan den vloed de Mandel, voert den titel van Graaffschap, en is de geboorteplaats van Johannes Hondius, een beroemd Aardrijkskundige.

Roerbeek, een der twaalf Pairschappen.

Deynze, een kleine stad aan de Leye, met voornaamen handel in gaaren, kanten en lijnwaaden. 't Is een Marquisaat, behoorende aan de Heeren van Merode, en had voormaals vestingwerken.

Grammene, een dorp, niet verre van Deynze, werwaards veele bedevaarten gedaan worden.

Isseghem, nabij Ingelmunster, een Vrijheerlijkheid,

heid, met den titel van Vorstendom, is een Pairschap.

Coyghem, aan de Leye, mede een Pairschap, gelijk ook

Heyle, eene Baronnie, en

Dadisele, nabij Kortrijk, eene vrije heerlijkheid, alwaar voormaals een beroemd Maria-beeld was.

Wevelghem, een dorp met een Cistisciencer Nonnenabtdij.

Meenen, bij de Franschen *Menin*, een vlek aan de Leye, en een der Pairschappen, met een Klooster, wierd in 1578 met vestingen voorzien, en in 1715 ingeruimd. In 1744 namen de Franschen deeze plaats in, en slochten de vestingwerken. Deeze plaats is zeer volk- en neeringrijk, door haare gaaren-, linnen-, zeep- en tabaksfabrieken, welke laatste hier ongemeen aanmerkenswaardig zijn; wordende hier veel carotten geleverd, even als die te Duinkerken; men slaat 'er ook lijnolie, en heeft 'er wolbe-reiderijen.

Warwick is een gering stadje aan de Leye.

Het land van Waas grenst aan de Hollandsche bezittingen in Vlaanderen. — Baldewijn, bijgenaamd de Vroome, Graaf van Vlaanderen, schonk dit land in den jaare 1062 aan zijnen zoon Robert de Vries, bij zijn huwlijk met de dochter van den Hollandschen Graaf Floris. Dan in 1070 kwam het weder aan Vlaanderen,

doch vervolgens op nieuw aan de Graaven van Holland. Toen Graaf Floris in 't jaar 1167 het aangegaan verdrag schond, wierd het land van Waas hem afgenomen, en weder met Vlaanderen vereenigd, waarom ook Graaf Willem van Holland het zelve bij verdrag in den jaare 1323 afftond.

In deezen vruchtbaaren oord wast voortrefflijk lijnzaad, waar van de inwoonders het beste vlas bereiden. — De volgende plaatzen zijn merkwaardig.

St. Nicolaas, eene welbebouwde en volkrijke vrije Heerlijkheid, tusschen Antwerpen en Gend, zijnde de hoofdplaats en den zetel des gerechts. Men houdt hier eene voornaame jaarmarkt, vooral van vlas en koorn.

Lokeren legt aan de Durme, en mag te recht als het aanzienlijkste dorp van Vlaanderen gerekend worden.

Waasmunster, mede een aanzienlijk dorp, met eene Nonnen Abtdij van de Augustijner orde.

Thielrode, eene vrije Heerlijkheid, aan de Durme, alwaar dezelve in de Schelde valt.

Teusche, mede eene Heerlijkheid, aan de Schelde, over welke rivier alhier eene brug legt.

Rupelmonde, eene vrije Heerlijkheid, aan de Schelde, alwaar de Rupel zich in dien vloed ontlast. 't Is de geboorteplaats van den beroemden Aardrijkskundigen en Landkaartvervaardiger

ger Gerard Mercator. Het hier nog staande oude Slot, 't welk zeer sterk is, heeft voormaals dikwerf tot een staatgevangenis gediend.

Burght, een dorp aan de Schelde, van waar tot aan het tegens over Antwerpen leggende veer, het Vlaamsch hoofd genoemd, een steenweg is aangelegd.

Zwijndrecht is een kasteel tegens over Antwerpen. Voor het overige vindt men langs de Schelde nog verscheidene sterke schanzen, als Ifabelle, Calloo, bij het dorp van dien naam, de Parel en St. Maria.

Het land van Beveren wordt bijna geheel door het land van Waas ingeslooten; het is eene oude zeer aanzienlijke Baronnie, behoorende aan het Hertoglijk huis van Arrenberg en Aarschot. Onder anderen behooren tot dit rechtsgebied de vrije heerlijkheid Beveren, alwaar het opperge-recht der Baronnie gehouden wordt, en een klooster, alsmede een oud kasteel gevonden wordt, zo ook de Kerspels *Rildrecht, den Doel Calloo, Haesdoek*, enz.

De Heerlijkheid Dendermonde, welke ten tijde van den vier en twintigsten Graaf van Vlaanderen, Lodewijk II. in de veertiende eeuw, benevens de stad, met Vlaanderen verbonden wierd, heeft een zeer vruchtbaaren grond, die alle foorten van koorn oplevert, ook goede weilanden heeft, doch voornaamentlijk uitmunt in vlas en hennip.

Den-

Dendermonde is een stad met een Slot, gelegen aan de Dender en Schelde, daar zij in een vloeien, na dat de eerste midden door de stad is heen geschooten. Door deeze voordeelige ligging, en dewijl zij geheel onder water kan gezet worden, is Dendermonde in oorlogstijden eene gewichtige plaats voor Vlaanderen, dewijl zij de communicatie tusschen Gend en Antwerpen kan belemmeren.

Het sterke Kasteel, dat aan den mond van den Dender legt, is de zitplaats van het Leenhof deezer Heerlijkheid. In de stad zijn twee Kerspel Kerken, waar van een de Collegiaale Kerk is; twee Monniken- en vier Nonnenkloosters, met een Gijmnasium, en meer andere stichtingen. Ao. 1667 hebben de Franschen deeze stad vergeefsch belegerd. In 1706 naamen de Bondgenooten dezelve in, en in 1745 de Franschen. Het Oostenrijks huis stond aan de Staaten Generaal bij het barriere-tractaat (1715) eene gemeenschaplijke bezetting deezer plaats af. De plaatzen, welke onmiddelijk onder de Heerlijkheid Dendermonde behooren, zijn *Grimbergen*, *Berlacre* of *Berleye*, twee door de Natuur sterke plaatzen, aan de Schelde; alsmede *Baserode*, dat eigenlijk uit vijf plaatzen bestaat. — Anderen staan niet zo onmidlijk onder deeze Heerlijkheid, maar behooren erflijk aan zommige huizen, als bij voorbeeld *Schellebek*, alwaar een Klooster is, enz.

Van

Van de Castelanij *Bornhem*, welke in de zestiende eeuw aan het huis van Colonna kwam, als eene Baronie in 1658 tot een Gsaaffchap verheven wierd, noem ik enkel

Bornhem, de hoofdplaats, met een Gerecht en een Benedictijner Prioraat bij de Kerspelkerk.

Van de zogenaamde vier ambagten zijn die van *Hulst* en *Axel* aan deezen Staat afgegaan, maar geheel het ambt en vlek *Asnede*, niet ver van *Sas van Gend*, aan een Kanaal gelegen, en het ampt en vlek *Boekhout*, dat zijn naam van een boeken- of beukenbosch ontleent, behooren tot den verhandelnden oord.

HET DISTRICT VAN BRUGGE.

Dit district is veel kleiner dan dat van Gend, en bestaat, na dat de vrije landen daar van zijn afgenomen, nu maar alleen in een klein omliggend rechtsgebied en de stad

Brugge. — Deeze plaats is groot en van hoogen ouderdom, zijnde van de twaalfde tot de zeventiende eeuw, doch bijzonderlijk bij het einde der veertiende, de voornaamste handelstad des waerelds. Door het groot Kanaal dat over Beernen en Marienkerk naar Gend loopt, tusschen Belleghem en Levendeghem het nieuw Kanaal

naal van Nevele ontvangt, en correspondentie heeft met het oude Kanaal van Damme, het Kanaal van Blankenberg en andere vaarten, heeft Brugge de schoonste gelegenheid tot den handel met Brabant en Vlaanderen. Ook heeft zij gemeenschap met de noordzee. 't Kanaal van Brugge naar Ostende is zo groot, dat scheepen van meer dan twee hondert last het zelve veilig kunnen opvaaren. Eene andere vaart loopt over Riszeweghe onmiddlijk naar de noordzee, ook valt 'er een over Sluis in het Zwijn. Het laatste is wel het voornaamste, zijnde vier mijlen lang, hondert agt en zestig voet breed, en twintig voeten diep. In het zelve valt, behalven het Kanaal van Damme, ook de Zwijnvaart, welke gemeenschap heeft met het Kanaal bij 't Fort Isabella. Alle welke voornaame Kanaalen de stad nog tegenswoordig tot zulk een voornaame handelsplaats maaken, dat zij in 1756 aanzoek deed om tot een Porto Franco te mogen strekken, vroeger zelf dan Ostende dat recht hadde. Men bood voor de vijftienjarige vrijheid daar van de Regeering een som van vijftig duizend florijnen aan, en zou daar toe jaarlijks nog gaarne veertien duizend florijnen betaald hebben, daar Ostende nu niet meer dan vier duizend opbrengt. — Dan, Brugge wierd niet verhoord. Niet te min zeilen veele scheepen, die in Ostende niet te recht kunnen raaken, of niet verkiezen te losfen, opwaard naar Brugge, alwaar

waar zij alle mooglijke veiligheid genieten, en alle noodwendigheden bekoomen kunnen, dewijl hier noch gebrek aan bergplaats voor goederen, noch aan sloopstimmerwerven en andere zeevaartbehoefden is. Men vindt hier ook een kweekschool ter zeevaart, een commerciekamer, en zeer aanzienlijke beurs. Men drijft 'er zeer veel eigen koophandel, gelijk mede een verbaazende Transitohandel tusfchen Ostende en de Oostenrijksche Nederlanden. Zij wordt daaglijks bloeiender zedert veele haven-ongelden en andere belastingen in 1781 merkelyk vermindert zijn, en zulke waaren welke landwaard ingaan geen meer tol betaalen dan die van Ostende, doch alle ongeldden moeten daar van te Brugge betaald worden als de goederen naar zee bestemd zijn. Ook is 'er een Compagnieschap in Brugge, welke tegens 4 pCt. $\frac{1}{3}$ der waardij der koopmanschappen, welke in commissie gezonden worden uitschiet. Brugge heeft ook voortreflijke zijden manufactuuren, alsmede in linnen, wol, boomwol, kameelshair en leder. Onder anderen is hier eene goede fabriek van Corduaansch- of geiten leder, en eene van Turksch leër, enz. — Hier is eene Academie van bouw- schilder- en beeldhouwkunst. De haringvischerij, welke voorheen hier bijna alleen te huis hoorde, doch naderhand door de Hollanders aan zich getrokken is, begint zedert 1768 weder te verlevendigen, en wordt dus weder met een goed gevolg

gedreven. Philippus van Bourgondien was de stichter van het Prinsenhof. Brugge is ver'er een Bischoflijken zetel, die tevens Erfkanzelier van Vlaanderen is. De Cathedraalkerk van dit in 1559 gestichte Bisdom, is aan den heiligen Donatianus gewijd. 'Er behooren zeven Dekenschappen tot dit Bisdom, te weten: het Archipresbiteriaat te Brugge, het welk 15 kerken heeft, dat van Oudenberg heeft 15 kerspelkerken, Thorout 17 kerspelkerken, Gistele 20, Rozelaar 15, Ardenburg 23, en Dammen ook 23. — Men bewaart hier in de kapel van den heiligen Basilius eenig bloed, dat Joseph van Arimathea van het lichaam des Verlosfers met eenen neusdoek zou afgevaagd hebben. Hier zijn ook nog 2 Collegiale- en Kerspelkerken, een gewezen Jesuiten Collegie, twaalf Monniken- en negentien Vrouwen-kloosters, een Bischoflijk Seminarium, twee Armschoolen, en onderscheiden Armhuizen, Hospitaalen en Kapellen. Karel de Stoute heeft alhier zijne graftombe in de Maria kerk. — Hertog Philips de Goede van Bourgondien stichtte hier Ao. 1430 de orde van het gouden vlies. * Getal der inwoonders wordt thans op twintig duizend gerekend.

 HET DISTRICT VAN YPEREN.

Dit district, dat bij den vrede van Breda door Frankrijk weder aan Oostenrijk is te rug gegeven, heeft in den jaare 1678 zijn recht verlooren, om onder de Standen van Vlaanderen gerekend te worden, bij gelegenheid dat het toen onder de heerschappij van Lodewijk den XIII. geraakte, en heeft ook dat recht bij de terug-gave niet weder kunnen bekoomen. — Hier toe behooren weinige plaatsen van aanbelang, als men daar van de hoofdstad van dien naam uitzonderd.

Yperen is eene oudtijds gewichtige en nog neeringrijke stad aan de rivier de Yper, die in de nabuurschap ontspringt, en toevloed van water ontvangt uit de twee meiren bij Dickebesch en Sillebeck, en drie mijlen van daar in den Yfer valt. De stad heeft door verschillende vaarten gemeenschap met de meeste groote steden van Vlaanderen, als ook met de noordzee. Haare zijde- boomwol- linnen- en voornaamlijk wollen- manufactuuren zijn van ouds her beroemd. Het hier in den jaare 1559 opgerichte Bisdom, 't welk groote inkomsten oplevert, bevat negen Dekenschappen: als het Archipresbijteriat te Yperen van 6 kerspelkerken; dat van

D

Wijnog-

Wijnobergen van 30. Casfel 21, Berone 22, Belle 16, Waesten of Warnesten 20, Poperingen 19, Dixmuyden 15, en Nieuwpoort 8 kerspelkerken. De Cathedraalkerk is den heiligen Martinus toegewijd. Daar te boven zijn hier nog verscheidene kerspelkerken, een gewezen Jesuiten Collegie, vijf monniken- en agt vrouwen-kloosters, een Bischoplijk Seminarium, eenige armhuizen en hospitaalen. Behalven dat Yperen veel door brand heeft geleden, is het ook zeer geteistert ten tijde der Nederlandsche onlusten. De stad begaf zich in den jaare 1557 bij de bondgenooten, maar de Spanjaarden veroverden dezelve in 1584. — De Franschen hebben haar in 1648, 58 en 78 telkens ingenomen en zedert tot 1713 in bezit gehad. — In 1715 geraakte zij onder de barriere steden, doch in 1744 viel zij weder in handen der Franschen, onder 't bevel van de Grave van Saxon.

Onder anderen behooren de volgende plaatzen onder de Kasfelenij van Yperen, welks gerichtshof binnen de stad is. Het Nonnenbosch, een uitgestrekt woud, 't welk zijnen naam ontvangt van een daar in gelegen Benedictijner Nonnenklooster; Boefingen, een dorp en heerlijkheid, gelijk Vormiscele, met een collegie van reguliere Choor-heeren der Augustijner orde, gelijk 'er ook een te Sonnebeek gevonden wordt. — Rosfelaar of Rousfelaar, aan den Mandelstroom, een zeer oude plaats, met stads voorrechten en

den

den tijtel van eene baronnie. — Messene, in 't Fransch *Mesfines*, een vlak met een benedictijner nonnen abtdij, waar van het eene heerlijkheid is. — Dan, deeze plaatzen hebben door veelvuldige ongelukken veel van hunnen bloei verlooren.

Commynes. — Eene kleine stad op een eiland in de Leye, welker vestingwerken geslecht zijn. 't Deel dat aan den linker over de rivier legt behoort onder dit district, het ander zedert den Utrechtschen vrede aan Frankrijk.

Warneton — of Waesten, eene kleine sterke stad, die van de Leye en Dovic besproeid wordt; hier is eene abtdij van reguliere Choor-heeren der Augustijner orde, en behoort nevens het rechtsgebied aan het huis van Nassau-Oranje. Voortijds behoorde het tot de barriere steden, thans zijn de vestingwerken geheel vervallen. De hier plaats vindende brandewijnstokerijen gewoonlijk ten voordeel van den Landsheer gedreeven wordende, maaken dit plaatsje taamljk bloeiend.

De Heerlijkheid van Doornik, zo wel als het gebied zelve wordt deels door den Magistraat, deels door de Geestlijkheid en de Amptlieden der heerlijkheden bettierd. — Wij zullen 'er de volgende plaatzen uit aanhaalen. — Als:

Doornik — bij de Franschen *Tournay*, eene oude, groote, volkrijke en voormaals wel versterkte stad aan de Schelde, die 'er midden door loopt, en langs welke een breeden dijk gelegd is van

dertien hondert schreeden lang, en tachtig breed, zijnde beplant met geboomte. Men schat het getal der inwooners op agttien duizend, die schoone manufactuuren bearbeiten, zo van Turksche tapijten, die naar Duitschland, Spanjen, Portugal enz. gevoerd worden, als in zijde, boomwol, kameelshair, lijnwaad, battist, camelotten enz. Ook is Doornik de zetel eens Bisschops, staande onder den Aartsbisschop van Kamerijk, alsmede de vergaderplaats der Standen van deeze kleine Heerlijkheid. In 1668 wierd zij bij den Akenschen vrede aan Frankrijk toegewezen, toen Lodewijk de XIII. aldaar een sterk kasteel liet opbouwen. Ao. 1709 veroverden haar de Bondgenooten, en zij kwam bij den Utrechtschen vrede (1713) aan het huis van Oostenrijk, en wierd twee jaar laater een der barriere steden. De Franschen namen dezelve in 1745 weder in bezit, en behielden haar tot in 1748, slechtende dat deel der citadel dat aan de stadzijde ligt, zo dat zij nu van dien kant open is. Bij een nadere overeenkomst heeft het huis van Oostenrijk alle landen, welke tot Doornik behoorden, nevens de plaatsen en goederen door de Kasfelenij van Rijsfel ingesloten, alsmede het dorp Thuin, aan de westzijde der Scharpeestroom, en het moerasachtigste deel van het dorp Maulde, aan de kroon van Frankrijk afgestaan, en hier bijgevoegd alle afstand van aanspraak op de tusschen de Schelde en Scharpe leg-

leggende plaatzen en landen. — Daar tegen stond Frankrijk aan Oostenrijk alles af wat in het gebied van Doornik lag, doch tot de Kasse- lenij van Rijsfel behoorde Taimtignies, Velvain enz. Ook zo stond Frankrijk alle aanspraak af op alle landen van den rechter oever der Schelde, onder den Wiher, en langs den rechter oever diens strooms. Dus van de beek Wiher, daar zij met de Schelde vereenigt, tot daar deeze rivier de Scharpe ontmoet, is het midden der Schelde de grens tusschen Frankrijk en Oostenrijk. En beide hebben zich verplicht aan dit deel der Schelde geene vestingen aan te leggen. — De dorpen van den lande van Doornik zijn: Templeuve, Blandain, Lamain, Lesdain en meer anderen.

HET VRIJE, OF VRIJELAND.

Deeze oord behoorde voormaals aan de stad Brugge, onder de regeering van Graaf Philips den I., en wel met zijne bewilliging onttrok het zich deezer heerschappij, en schafte zich eene eigene Maatschappij aan, die door eene Magistraat bestierd wierd, en echter ordentlijk in het Landschapshuis te Brugge bij een kwam. Naderhand wierd zij door Phi-

lippus den Goeden als het vierde lid der Standen van Vlaanderen aangenomen. In 1517 bestond zij uit de volgende Amptmanschappen, te weeten: IJzendijke, Oostberg, Aardenburg, Moerkerke, Oostkerke, Dudzel, Lisfeweghe, Uitkerken, Zuwenkerke, Meerkerke, Houthaan, Nieuwmunster, Vliezeghem, Clemskerke, Bredenhout, Oudenburg, Serwoutermans, Camerling, Vlaarfloo, Wommen, Eeszen, Zaaren, Bovenkerke, Coukelaar, Rechteghem, Remeghem, Aetricke, Gisthel, Zerkeyghem, Jabbeke, Zuileghem, Loppen, Vassenaer, Straaten, waar bij nog koomen de Amptmanschappen Waldeghen en Bunskins, het steedje en de heerlijkheid Middelburg, benevens Hegle. Ook worden tot deeze vrije landen gerekend het Amptmanschap Veurne, dat van Wijnoxbergen en Bourbourg, met de daartoe behoorende landen. — Een deel behoort echter aan de VII Provintiën en een ander deel aan Frankrijk. Geduurende eene reeks van tijd betaalden zij geene lasten, maar zedert 1674 brengen zij een deel der fourage-onkosten in geld op, dat door eenen bijzonderen ontvanger geheeven wordt. — De voornaamste steden zijn:

Damme. — Voormaals eene kleine vesting, die in den jaare 1179 of volgens anderen 1189 het eerst door de Hollanders als een vlek zou zijn aangelegd, het zelve legt aan een vaart van denzelve naam,

Mid-

Middelburg — (wel te onderscheiden van Middelburg in Zeeland) wordt bijgenoemd in *Vlaanderen*, was voormaals een klein dorp, dat Gui, Grave van Vlaanderen, aan het Premonstratenfer klooster van het Zeelandsch Middelburg schonk, waar door het zelve dien naam bekwam. Dit klooster verkogt het zelve in 1446 aan Pieter Blandelic, die het met muuren omringde, en in 1617 wierd het tot een Graaffschap verheeven, thans behoort het den Prins van Isehgien, welke dit Graaffschap deels van de vrije landen van Brugge, deels van die van Sluis ter leen bezit, want een deel des gebieds van het Graaffschap staat onder de vereenigde Nederlanden.

Blankenberg, een vlek, in welks nabuurschap een vesting pleeg te zijn; het zelve legt nader aan de noordzee, en is beroemd om zijne voortreffelijke visfcherijen.

Ostende, een gewichtige handelstad en vesting. Zedert eenige jaaren is zij eene Porto Franco, leggende aan de noordzee. Dit voorrecht maakt aanmerklijk veel onderscheid in de inkomende en uitgaande kosten. Ook staat het hier ijder vreemdeling vrij, zonder onderscheid van godsdienst, zich hier neder te zetten en koophandel te drijven. Op het einde der zestiende eeuw maakten de Hollanders zich meester van deeze plaats, en met Julij 1601 begonnen de Spanjaarden dezelve te belegeren, doch het was eerst in September 1604 dat zij de stad magtig wien-

den. In 1706 viel zij weder in handen van Keizer Karel den III., naderhand den VI. genoemd, en deeze schikte dezelve tot de hoofdplaats van zijne Oost- en Westindische Compagniën. Hiertegens kwamen de Engelschen en Hollanders op, zo dat in 1731 en 1732 te Weenen bepaald wierd, dat 'er geen Compagnie op de Oostindiën meer zoude mogen handelen. De Franschen veroverden Ostende in 1745, na eene voorafgegaane belegering. In 1757 ging het over aan het huis van Oostenrijk. De Ridder van Maltha of van de orde van St. Johannes hebben hier eene commanderij. De hier plaats vindende vrijheid brengt niet weinig toe tot den bloei der stad. Alhoewel de haven van deeze voornaame zeestad in de laatste jaaren zeer vergroot is, zo dat deszelfs ruim meer dan zeventig duizend voet bevat, en schoon het opgerichte vuurbaken het bij nacht in- en uitloopen der scheepen te hulp koomt, blijft toch de mond der haven eng, uit hoofde van een daarvoorleggende zandbank, die niet kan worden opgeruimd. Hierom moeten de scheepen altoos bij het uit- en inzeilen gelootst worden, welke lootzen door de Regeering worden aangesteld. Door al deeze voordeelen, daar bijzonder toegevoegd den laatsten oorlog tusschen de Republijk der VII Provinciën en derzelver tegenswoordigen bondgenoot Engeland (Ao. 1781) wierd Ostende zo bloeiend, dat 'er in het gemelde jaar twee duizend zes hon-

hondert zes en dertig ſcheepen binnen liepen, en twee duizend vier hondert en veertig uitzielden. Daar en tegen was de vaart in 1783 zodanig weder afgenomen, dat 'er slechts 1694 ſcheepen binnen, en 1806 uitliepen. Thans is het getal der uit- en inkomende zo omtrent de twee duizend. Van hier vaart ook in vredenſtijden een paquetboot op Londen; meermaals doen deeze vaartuigen den overtocht in 24 uren, ſchoon zij meer dan 50 duiſche mijlen lang is. In 1779 wierd deeze paquet ten gemak der reizigers aangelegd, en 'er vertrekt elken zaterdag avond eene van hier en van Londen. Deeze paquet is ook zeer belangrijk voor den handel. Men kan ook van hier naar onderscheidene andere Engeliſche zeehavens als Hull, Jarmouth enz. vaaren, wjl ook daar op beurtschepen afgaan, ter overvoering van omſlagtiger goederen. Van de bank, het kweekſchool ter zeevaart, en de voormaals hier plaats vindende Handelmaatschappij op Oostindiën is reeds geſproken.

Plasfendaal, een fort aan het Kanaal, waardoor de gemeenſchap tuſſchen Nieuwpoort, Oſtende en Brugge onderhouden word.

Oudenburg, een zeer oud vlek, was voormaals eene aanzienlijke ſtad, men ziet 'er nog een Benedictijner monnikenabdij.

Ghistel, een vlek met den tijtel van Baronnie.

Thourout, een vlek met een Benedictijner klooster is zeer oud, en behoort, benevens de groote

Thourouter heide, aan den Keurvorst van den Paltz, onder den titel van Heerlijkheid.

Wijnendaal, een slot en aanzienlijke heerlijkheid, in welks rechtsgebied het voornoemde plaatsje ligt. De Keurvorst van den Paltz is 'er mede Heer van. — In 1708 wierden de Franschen hier door de bondgenooten geslaagen.

Dixmuyden, eene kleine stad, met vier kloosters, had eertijds vestingwerken, en wierd in 1695 van de Franschen ingenomen. In den omtrek van deeze plaats maakt men de beste boter van geheel Vlaanderen, waar mede veel handel gedreeven wordt.

Nieuwpoort — een havenstad met vestingwerken, aan de noodzee en de rivier Yperle, die hier in zee valt. Zij is van minder aanbelang dan Ostende, echter zijn haar zedert 1781 eenige vrijheden geschonken, waar door de last- en mijlgelden, benevens eenige andere tols- onkosten, vermindert zijn, zo dat de stad alle rechten van stapel en transit heeft. Daar Nieuwpoort behalven dit door vaarten en kanaalen gemeenschap heeft met de binnenlanden, zo kan deeze stad bestendig in bloei en levendigheid toeneemen. De vischerij is de hoofdbezigheid der inwoonders, voornaamentlijk de kabbeljaauwen walvischvangst, waarbij nog de haringvischerij, en die van anderen zeevisch gevoegd mag worden. Hier zijn ook goede zeildoekrederijen en lijnbaanen, alsmede branderijen van
bran-

brandewijn, jenever en andere likeuren. Voormaals heette deeze plaats Sandhoven, doch deeze naam is verwisfelt, na dat de stad het rechtsgebied van het vlek Lombaardheide in 1413 van Graaf Lodewijk gekogt heeft. — De stad wordt door twee sterkten gedekt, waar van eene nabij de zee legt, en de andere Nieuwendam genoemd wordt. In 1600 viel bij deeze stad de vermaarde slag voor tusschen de Nederlanders en Spanjaarden, ten nadeele van de laatsten. De Franschen namen haar Ao. 1745 in, en zij wierd in 1757 het huis van Oostenrijk ter bezetting ingeruimd. Men vindt hier een collegiale kerk en vijf kloosters.

Veuren, of *Veurne* — eertijds eene sterke stad, bij een moeras, met den titel van Burggraaffschap. Hier zijn goede fabrieken en manufactuuren, een collegiale en twee kerspelerkerken, een Premonstratener abtdij, en nog vijf kloosters. Veurne heeft door gegravene vaarten gemeenschap met Duinkerken, Nieuwpoort, Brugge en andere steden, en is dikwerf van de Franschen veroverd, maar nooit lang bezeten. Zij was voormaals een der barriere steden.

Knokke, voormaals een schans aan den stroom Yperle, alwaar die zich met den Yser vereenigt. Zij is in 1662 van de Spanjaarden aangelegd, en behoorde mede tot de barriere plaatzen, bij de Franschen in den jaare 1744 veroverd.

Zoo, een vlek met een abtdij van reguliere Choor.

Choor-heeren van de Augustijner orde; het had voormaals den titel van Graaffschap, en is tegenwoordig beroemd om de smaaklijke kaas, welke alhier gemaakt wordt.

Watou, het grootste dorp in Vlaanderen.

Poperingen, een groot vlek, met drie kerken en zo veele kloosters, waaronder de abtdij van St. Bertin behoort, welke daar van eene heerlijkheid is. De wollen manufactuuren bloeien hier.

Antoing is een vlek met een zeer oud slot aan de Schelde, alwaar een domkapittel is. Bij een in 1769 geslooten verbond heeft Frankrijk alle voorige aanspraak op een deel van dit vlek, en op de tot dezze baronnie behorende kerspelkerk van Vezon, en het kleine dorp Bramenil afgegaan. In de nabijheid ligt

Fontenoy, een dorp, bekend door de nederlaag der bondgenooten tegens de Franschen in den jaare 1745.

H E T

OOSTENRIJKSCH AANDEEL

I N H E T

G R A A F S C H A P H E N E G O U W E N .

De grenzen van dit Graaffchap zijn ten noorden aan Vlaanderen, ten oosten aan Brabant, het Graaffchap Namen en het Bisdome Luik. — Ten zuiden, aan het nog korts zogenoemde Champagne en Picardiën, en ten westen aan Artois in Vlaanderen. Deszelfs grootste lengte van het zuiden naar het noorden is 12, en de grootste breedte 13 en 14 mijlen.

Men schat het Oostenrijksch aandeel van dit Graaffschap op 24 quadraat mijlen, en tweemaal hondert duizend inwoonders. De luchtgesteldheid is hier vrij gematigd. Dit land, dat natuurlijk vruchtbaar is, in allerlei koorn voort te brengen, en zeer bekoorlijke weiden heeft,

le.

levert ook verscheidene voortbrengzelen uit het mineraalen-rijk, als ijzer, lood, steenkolen, marmer, leijen, enz., als ook veelerlei houtsoorten. — Het wordt door de Schelde, Selle, Haine, Samber en Dender doorsneden. — Men vindt 'er veertien steden, en veele honderden dorpen, die van zommigen op negen hondert begroot worden. — Ook de Geestlijkheid, die alom zich het vette der aarde ten nutte maakt, heeft ook hier haar kenmerk niet verzaakt, dewijl 'er niet minder dan zes en twintig abtdijen en twaalf capittels in deeze kleinen omtrek gesticht zijn, behalven eene menigte kloosters. — Dan, geen wonder, want:

Hij die 't altaar bedient behoort 'er van te leven.

Van de regeeringsvorm is reeds iets gezegd, wij zullen 'er dit nog bijvoegen. — De Raadpensionaris van deeze Provintie of van derzelve Standen, bekleedt een zeer gewichtigen post; — De Ontvanger-Generaal wordt om de zes jaaren op nieuw gekoooren, en de Hoofd-Schout deezer Provintie, die te gelijk Gouverneur van Mons of Bergen en Henegouwen is, staat in een bijzonder aanzien.

Schoon de landbouw en veefokkerij hier bij Vlaanderen te kort schiet, en ook Brabant niet evenaart, is echter de vlasteelt hier zo aanmerkelijk, en de spinnerijen daar van zijn zo uitnemend, dat men 'er niet alleen de fijnste lijnwaa-

den,

den, batisten en kanten van maakt, maar zelf het gaaren daar toe naar Brusfel en elders verzendt. Inmiddels wordt hier, hoe zeer die manufactuuren hier bloeien, veel wol en gaaren gesponnen, dat naar elders verzonden wordt.

Men weet niet juist wanneer dit landschap tot eene Graaflijkheid verheeven is, maar wel dat het aan Graaf Balduin den VI., Graaf van Vlaanderen, kwam, door zijn huwlijk met de eenige nagelaatene dochter van den Graave Raginer de III., Richid genoemd, en die daar door als eerste Graaf van Henegouwen bekend staat.

Balduin liet (1204) twee dochters na, waar van Margaretha huwde aan Burghart van Avennes, en dus Henegouwen hem ten huwlijksgoed aanbragt. Toen de Naneef Willem de II. (1345) zonder manlijke erven stierf, verviel het Graafschap Henegouwen, als huwlijksgoed van zijne dochter Margaretha, aan Keizer Lodewijk van Beyeren ten deel, en de laatste bezitter van dit geslacht was Willem III., wiens dochter Jacoba na viermaal getrouwt te zijn, zonder erven stierf, toen het aan Philips de goede, Hertog van Bourgondiën, verviel. — Doch voor dit tafereel schuiven wij eene gordijn, om dat wij ons niet als Geschiedschrijvers opwerpen.

Frankrijk intusfchen heeft het Graaffchap van tijd tot tijd ingekort. — Bij den Pijreenefchen vrede bekwam dat rijk Landrecy, Quesnoy, Avesnes, Marienburg en Philippeville; bij dien

van

van Nimwegen, Valenciennes, Bouchain, Conde, Cambray, Bavais en Maubeuge, met alle derzelve onderhorigheden, en bij dien van Rijswijk nog veele dorpen. Daarentegen heeft Frankrijk bij een vergelijk van den 16 Mei 1769 aan het huis van Oostenrijk alles in Henegouwen afgestaan wat onder de kasselenij van Rijsfel behoorde.

Het Oostenrijksch aandeel wordt dus in tien *Provinces* en Kasselenijen verdeeld, van welke wij de volgende plaatzen hier opnoemen.

Mons, bij ons *Bergen in Henegouwen*, is niet alleen de grootste en merkwaardigste, maar ook de hoofdstad van het gansche landschap. Zij legt werkelijk op eenen berg, aan de rivieren de Trouille en Hayne. Men telt 'er vier duizend zes hondert huizen, en vijftien duizend inwoners, welker bestaan, onder meer andere, voornaamlijk ontspruit uit zeer hoog geschatte kant-manufactuuren. Men noemde het van ouds her een Graaffschap; de souvereine Raad van Henegouwen heeft hier zijnen zetel, ook resideert hier de Gouverneur of Hoofd-Schout, die zo veel als onder-Landsheer verbeeldt. Er zijn zes kerspelkerken, waar onder twee collegiaale kerken, te weten die van St. Waudru en St. Germain. De Graaf van Henegouwen is Abt van 't Capittel van St. Waudru. 'Er is hier ook nog een gewezen Jesuiten Collegie en verscheidene kloosters. *Mons* was eertijds eene sterke vesting,

ting, en verdient het door zijne geschikte ligging. Lodewijk van Nasfau veroverde haar in 1572, doch Alva maakte 'er zich dat zelfde jaar weder meester van. In 1691 wierd zij door de Franschen, 1709 door de Bondgenooten, en 1746 weder door de Franschen ingenomen. Van Mons tot Brusfel rijd men langs een steenweg, die tien uren lang is. De abtdijen Espinlieu, St. Denis, St. Felin of Fulien liggen in den omtrek.

Roulz is eene kleine stad, door Karel V. tot een Graaffschap verheven, zij is een Pairschap, en heeft een Premonstratenfer klooster.

Men maakt 'er zeer fijn gaaren.

Soignies, eene kleine stad aan den vloed Naste, met een collegiaale kerk, is mede door het fijne gaaren beroemd.

St. Ghislain, een kleine stad aan de Hayne, behoort aan de abtdij, ook hier zijn veele spinderijen.

Aeth, aan den Dender, eene kleine voormaals wel bevestigde stad, welk 1677, 1697 en 1746 telkens door de Franschen wierd ingenomen, hier is eene vrouwen abtdij, een kasfelenij en schoone linnen manufactuuren.

Chievré. — Eene kleine stad, met den tijtel van een Pairschap, en heeft goede linnen manufactuuren.

Leuse, eene kleine stad, in welke nabijheid de Dender ontspringt; men vind in deeze Baronnie een collegiaale kerk en eene kasfelenij. — Ook zijn hier schoone linnen-weverijen.

Brainé le Comte, eene kleine stad en oude Baronie, behoorende aan den Hertog van Ahremberg; hier is eene kasselenij. Hier, zo wel als te Quieprain, maakt men sijne gaarens.

Lesfines, een stadje aan den Dender, men spint 'er veel fijn gaaren, en heeft 'er schoone linnenweverijen. — Zoo ook te

Halle, in 't Fransch Hault, aan de Senne. In de hoofdkerk van dit stadje is een beroemd Mariabeeld. Philips de Stoute, Hertog van Bourgondiën, is in 1404 als hier op het nog in wezen zijnde slot gestorven.

Enghien, eene kleine stad en oude Baronie, waarvan het huis Bourbon-Condé den vorstlijken titel voert, schoon het op zich zelf een Hertogdom is, dat den Hertog van Ahremberg en Aarschot toebehoord, die hier een lusthuis heeft. Het park alhier bragt Lodewijk XIII. het eerst op het denkbeeld om de groote tuinen te Versailles aan te leggen. — Hier is een amptmanschap, en men vindt 'er voortreffelijke tapijt- en wollen-manufactuuren.

Binche — eene kleine stad met beroemde ijzersmederijen, messemakerijen, en andere fabrieken, het metaalen-rijk betreffende. Men vindt hier een collegiaale kerk en voogdijfchap. In den jaare 1554 hebben de Franschen het toen hier staande slot te gelijk met de stad in de asch gelegd. — Het bosch van Rajon legt ten zuiden van deeze stad aan de Sambre.

Erqueles, Merbes-le Chateau, en Givry zijn kleine neeringrijke plaatsen.

Beaumont, aan geene zijde der Sambre, eene kleine stad op eenen heuvel, met den titel van Graaffchap. — Hier is eenen vrouwen abtdij, en men maakt 'er zeer goede kanten.

Chimay, aan 't zo genoemde witte water (*eau blanche*) ligt geheel boven in het bosch- en bergachtig deel van Henegouwen.

Ligne. — Tusschen Aeth en Leuse, is eene oude Baronnie, die 1544 tot een Graaffchap, en 1602 tot een Vorstendom verheven wierd. — Het beroemd vorstlijk huis de Ligne stamt hier van af, men weet dat het zich in verscheidene takken heeft verdeeld, als die van Ligne, Ahremberg en Arschot, Chimay en Barbencon.

Steenkerken, een dorp tusschen Enghien en Braine le Comte, aan de Naste, alwaar de Franschen 1692 eenen veldslag wonnen.

Pieton, een dorp, een half uur van Bischops fontein, ligt ingeslooten door de beek van dien naam, en dient daarom in oorlogstijden dikwerf ten legerplaats.

Mariemont is een luthuis aan de Hayne, bij een aangenaam woud, niet ver van de stad Binge, de naams oorsprong komt van Maria, Koningin, weduw van Hongarijen, zuster van Karel V., die het zelve aanlag.

Het Departement van het Noorden, of Fransch Vlaanderen.

HET
AANGRENZEND DEEL

VAN

FRANCKRIJK.

HET DEPARTEMENT VAN HET NOORDEN,
OF FRANSCH VLAANDEREN.

Het schijnt ons niet ongeschikt om hier eene korte beschrijving te geeven van de aangrenzende departementen van Frankrijk, als wel dege-lijk tot het regenswoordig Oorlogstoneel behoor-ende, en daarom zullen wij aanvangen met

Fransch Vlaanderen, of het departement van 't Noorden.

Het kanaal of de zeeöngte tusschen Frankrijk en Engeland, alsmede de Nederlanden vormen de noordlijke grenzen, ten westen grenst dit de- partement tevens aan de Nederlanden; ten zuiden aan het departement van de Aisne, tegens 't zuidwest aan 't departement van Calais, en ten oosten aan He- negouwen, enz. — Het bestaat uit Fransch Vlaan-

de.

deren, Cambresies en het aan Frankrijk behoorend Henegouwen.

Dit Vlaanderen behoorde eertijds tot het Graaffschap van dien naam, maar na den dood van Dampierre van Bourbon wierden de kastellen en amptmanschappen van Rijsfel en Douay aan Philippus den Schoonen, Koning van Frankrijk, afgestaan. Dit gebeurde in 1512. — In 't jaar 1363 schonk Koning Johannes het aan zijnen vierden zoon Philippus den Heldhaftigen, Hertog van Bourgondien, met voorbeding, dat het weder aan de kroon van Frankrijk moest koomen, als hij geene manlijke erfgenaamen naliet. Dit gebeurde; doch Frankrijk konde, ondanks alle rechtmaatige aanspraak op deeze landen, niet weder in deszels bezit komen, voor het in 1767 aan Lodewijk XV. gelukte het zelve den Spanjaarden afsteneemen. 't Is een zeer vruchtbaar land, dat veel korn, vlas, hooi, tuinvruchten en ooft voortbrengt; heeft schoone bosfchen, een rijke veeteelt, levert boter, kaas, paarden, osfen, fchaapen en allerlei wild. Ook graaft men hier steenkolen.

't Graaffschap Cambresis behoort zedert den te Nijmegen geflotenen vrede (1678) aan Frankrijk, de inwoonders van dit land drijven veel handel in korn en lijnwaad.

Fransch Henegouwen is een deel van het Graaffschap deezes naams, 't geen door het huis van Oostenrijk bij den Pijreneefchen vrede (1660)

aan Frankrijk wierd afgestaan. De inwoonders, die, met die van Cambresis vereenigt, omtrent twee maal honderd agt en zestig duizend beoopen, maaken goede kanten, camelotten, lakens en lijnwaad. Tot dit departement behooren agt rechtsgebieden, welkers hoofdsteden zijn.

Douay. — De eigenlijke hoofdstad is taamlijk groot, hebbende 2737 huizen en 19500 inwoonders. Behalven het tuighuis en de geschutgietterij is hier aanmerklijk de Univerfiteit, welke Philips de II. in 1562 alhier oprichte. — Men is hier 49 mijlen noordoostlijk van Parijs.

Valenciennes. — Zeven mijlen ten oosten van daar, aan de Schelde, heeft een goede citadel, 't getal der inwoonders beloopt negentien duizend vijf hondert, wier voornaamste handel bestaat in camelotten, batist, enz.

Bij den tegenswoordigen oorlog is zij in handen der geallieerden geraakt, die haar tot nog (Junij 1794) bezitten.

Malplaquet, een dorp, niet verre van Beauvais, bekend door den bloedigen veldslag aldaar in 1709 voorgevallen.

Maubeuge, *Landreci* en *Chateau Cambresis*, de laatste is eene stad alwaar in 1559 een vredenstractaat geslooten is.

Quesnoy, een sterke stad aan een meir, tien mijlen van Douay.

Ayennes, eene kleine stad, 17 mijlen van Douay, Ao. 1659 wierd het door Lodewijk XIII. stormenderhand ingenomen.

Kamerijk, zes mijlen van Douay, is eene grootte en sterke stad aan de Schelde. — Zedert 1677 behoort zij aan Frankrijk, heeft 2993 huizen en 15000 inwoonders. Men maakt 'er veel kamerdoek. De stad is bekend door verschillende hiergehouden vredensonderhandelingen, waar van de laatste in 1727 tusfchen den Keizer en Philippus V., Koning van Spanjen. Zij is de zetel eens Bisfchops.

Rijsel, of *Lillo* in 't Fransch, zeven mijlen van Douay, heeft 11284 huizen en 67000 inwoonders; de stad is wel versterkt, en heeft een kasteel dat het kunstwerk van den beroemden Vauban is. Echter ging het in 1708, bij verdrag, aan Eugenius over, na de Maarschalk de Boufflers zich 10 weken dapper verdedigd hadde. De Oostenrijkers belegerden het in 1792 twee maanden lang te vergeefs. Bij den vrede van Utrecht (1713) is zij weder aan Frankrijk gekomen. De manufacturen en koophandel bloeien hier tamelijk.

Harebrusk ligt veertien mijlen van Douay.

Bergues, eene goede vesting.

De uitgestrektheid van dit departement van het zuiden naar het noorden is vier en veertig mijlen, en oost- en westwaard tien, te weeten daar het 't breedst is.

HET DEPARTEMENT VAN CALAIS.

Dit ontvangt zinen naam naar de nabij gelegene zeeëngte, het kanaal van Calais, 't welk Frankrijk van Engeland scheidt, zijnde zeven Fransche mijlen breed. Het departement grenst ten N. en N. W. aan het evengemelde kanaal, en aan het departement van 't noorden westwaard ook tegens het kanaal, en ten zuiden aan het departement van de Somme, oostwaard weder aan het departement van 't noorden; het bevat die Provinciën in zich, die ons bekend zijn onder de naamen Artois, 't Boulonnoise, en die landstreeken van Guise tot aan Calais, die bijkans twee duitsche mijlen groot zijn, en zedert 1585 weder op de Engelschen veroverd zijn, makende zedert een deel uit van Picardiën.

Lodewyk XIII. veroverde in den jaare 1640 het Graaffschap Artois op Philippus IV. Koning van Spanjen. Van toen af aan was geheel Artois in handen der Franschen, uitgezonderd de steden Aire en St. Omer, die eerst bij den Nymegenschen en Utrechtschen vrede aan Lodewyk XIV. wierden afgestaan. — Bij voorraad is de stad Arras tot de hoofdplaats van dit departement benoemd, tot dat de kiesheeren

ten in de stad Aire kunnen vergaderen, om daar over nader te besluiten.

De voornaamste plaatzen van de agt hier toe behoorende rechtsgebieden zijn.

Arras, aan de Scarpe stroom, een vesting en de hoofdstad van Artois, vier en veertig mijlen van Parijs ten N. O. — 'er zijn 3768 huizen, en 21000 inwoonders. Men vervaardigt 'er zeer schoone tapijten, doch zij zijn niet zo goed als die van Parijs, Brusfel of Antwerpen. Het hier plaats vindende gezelschap van kunsten en wetenschappen is, in 1773 tot eene Academie verheven, 1477 wierd zij door Lodewyk IX., 1495, door Keizer Maxmiliaan en 1640 weder door de Franschen veroverd, 1554 belegerden de Spanjaarden haar te vergeefs.

Calais, een vaste stad en haven aan het kanaal, alwaar de gewoone overvaart van hier op Douvres in Engeland is. De straten zijn breed en gevloerd. — De gedaante der stad is een langwerpige vierkant, waar van de langste zijde langs den zeekant loopt; boven haare geregelde vestingwerken heeft zij tegens 't westen nog een kasteel, en den mond der haven, die echter gevaarlijk is, wordt ook door een kasteel gedekt. 'Er gaan van hier op Douvres wekelijks twee paquetbooten. De handel der ingezetenen, die niet boven 6500 bedraagen, bestaat in wijn, zout, vlas, boter, paarden, enz. Deze plaats behoorde

van 1346 tot 1558 aan de Engelschen, en was het laatste dat zij in Frankrijk bezaten.

St. Omer, zestien mijlen van Arras is een der beste vestingen, en zedert 1677 door de Franschen bezeten. Hier is het begin van het kanaal dat de Aa met de Lys vereenigd, men heeft hier beroemde tabaks-fabrieken. — Bekend is het dat alhier de zetel eens Bisfchops was.

Bethune, dat zedert den Utrechtschen vrede in handen der Franschen is, ligt zeven mijlen van Arras.

Bapaume, zes mijlen van Arras, ligt in een dorren, en water gebrek hebbenden oord, echter heeft de Ingenieur de Feuillon hier goede putten aangelegt. — De Franschen veroverden deeze stad in den jaare 1641 op de Spanjaarden.

St. Paul, een vlek, agt mijlen van Arras. Het Graaffchap behoorde voorheen aan den huize van Rohan Soubise.

Boulogne, eene zeestad, 25 mijlen van Arras; men verdeeld haar in de opper- en neder stad, die eenige honderd schreden van elkanderen liggen. — In den omtrek is eene mineraale bron, die eene yzerachtige smaak heeft, van waar zij de naam van ijzer-fontein, *Fontaine de fer* draagt. Voormaals was Boulogne een bijzonder of afzonderlijk Gouvernement.

Montreuil, een bemuurde stad op eenen heuvel, 17 mijlen oostlijk van Arras.

Aire,

Aire, een versterkte stad, 51 mijlen ten noorden van Parijs. In 1641 wierd zij door de Franschen veroverd, doch kort daarna weder van de Spanjaarden, 1676 andermaal door de Franschen, en hun bij den vrede van Nymegen afgestaan. In 1710 namen de geallieerde de plaats in, doch gaven die bij den Utrechtschen vrede weder terug.

Van 't oosten tot het westen is dit departement 37 mijlen lang, en 15 van het noorden naar 't zuiden op het breedste.

HET DEPARTEMENT AAN DE SOMME.

Dit grenst ten westen aan het kanaal, tegens 't Noorden aan het departement van Calais, ten oosten aan dat van Aisne, en ten zuiden aan dat van de Oyse en het district Neuchatel in het beneden-deel van het departement der Seine. Het bevat Amienois en Santerre in Opper-Picardiën en Ponthieu nevens Bemaux in Neder-Picardiën. De hoofdstad is:

Amiens. — Deeze was voormaals de hoofdstad van Picardien. Zij is gelegen aan de Somme, 31 mijlen noordwaards van Parijs; 'er was een Bischoplijken zetel. Men telt 'er 5981 huizen, en 43500 inwoonders. — Men vervaardigt hier allerlei wollen manufactuuren. Hier is eene

Acq.

Academie van schoone kunsten en wetenschappen, die 1750 wierd opgericht uit een gezelschap geleerden. In 1507 nam de Spaansche Commandant van Dourlens, Ferdinand Tollez de Portocarero de stad door eene krijgslust in, echter heroverde Hendrik IV. dezelve dat eigen jaar, en bouwde toen de hier zijnde citadel, waar door de stad gedekt is.

Het geheele departement aan de Somme is in vijf districten afgedeeld, en de voornaamste plaatsen zijn.

Abbeville, 12 mijlen van Amiens, aan de Somme, die haar in twee deelen deelt. — Men telt 'er 3641 huizen, en twintig duizend inwoners, drie lakenfabrieken, die in 1665 alhier door een Hollander zijn opgericht. De hier gemaakt wordende laakens zijn in deugd en sijnheid zo goed als de Hollandfche of Engelsche. Men maakt hier ook schoone parakanen, moquetten, zijnde een soort van tapijten, staminen, grof lijnwaad, gesponnen wolle en schietgeweer. In 1773 sprong alhier een kruidmagazijn, waar door de stad merklijk beschadigd wierd.

Peronne, meede aan de Somme, 13 mijlen van Amiens, die uit hoofde haarer fraaije vestingwerken ook de juffer genoemd word. Men telt 'er 16000 inwoners. Karel de Eenvoudige stierf hier in 929, en Hertog Karel van Bourgondien nam Koning Lodewyk IX. alhier gevangen, om dat hij hem zo ondankbaar behandeld hadde, hij

ont-

ontfloeg hem ook niet eer, voor hij eenen voor Lodewijk nadeeligen vrede gesloten had.

Doulons, zes, en *Montdidier* agt mijlen van Amiens.

Oost- en westwaard is dit departement ongeveer 34 mijlen lang, en 16 op het breedste zuid- en noordwaards.

HET DEPARTEMENT AAN DE OYSE.

De grenzen zijn tegens het zuiden aan de Seine en de Oyse, tegens het oosten aan de Aisne, ten westen aan het departement beneden de Seine, en ten noorden aan de Somme. Het bevat Beauvaisis, Valois een deel van Isle de France, te weeten het noordlijkste, 't Laonoisfche, voormaals genoemd; het is in negen distrieten verdeeld, waar van de volgende plaatzen de voornaamste zijn.

Beauvais, alwaar de eerste vergadering van dit departement gehouden wierd, liggende aan de rivier Terain, 16 mijlen N. W. van Parijs, en is aan alle zijden met gebergte omringd, waarom men haar ook eigenlijk den naam van eene vaste plaats niet kan toekennen. De voornaamste middelen van bestaan der inwooners zijn het bereiden van tapijten, sergien en wollen manufactuuren. In 1443 en 1472 heeft deeze stad twee

twee belegeringen doorgestaan, in de laatste verdedigden de vrouwen dezelve met eenen ongemeenen moed, deden een uitval, vernielden de vijandlijke werken en veroverden een vaandel, waar meede zij nog jaarlijks op den 14 October ter gedachtenis van deeze amafoonen daad een feestlijken omgang doen, waar in de vrouwen de eer hebben voor de mannen te gaan. Hier was voorheen een Bischofliken zetel en crimineel gerichtshof.

Chaumont, zes mijlen van Beauvais, eene kleine stad die haar naam van een kaalen en heeten berg ontleent, waarop zij gelegen is.

Grandvilliers, zeven mijlen N. W. van Beauvais.

Bretuil, agt mijlen van daar.

Clermont, met den bijnaam en Beauvaisis, ter onderscheiding van andere plaatzen, welke dien eigen naam voeren en elders gelegen zijn. Deeze stad is het stamhuis van Bourbon, op eenen berg aan den vloed Bresche, zes mijlen van Beauvais, voerde den titel van een oud Graaffschap, en was eertijds de Appanage van Robert, jongste zoon van Koning Lodewyk den Heiligen, welke de stamvader van het huis van Bourbon was, waar uit Hendrik de IV. ontsprooten is.

Genlis, eene taamlijk groote stad op een berg met drie voorsteden, twaalf mijlen van Beauvais. In den jaare 1462 hield men hier eene rijksvergadering, welke de Salische wet herstelde, en daar door alle vrouwlijke nakoomlingschap van de

de kroon uitfloot. Hier is weinig koophandel, maar de inwooners wasfchen veele wolle voor de manufacturiers van Beauvais.

Noyon, eene zeer oude stad, taamlijk groot en welbewoond, liggende aan den kleinen vloed Borfe, die een kwartier van daar in de Oyse valt. Zij ligt 17 mijlen van Beauvais. De vermaarde Johannes Calvinus, wiens leerftelzel in ons Vaderland domineert, is alhier geboren, en in Zwitferland gestorven. De inwooners doen vrij veel handel in koorn.

Compiègne, eene oude stad aan de Oyse, veertien mijlen van Beauvais. Hier is een koninglijk lustflot, — de inwooners doen veel handel in koorn, hout en wol. Lodewyk II., Lodewyk V. en Hugo de Dikke, zijn hier in de Abtdij St. Corneille, die Karel de Kaale A°. 876 ftichtte, begraven. Compiègne is ook merkwaardig om de veele kerkvergaderingen, welke hier gehouden zijn; niet minder om dat de Engelfchen in den jaare 1430 alhier de beruchte Maagd van Orleans gevangen namen. In 1709 vluchte de Keurvorst van Beieren herwaards.

Crepy, zestien mijlen van Beauvais, eene niet zeer groote stad, welker inwooners in hout en graanen handelen. In 1544 sloten Karel V. en François I hier eenen vrede.

Ermenonville is een landgoed, alwaar de vermaarde J. J. Rousfeau gestorven en op het zogenoemde Populier-Eiland begraven is.

De

De breedte van dit departement is van het N. tot het Z. agtien mijlen, en de lengte O. en W. zeven en twintig mijlen.

HET DEPARTEMENT VAN DE ARDENNES.

Dit grenst ten noorden aan de Oostenrijfsche Nederlanden, ten zuiden en westen aan de departementen aan de Maas, de Marne en de Aisne. Het was voormaals dat deel van Opper-Champagne, het welk men Rhetelois noemde. — Een groot deel daar van bestaat uit bosch, en dewijl hier ook yzergroeven of mijnen zijn, vindt men hier veele smeedereien. Het overige gedeelte is weiland. Champagne was van ouds een Graaffschap, en had tot in de dertiende eeuw zijne bijzondere Graven, tot Thibaut V. Koning van Navarre in 1270 zonder erven stierf. Daarna werd het met de Kroon van Frankrijk vereenigd, door het huwelijk van Johanna, Gravin van Champagne met Philippus den Schoonen. In Mezieres, eene kleine stad met eene citadel, op een eiland, door de Maas gevormd, hielden de Kiesheeren van dit district hunne eerste vergadering om te bepalen welke de hoofdplaats zijn zoude. Zij is gebouwd door Karel Gonzagues Hertog van Nevors. De voornaamste steden

den der zes hier toe behoorende rechtsgebieden zijn.

Charleville, een kleine welgebouwde stad aan de Maas, drie en zestig mijlen van Parijs. Tot 1609 was zij een dorp Arches, genoemd, toen Karel Gonzagnes haar met stads gerechtigheden beschonk.

Sedan, eene zeer sterke stad aan de Maas, zes mijlen van Charleville. Zij is verdeeld in een boven- en beneden stad, waarbij nog eene groote voorstad komt. De citadel behoort tot de bovenstad. De Inwooners bereiden laaken en fergie. De beroemde Maarschalk de Turenne wierd hier geboren. Lodewyk XIV. heeft deeze stad in den jaare 1642 van den Graaf Moritz van Boullion tegens verscheidene Graaffschappen ingeruild. Voor de herroeping van het Edict van Nantes was hier eene beroemde Academie. Zederd hield hier, tot nu onlangs, eenen Bisshop zijnen zetel.

Rhetel, eene kleine stad aan de Aisne, tien mijlen van Charleville, was eertijds een Hertogdom, het welk de Kardinaal Mazaryn, in 1663 ten voordeele van Aremand Karel de la Porte, die met zijne nicht gehuwd was, aan zich trok.

Rocroy, een sterke stad in eene vlakke, zes mijlen van Charleville, alwaar de Spanjaarden Ao. 1663 door Condé geslaagen wierden.

Vouffres, tien mijlen van Charleville.

Grandpré, dertien mijlen van daar met een doortocht over het gebergte, als bij Clermont en Argonne.

Van het noorden naar het zuiden is dit departement op het breedst, 26 mijlen en zeventien van het oosten naar het westen.

HET DEPARTEMENT AAN DE MARNE.

De grenzen van dit departement zijn, ten oosten aan het Maas departement ten zuiden tegens dat der Ardennes, ten westen aan de Aisne, en ten noorden en noordwesten aan de Ardennes. Het is zaamengefeld uit de Provinciën Ramois, Pertois en eenige andere landen, van het eigenlijk Champagne, en heeft zes districten, waar van de voornaamste plaarzen zijn.

Chalons aan de Marne, een en veertig mijlen van Parijs, eene aanzienlijke stad, die agt en twintig honderd huizen heeft, en alwaar men twaalfduizend inwoonders telt. François de I. omringde haar met sterke muuren en diepe grachten; de straten zijn breed, de markten ruim en de huizen hoog. De grove wolle stoffe manufactuuren bloeijen hier vrij wel. Het geleerde Genootschap alhier is in 1750 opgericht, begon zijne vergaderingen in 1753, en in 1756 wierd de eerste plechtige samenkomst gehouden. In 1759
wierd

wierd het Parlement van Parijs herwaards verlegd. — Atilla, Koning der Hungaaren heeft in deezen omtrek Ao. 451 eene zwaare nederlaag geleden. Buiten eene der stads poorten is eene fraaije wandelplaats, de Jard genoemd, die uit een ruime weide bestaat, zijnde aan alle zijden omringd door de rivieren de Marne en de Maas en versierd door een groot aantal laanen. De beroemde overzetter Perrot Ablancourt is hier geboren.

Rheims, eene der oudste en beroemdste steden der geheele Republiek, aan de rivier Vesle, twaalf mijlen van Chalons. Er is eene Universiteit welke in 1547 opgericht en in 1549 bij 't Parlement van Parijs bevestigd wierd. Hier was eene Aartsbisshoplijke stoel. De inwooners drijven sterken handel in rooden wijn, zijden en wolle stoffen, en peperkoek. Het aanmerkenswaardigste is, dat de Aartsbisshoppen alhier het recht pleegen te hebben om de Koningen te kroonen. Men vindt hier nog verscheidene Roomsche oudheden; bijzonder een triumphboog nabij de Marspoort, als mede de ruïnes van een oud slot en een amphitheater.

St. Menhould, een kleine stad in een moeras aan de Aisne tusfchen twee rotzen, op de hoogste van welke een slot gebouwd is. Zij ligt 15 mijlen van Chalons.

Vitri le François, aan de Marne, agt mijlen Z. O.

van Chalons. Zij wierd gebouwd door François de I. Hier is sterken handel in koorn.

Epernay, aan de Marne, negen mijlen westlijk van Chalons. Deeze stad behoort den Hertog van Bouillon. — In dien omtrek groeit de beste Champagne-wijn.

Sezanne, 15 mijlen van Chalons.

Dit departement is van 't N. O. tot het Z. W. 33, en van 't Z. O. tot het N. W. 30 mijlen.

HET DEPARTEMENT AAN DE MAAS.

Dit grenst ten oosten aan de departementen die aan den Moezel en de Meurthe liggen, tegens het zuiden aan 't benedendeel van het departement aan de Marne, zo ook tegens 't westen en noorden aan de Marne en het Ardenner woud. Het bevat Vermandois, 't westlijk deel van Toulois en Bar in zich (zie laater het Moezel departement.) De eerste vergadering wierd in Bar gehouden, doch onder voorwaarde dat zij alle vier jaaren beurtlings ook te St. Michiel zoude gehouden worden, echter zou Bar de voorkeur hebben, zo hier een opper-gericht wierd aangesteld. Het departement bevat agt districten, en de voornaamste plaatzen zijn:

Bar

Bar of *Bar le duc*, een en zestig mijlen oostlijk van Parijs, is verdeeld in de boven- en benedenstad, en het daar tusschen liggende slot. 'Er zijn elfhonderd huizen en tien duizend agt honderd inwooners.

Sondrecourt, eene kleine stad, tien mijlen van Bar.

Commerci, een kleine plaats aan de Maas, agt mijlen van Bar, alwaar een zeer schoon slot is, dat door den Kardinaal Retz gebouwd is.

St. Michiel, een stad aan de Maas, agt mijlen N. O. van Bar en 72 van Parijs; zij is haar oorsprong aan eene oude Benedictijner Abtdij verschuldigd, die in 660 gesticht wierd. Zij is van belang om de pasfage over het daar voor liggend gebergte.

Verdun, mede aan de Maas, twaalf mijlen N. O. van Bar, een taamlijke groote en volkrijke stad, bestaande uit drie deelen; te weten, de beneden-, boven- en nieuwe stad, en heeft daar te boven eene schoone citadel ter dekking. Voormaals was zij een Rijksstad. In 1512 begaf zij zich onder Fransche bescherming, en is in 1648 geheel aan Frankrijk afgestaan. Het was een Bischoplijke stad, in deszelfs omtrek wast veel anijs.

Clermont aan de Aire of in Argonne, tien mijlen N. van Bar.

Etain aan de Arne, twaalf mijlen N. O. van Bar.

Stenoy, een taamlijk versterkte stad twintig mijlen N. van Bar.

De uitgestrektheid van dit departement is drie

en dertig mijlen van 't noorden naar 't zuiden,
 en zestien van het oosten naar 't westen.

HET DEPARTEMENT AAN DE MEURTHE.

De grenzen zijn ten oosten de Nederrhijfche Kreits, ten zuiden, ten westen en noorden aan de Maas- en Moezel-departementen. — Het is uit een deel van 't Hertogdom Lotharingen, en het Bisdom Aul te zamen gesteld. Het bestaat uit negen districten, en de hoofdplaatsen zijn:

Nancy, in eene aangenaame vlakte nabij de Meurthe. Zij ligt 81 mijlen van Parijs, heeft 34000 inwoonders, wordt verdeeld in de oude en nieuwe stad, heeft eenen Bischoplijken Stoel, eene Universiteit en Genootschap van Wetenschappen, eenige aanzienlijke pleinen, en schoone triumphboog met drie doorgangen, welke de oude en nieuwe stad vereenigd. Het Koninklijk geleerd Genootschap, door Stanislaus gesticht, houdt zijne vergaderingen in eene der vleugels van het slot, waarin ook eene openlijke boekerij door gemelden Koning is opgericht. Hertog Karel III., bijgenaamd de Groote, heeft de nieuwe stad aangelegd, en met vestingwerken voorzien, zedert 1697 is zij met een muur omringd. Meest

alle straaten, zo wel in de oude als nieuwe stad, zijn schoon, breed, gevloerd en met fraaije huizen voorzien. In de Collegiaal kerk van St. George vindt men de graftombe van Karel den Stouten, Hertog van Bourgondiën, welke in 1476 voor deeze stad sneuvelde, als meede de grafplaatzen der oude Hertogen van Lotharingen, liggende de laateren in de kerk der capucijnen. De stad was voormaals bemuurd maar in den Rijswijkschen vrede wierd het slechten der buitenwerken der oude en nieuwe stad als meede der vestingwerken bepaald, doch de oude stad behield dezelve. Koophandel en manufactuuren zijn hier in eenen slechten staat. — Zij is de geboorteplaats van den beroemden plaatsnijder Callot.

Luneville, eene oude voormaals bemuurde stad aan de Bezonza, in een laag en moerasfigen grond, zeven mijlen van Nancy, heeft 16000 inwoners, en een prachtig slot, weleer het verblijf der twee laatste Hertogen van Lotharingen, als ook van Koning Stanislaus. In 1718 brandde bijna 't geheele slot en in 1755 de nieuw gebouwde rechter vleugel af. De Ridder-academie welke hier gesticht was, is in een cadetten-school veranderd, waar van de eene helft Lotharingers en de andere Poolen moeten zijn.

Blamont, twaalf mijlen van Nancy, in een bekoorlijk oord,

Saarburg, zestien mijlen van daar.

Dieuse, tien mijlen N. O. van Nancy, hier na bij ligt het Linder-meer, waar in zeer groote karpers, en waar van 'er jaarlijks wel tot, 8000 pond wordt gevangen.

Vic, een stad aan de Seille, zeven mijlen N. O. van daar.

Pont a Monson, eene kleine stad aan den Moezel, zeven mijlen N. W. van Nancy.

Toul aan den Moezel, waar over hier eene schoone brug ligt, zes mijlen W. van Nancy. — Voormaals was zij eene Rijksstad, en was regelmatig versterkt. In 1552 kwam Toul bij het verbond tusfchen de Duitfche Protestanten en Hendrik II. onder Frankrijks befcherming, en 1648 wierd zij geheel aan de kroon afgestaan.

Vezelise, zeven mijlen Z. W. van Nancy.

Dit departement is oost- en westwaard 26 en zuid en noord 16 mijlen in zijne uitgestrektheid.

HET DEPARTEMENT AAN DEN MOEZEL.

Het heeft Luxemburg ten noorden, — 't departement van den Nederrhijn ten oosten, dat van de Meurthe ten zuiden, en der Maas ten westen. Het is geformeert uit het Hertogdom Lotharingen en Mesfin, of het land dat rondsom
Metz

Metz gelegen is, waar in men veele woeste plaatzen vindt, en dat zedert het aan Frankrijk behoort door de menigvuldige verdrukkingen geheel te gronde gegaan is. Lotharingen bekwam zijn naam van Lotharius II. kleinzoon van Keizer Lodewyk I. aan wien het in den twist tusfchen hem en zijne broeders van zijnen vader Lotharius wierd toegewezen. Dus was het voormaals altoos met het Duitsche Rijk vereenigd, terwijl nu deeze dan geene der Grooten daar mede door de Keizers beleend wierden. Zedert 1048 wierd het van de nakomelingen van Gerard van Elfas geregeert, van wien Franciscus Stephanie, zoon van Karel VI. en daar na Roomsche Keizer het zelve tegens Toscaanen afstond aan den verdreevenen Koning Stanislaus van Polen, na wiens dood het der Fransche Kroon onderworpen wierd.

Dit departement behelst negen districten, en de voornaamste plaatzen zijn:

Metz, tusfchen de Moezel en Seile, die zich hier vereenigen, 't ligt 76 mijlen N. O. van Parijs, heeft 5827 huizen en 40000 inwooners; de Jooden hebben hier eene Synagoge. In 1760 is hier een Koninklijk Genootschap van Kunsten en Wetenschappen opgericht. — De vestingwerken en citadellen zijn in goeden staat, — de stad had voorheen ook een Bisshoplijken Stoel.

Longway, vijftien mijlen van Metz, welke stad sedert eenigen tijd tot de hoofdplaats van dit district benoemd is.

Briey, eene mijl N. W. van Metz.

Thionville, eene goede vesting aan den Moezel, agt mijlen van Metz, deeze stad behoorde zedert 1642 in handen der Franschen. In 1792 hebben de Oostenrijkers dezelve twee maanden vergeefsch belegerd.

Saar-Louis, aan de Saar, eene goede vesting, 12 mijlen van Metz. Lodewyk de XIV. liet deeze stad in 1697 bouwen, zij is thans ook de hoofdstad van een district.

Boulay, zes mijlen N. O. van Metz.

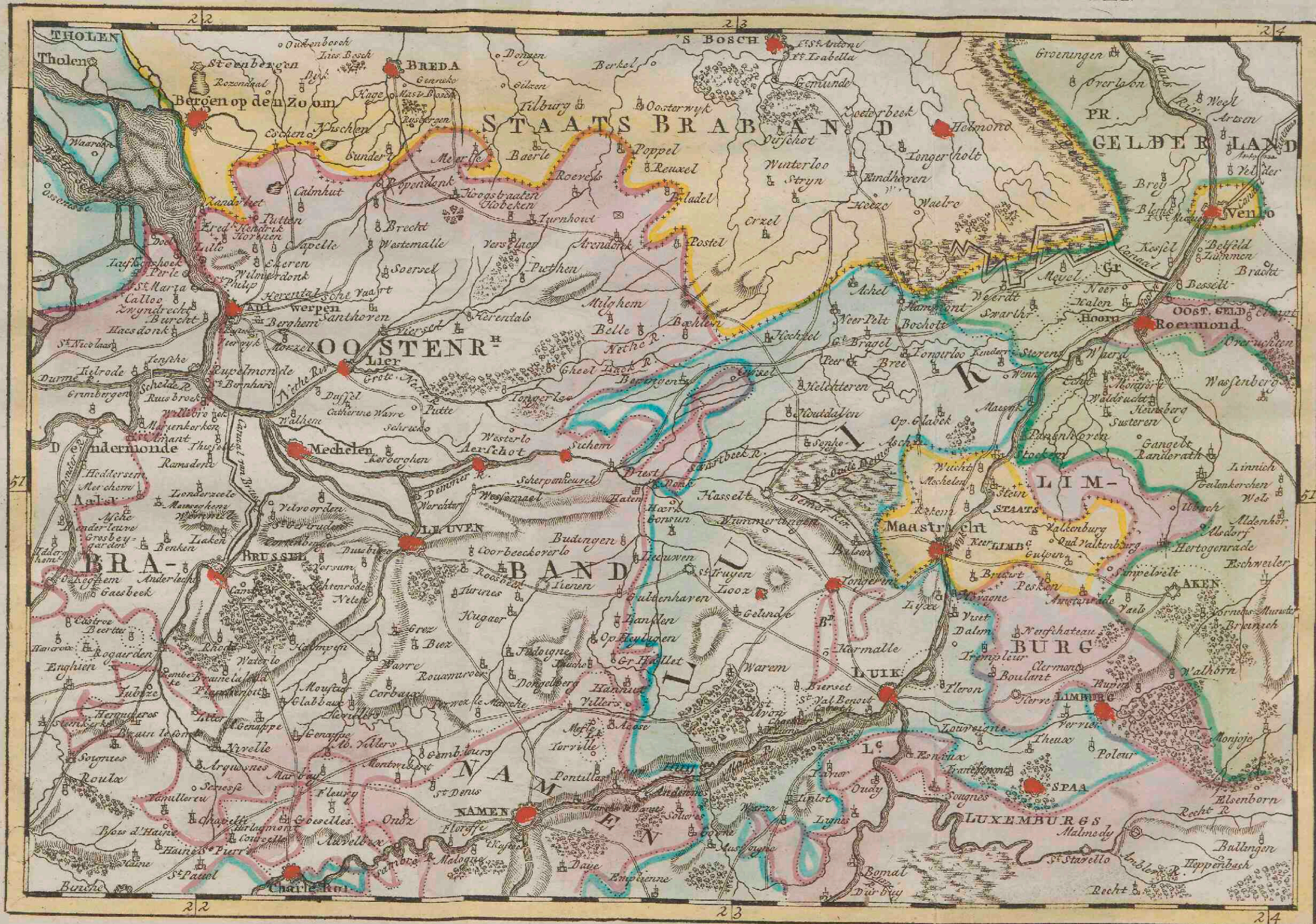
Sarguemines, zeventien mijlen N. O. van daar.

Bitche, vier en twintig mijlen O. en

Moranche, tien mijlen Z. O. van Metz.

Dit departement strekt zich oost en west 43 mijlen, en noord en zuid 17 mijlen uit.

BRABAND, GELDER, LIMBURG, EEN DEEL VAN LUIK EN DER VII PROVINTIËN.

TE NORDRECHT, BIJ DE LERUW EN KRAP.

G. van Baaren, f. 1777.

HET

OOSTENRIJKSCH AANDEEL

VAN HET

HERTOGDOM BRABAND.

Dit district is wel het grootste van de gansche Bourgondische Kreits. De grenzen zijn ten noorden aan Staats Braband, zo ook tegens het oosten, alwaar het mede door Luik bepaald wordt. Ten zuiden heeft het Henegouwen en Namen, en ten westen Vlaanderen en Zeeland. Voormaals had dit gansche Hertogdom, zijnde 20 mijlen breed en 22 lang, den tweeden rang der zeventien Nederlandsche Provinciën.

Men noemt het zuidlijke deel, dat tegens Leuven en Brussel stoot, Henegouwen ten westen, Namen ten zuiden en Luik ten oosten heeft, *Waa's-Braband*. — De grond is hier bij uit-
nee-

neemendheid vruchtbaar. In het noordlijk deel is hij deels heide en zand, met vruchtbaare bouwlanden, deels veen-, moeras- en weiland. Midden in vindt men eenige bergen en bosfchen, en het gansche land is met rivieren en vaarten doorsneden.

De rivieren zijn de Demer, die uit het Land van Luik voortkoomt, waarin zich de kleinere vloedden, Gete, Dijl en Senne ontlasten, en die later den Rupel genoemd wordt, welke vervolgens in de Schelde valt, daar hij het westlijk deel van Brabant bespoelt. Bij Brusfel is een gegraven vaart van de Senne tot aan klein Willebroek waar hij zich in den Rupel ontlast, zo dat men ook daar door van Brusfel tot in de Noordzee kan zeilen, men heeft aan dit kanaal van 1550 tot 1561 gearbeid, en het zou in al dien tijd, zo men wil, niet meer dan 80000 gulden gekost hebben. — De aanleg is schoon en breed, met de nodige sluizen voorzien, en met boomen beplant. De Leuvenfche vaart, die in 1752 begonnen, en drie jaaren laater voleindigd wierd, is niet minder belangrijk. Zij deelt den dijk tusfchen Leuven en Mechelen in twee gelijke deelen. In den aanvang echter was het werk zo slecht aangelegd, dat reeds in den jaare 1757 eene der sluizen doorbrak, en dus de vaart onbruikbaar wierd. — Dan, onder veele andere kooplieden, gevoelden de bierbrouwers van Leuven inzonderheid het

nadeel daar van zo sterk, dat zij het voorschieten van eene aanzienlijke geldsom aanboden als de vaart weder in staat van vaarbaarheid mogt gebragt worden. Dit echter gebeurde niet voor 1763. Deeze vaart neemt zijn aanvang bij Leuven, waar de Dijl in dezelve valt, gaat links af voorbij Mechelen, en vereenigt zich weder met den Dijl beneden Rumpst.

In 1710 heeft men een straatweg aangelegd van Leuven tot Brusfel, en in 1726 eene van Leuven naar Thienen en Luik. Indien men echter het oude oogmerk volvoerde, om eenen straatweg te maaken van Brusfel door het Luiksche, Limburgsche, Akenfche en Keulsche gebied, tot aan den Rhijn, zou men daar door *misschien* de verzending der Engelsche waren naar Duitschland kunnen bevoordeelen, maar de vaart op de Maas zou 'er niet weinig bij lijden.

Men telt 550000 menschen in Braband. — En hoe zeer de zachtheid van het klimaat de bebouwing des gronds bevoordeelt, hoe zeer de akkerbouw werkelijk in het Waalsch-Braband, en de vlasbouw, en veefokkerij in het noorderdeel deezes Hertogdoms plaats vindt, zeker is het echter dat men hier aanmerkelijke verbeteringen konde toebrengen. De woeste boschen, en zandige heiden, konden tot nuttig land gemaakt worden. Men kon sommige houtplantagien verbeteren, sommige drooge wateren bevaarbaar maaken, moerasige oorden uitmaalen, en daar

van

van goede weilanden maaken, met een woord, hoe zeer men de Landbouw van Braband roeme, zou dezelve onder eene vermogende begunstiging groote verbeteringen kunnen ondergaan. De bevestiging hier van ondervind men, zo dra men zelf midden in het Land slechts van de groote wegen en bevaarbaare stroomen afwijkt, wijl men dan woestenijen vindt, daar deeze in tegendeel met prachtige steden pronken, en van vollen welvaart getuigen.

Behalven dat het voorbeeld van Frankrijk ten opzichte van de zwaare verpachtingen, veel tot den minder bloeienden stand van Braband toebrengt, hebben de rijke bezittingen der kloosters en het uitgestrekt vermogen der Edellieden ook hier aan niet weinig deel gehad. De landzaat was ook voormaals in bloeiender omstandigheid dan tegenswoordig, toen Braband nog eenen veel uitgestrekter handel dreef, dewijl de uitgebreidheid van dien, zo wel zijnen weldaadigen invloed op den landman, als op den kunstenaar en vlijtigen handwerksman uitstort.

De onderscheidene sijne en grove lijnwaad manufactuuren, de vlashandel, de treflijke gaarenspinnerijen en konstbewerkingen, welke in en om alle groote steden van dit Hertogdom, vooral in en omstreeks Brusfel, in 't geheel Waalsch Braband bloeijen; de schoone boomwol en zijden-manufactuuren, de menigvuldige en nutte wolverwerkingen, die zo veele monden aan brood
hel-

helpen, de andere uitgebreide kunsten en handwerken eindlijk, vereenigd met den bloeiendsten handel, verschaffen nevens de veefokkerij en akkerbouw, den vlijtigen inwooner een ruim bestaan. — Dan de tegenswoordige oorlog, waar van wij noch het einde, noch den uitflag kunnen berekenen, heeft daar in geene geringe verandering gemaakt; welke reeds met den 6 November 1792 zijnen aanvang nam, toen de Franschen deeze landen met hunne krijgsbenden introkken. — Het is onze zaak niet over de wettigheid daar van te oordeelen, zo min als over de rechtvaardige oogmerken. — Dit is zeker, dat zij 'er naar alle waarschijnlijkheid nog zouden zijn, wanneer Dumouriez niet getoond had, dat zelf een roemrijk en niets ontbreekend mensch zich zelf niet altoos gelijk blijft.

Braband behoorde eertijds aan Frankrijk, zelfs zijn 'er Hertogen van Braband geweest die den throon van dat Rijk beklommen hebben. Naderhand wierd het een deel van Lotharingen, en een Leen van het Duitsche Rijk. De laatste Hertog van Braband uit den stam van Karel den Grooten was Otto. Na zijn afsterven Ao. 1005, kwam het aan Lambertus I. Graaf van Leuven, die gehuwd was met de zuster en erfgenaame van den voornoemden Otto. Hij en zijne nakomelingen hebben zich een tijd lang Graven van Braband genoemd. Hertog Johan I. wierd ook Hertog van Limburg. De oudste dochter van Jo.

Johan de III, Johanna genoemd, liet vervolgens Braband na, aan den kleinzoon van haare zuster Margaretha, Antonius van Bourgondien, zoon van Philippus den Stouten, Hertog van Bourgondien. Zijne twee zoons, Johannes IV. en Philippus I. volgden hem na elkander in dit Hertogdom op, en toen de laatste kinderloos stierf kwam het door erfrecht Ao. 1130. aan Philippus II. bijgenaamd de Goede, die Hertog van Bourgondien was; wiens zoon Karel den Stouten, geene andere erfgenaamen nalaatende dan Maria van Bourgondien, en deeze huwende aan den Aarts-Hertog Maxmiliaan I, naderhand Keizer, verviel het daar door aan het huis van Oostenrijk.

De Staaten der Vereenigde Nederlanden bemagtigden in de zeventiende eeuw het noorder deel des Hertogdoms, het geen hun bij den Westphaalschen vrede wierd afgestaan, en Keizer Karel de VI. nam in 1706, na den slag bij Ramelies bezit van het tegenwoordig aandeel der Oostenrijkers.

Men telt in gantsch Braband, zo Staats- als Oostenrijksch Braband, agt en twintig Steden en zeven honderd dorpen, waarvan echter negentien steden, veele voornaame vlekken, die wel kleine steden schijnen, en ruim vijfhonderd dorpen aan Oostenrijk behooren.

Vóór deze verdeeling bestond het Hertogdom in vier kwartieren, die hunne naamen ontvingen
van

van de steden Leuven, Brusfel, Antwerpen, en 's Hertogenbosch. Van de twee eerste, en een deel des derden is thans het huis van Oostenrijk in bezit, en het overige behoort de Souvereiniteit der vereenigde Nederlanden.

Dus bestaat het Oostenrijksch aandeel:

- I. Uit de stad en het kwartier van Leuven.
- II. De stad en het kwartier van Brusfel, en
- III. De stad en een deel des kwartiërs van Antwerpen.

Wij zullen dus dit distrikt in diervoëge afhandelen, en beginnen met:

DE STAD EN HET KWARTIER VAN LEUVEN.

*L*euven is de eerste hoofdstad des Bourgondischen Kreits, en grooter dan Brusfel. — De Dijl vloeit 'er midden door; de lucht is 'er gezond, en de omtrek vermaaklijk. Zij is niet zeer volkrijk, hoewel taamlijk bebouwd, ofschoon men binnen de muuren, waarmede zij Ao. 1356 omringd wierd, veele tuinen vindt, alsmede verscheide koorlanden. Hertog Gootfried III. heeft in 1165 de binnenstad met gragten en muuren omringd, en hier door wordt Leuven gemeenlijk in een binnen- en buitenstad verdeeld, zijnde de laatste wel zesmaal grooter dan de eerste. Zij is zeer aangenaam en wel tot den handel

gelegen. Want zij heeft gemeenschap met de noordzee, door den Dijl en het Leuvenfche kanaal met de Schelde, welke derwaard vloeit. Hierdoor, en bijzonder dewijl de Heeren Romberg en Conforte, die verscheide kantooren in de Nederlanden oprichten, ook hier een Commissiehandel stichten, is de stad eene der levendigste en neeringrijkste van geheel Nederland. De meeste goederen, die van Ostende op Duitschland gaan, worden hier over geëxpedieert en in commissie verzonden, 't welk de stad dagelijksch nieuw leven bijzet, zowel als de ijver der inwoonders, welker getal omtrent 40000 beloopt. De hoofdneering is het bierbrouwen, men wil dat 'er jaarlijks wel 20000 tonnen naar Antwerpen en 70000 naar Vlaanderen verzonden worden, schoon ook die stad en provintie zelfs veel brouwen. Van den hier voormaals zoo bloeienden lakenhandel, welke in 't begin der veertiende eeuw, onder Hertog Johannes den III., meer dan hondert vijftig duizend arbeiders aan de kost hielp, vind men echter nog eene schaduw. In den jaare 1782 verwekten de Lakenwevers eenen opstand, en wierden daar over gestraft. Dit was oorzaak dat 'er veelen naar Engeland weeken, en de manufactuuren mede vervoerden, waardoor de welvaart der stad niet weinig afnam. Het stadshuis, schoon van eene antique bouworde, mag schoon genoemd worden; zo ook de meeste kerken en kloosters. Van de vijf kers-

pel-

pelkerken is de Collegiale van St. Pieter prachtig gebouwd; bij die van St. Jacob is een Capituel, en bij die van St. Geertruid eene Abtdij. Het gewezen Jesuiten Collegie en de Kerspelkerk van St. Michiel zijn mede fraai, daar te boven zijn hier nog 15 mannen- en even zoo veele vrouwenkloosters. De Universiteit alhier wierd 1426 door Hertog Johannes IV. gesticht. In 1788 richtte men alhier een Seminarium op voor drie hondert vijftig kweeklingen, terwijl men de Philosophische, Juridische en Medische faculteiten van deeze Universiteit afrok, en nevens het kabinet van Phijfische Instrumenten, het Anatomisch Theater, en de Bibliotheek naar Brusfel gevoerd wierden, waar over geen geringe beweegingen voorvielen. De vestingwerken der stad zijn van even weinig belang, als de Burgt, welke beneden dezelve ten noordwesten leggen op een heuvel, aan den weg naar Mechelen. Zij waaren echter voormaals beter toen Keizer Karel V. hier zijne laatste jaaren doorbragt. Eertijds was Leuven ook de hoofdplaats van een Graaffschap, waartoe Brusfel, Nivelles, Vilvoorden, en het Sonnenbosch behoorden. In 1542, 1572 en 1635 wierd zij vruchtloos belegert, in 1710 door de Franschen overrompeld, doch door de burgerij weder verlost. 1746 wierd zij weder door de Franschen bemagtigt, die 'er tot 1749 meesters van bleeven. — En in November 1792 viel de stad weder in handen der Franschen.

Heverle is een slot aan den Dijl, nevens een daar bij gelegen Celestiner klooster, het hoofdverblijf van de heerlijkheid Heverle en de Meijerij van dien naam, welke zich tot aan de muuren van Leuven uitstrekt. Karel V. verhief haar 1518 tot eene baronnie, die thans behoort aan 't Hertoglijke huis van Ahremberg en Aarschot.

Thieldonk, eene heerlijkheid, die in 1699 tot een Graaffchap verhoogd wierd.

Herent, mede een heerlijkheid, die in 1658 tot eene baronnie verklaard, en 1687 als zodanig bevestigd wierd.

Pellenberg is mede een baronnie.

Bierbeek, nabij Leuven, aan den weg naar Namen, een groot, schoon en volkrijk dorp, met een prioraat, dat uit een oude Collegiaalkerk oorspronkelijk is. De baronnie Bierbeek behoort het meergemelde huis van Ahremberg en Aarschot, en heeft het bestier over 14 dorpen.

Corbeekoverloo, een dorp, zedert 1671 een baronnie.

Vlierbeek, eene Benedictijner abt dij.

Bethlehem, een prioraat of collegie van reguliere Choor-heeren der Augustijner orde; — na bij Leuven zo ook

Parcq, een Premonstratener abt dij, welke eene der schoonste van de Catholijke Nederlanden was, doch in 1789 opgeheeven wierd. — Hier omtrent is eene zeer geschikte plaats tot een veldleger voor eenige Armeën.

RWARTIER VAN LEUVEN. 101

Ter Bank, een Augustijner Nonnen-klooster,
's Hertszogendael of *Vau de Duc*, een Cister-
 zienfer Nonnen-klooster, bij het dorp Hamme,
 Nethene, aan den Dijl, een dorp met eene
 aangenaame hermitagie en bloemvallei, — en
 eene vrouwen abtdij van de Cistercienser orde
 aan den Dijl.

Neder-Ische, aan den Dijl, zedert 1691 eene
 baronnie.

St. Aafthenrade, zedert 1641 een Graaffchap.

Tienen of *Tienhoven*, ook *Tirlemont*, een
 taamlijk groote doch vervallene stad, aan den
 weg van Leuven naar Luik, zij is de vierde in
 rang; de krijgstoneelen hebben haaren ondergang
 verwekt, voornamentlijk door de verwoestingen
 van 1635 en 1704. De inwoonders bestaan te-
 genswoordig alleen van den arbeid der wolle
 manufactuuren, als flanel- en kouzenweeverijen,
 ook vindt men 'er bierbrouwerijen, zoutpannen,
 falpeterrafinaderijen en oliemolens. — 'Er is
 een collegiale kerk, zes mannen- en agt vrouwen-
 kloosters, voor 't overige behoort Tienen tot de
 meijerij van *Cumtich*, welks hoofdplaats dezelf-
 de naam voert en eene baronnie is.

Bauters, eene heerlijkheid en baronnie.

Maagdendaal, bij het dorp Op-Lintheren, is
 een Cistenzienzer nonnen-abtdij, en Heyliscem
 eene abtdij van de Premonstratener order.

Elisfen, een plaats die in 1692 tot eene baronnie,
 en in 1705 tot een Graaffschap verheeven is.

Grety, eene meijerij in 't Waalsch-Braband, tevens eene aanzienlijke vrije heerlijkheid met den titel van Graaffschap, waaronder 1674 Laurensart behoorde.

Bonletz, eene baronnie, en *Archenne*, eene vrijheerlijkheid.

Wafren of Waals-Waveren, aan den Dijl, eene met veele voorrechten begiftigde vrije heerlijkheid; hier omstreeks ligt de Benedictijner abtdij Laag-Waveren, die afhankelijk is van de abtdij Aflighem.

Lismale, een schoon vlek met eene baronnie.

Conroy le Chateau, eene oude heerlijkheid, die in 1693 den titel van Graaffschap ontving.

Dion le Mont, zedert 1665 een Graaffschap.

Walheim was zulks reeds zedert 1532.

Lerine, een klooster der heilige Drieëenheid, of van de verlossing der gevangenen.

Semblours, voormaals Semblays, aan de grenzen van het Graaffschap Namen, een kleine zeer oude stad, beroemd door de hier plaatsvindende abtdij, die onmidlijk van den Paus afhangt, zijnde van de Benedictijner orde, niet te min behoort zij aan de stad, en de Abt noemt zich niet alleen Graaf van Semblours, maar ook den eersten Graaf van Braband, en heeft den rang voor Hertogen en Prinsen. In 1756 brandde bijna een derde deel der stad af. De Cistenzenzer nonnen-abtdij, Argenton legt niet ver van hier.

In-

Incourt, nabij Waveren, ten zuiden Tienen, een meijerij en vlek, welks voormalige collegiale kerk (1414) in de kerspelkerk van St. Jacob is overgebracht.

Perwez le Marche, een hier nabij gelegen vlek en baronnie.

Ramelies, een dorp aan de Geete,

Jasse en Geete, daartegens over; eene meijerij en vlek, zijnde een der oudste baronniën van Brabant.

Dongelberg, mede eene meijerij en dorp aan de Geete, Karel II., Koning van Spanjen, verhief deeze baronnie in 1692 tot een Graaffchap, hier toe behoort het vlek Aygebroek en 't vrije land du Fay.

Indoigne, ten zuiden van Tienen, bij de Nederlanders Geldenaaken genoemd, eene kleine zedert 1578 geheel vervallene stad aan de Geete. Het geslacht van Glijmes voert sinds onheuglijke tijden den titel van Burggraaven deezer plaats. De stad legt op eenen heuvel, en heeft eene kerspelkerk. — Ook is 'er eene voor de voorstad, daar te boven vindt men in de stad een kapel, hospitaal en nonnen-klooster.

Melin is zedert 1655 een Graaffchap, zo ook *St. Remy*. *Orp le Grand*, eene meijerij, dorp en heerlijkheid. Niet ver van hier legt het dorp *Orp Petit*, als in tegenoverstelling van groot en klein *Orp*.

Hanaut, aan de grenzen van Namen, eene kleine opene stad en meijerij, met schoone voorsteden.

Landen, op de grenzen van het Luiksche, eene meijerij en vervallen stadje, 't geen men voor 't oudste van Brabant houdt. —

Leeuwen, ook Sout Leeuwen, en Leeuw St. Leonard, eene kleine stad, met een slot in Haagland; dus genaamd naar de daar omstreeks veel gevonden wordende struiken, haagen en heester-gewassen, te midden in moerassen aan de kleine Geete, die van hier tot aan den Demer voor haar bevaarbaar gemaakt is, in een zeer vermaaklijk en levendig oord. 'Er is een kerspel- en collegiale kerk, twee mannen- en twee vrouwen-kloosters. Nog is 'er in de voorstad eene kapel van onze lieve Vrouw, welke wegens het daar zijnde Maria-beeld zeer berucht is.

De schans *Beets* en het fort *Buynen* draagen hunne naamen naar de plaatzen waarbij zij zijn aangelegd.

Halen, aan de Geete, die in deszelfs nabijheid in den Demer valt, is, buiten de oorlogsrampen, een stadje van weinig aanbelang. Tusschen deeze stad en Herk, tot het bisdom Luik behorende, is een uitgestrektheid lands, welke *Frankrijk* genoemd wordt, mooglijk door verbastering des oude naams *Francia Secunda*.

Diest, eene stad aan den Demer, die voormaals zeer volkrijk was, toen de kouzen-laken- en andere manufactuuren hier bloeiden, daar thans de bierbrouwerijen de hoofdneering uitmaken. 'Er zijn drie kerspelkerken, waaronder twee
col-

Collegiale zijn, vier mannen- en vijf vrouwenkloosters. De stad en derzelver district voert den titel van baronnie, waarmede zo wel de Magistraatsverkiezing als de titel van Burggraaf van Antwerpen verbonden is. — In 1490 kwam zij aan het huis van Nassau, en behoort thans aan Willem den V.

Kiezekem, zedert 1674 eene baronnie, zo ook Holtzbeek zedert 1661. Nog is hier de baronnie Wezemaal.

Vrouwen Parc is een Cistercienser vrouwenabdij, die men niet moet verwarren met de Premonstratenfer abdij na bij Leuven.

Sichen, aan den Demer, is een oud steedje in het land van denzelven naam, en behoort aan het huis van Oranje. — Hier is een kerspelkerk en Augustijner nonnen-klooster.

Scherpenheuvel, eene kleine stad, regelmatig op eenen berg aangelegd, in welks midden de kerk staat. Zij behoort aan het laatstgenoemde huis.

Averbode, een Premonstratenfer abdij, waarvan de kerk op Brabandschen, doch het klooster op Luiksche bodem legt.

Bekeyoort, eene commanderij van de Duitsche order, die onder 't Drosfaartschap van Altenbiesen staat.

Aerschot, eene kleine, versterkte, welgebouwde en sterk bewoonde stad aan den Demer, met een collegiale kerk van twaalf kanunnikken, die

1462 gesticht wierd, ook zijn hier twee mannen- en drie vrouwen-kloosters. — Zij is de hofplaats van Ahremberg en Aarschot, zijnde eertijds eene baronnie, naderhand (1507) wierd zij een Marquisaat, en in 1533 een Hertogdom.

Ratzelaer, eene vrije heerlijkheid en oude baronnie. Alhier is eene zeer hooge en zonderling gebouwde tooren, de Heijen genoemd. *Roost*, dat hier toe behoort, is in 1651 tot eene baronnie verheven.

DE STAD EN HET KWARTIER VAN BRUSSEL.

Dit oord is boven alles beroemd door de groote hoofdstad en de residentieplaats van het Hof der Oostenrijksche Nederlanden — namentlijk de stad

Brusfel. Zij is de tweede in rang onder de steden van Braband. De Hertog houdt 'er zijn verblijf, zoo ook de Gouverneur-Generaal, een Kapitein en een bijzonder Gouverneur. Ook is hier de canselarij, het leenhof van Braband, alsmede de geheime raad. Zij legt aan de Senne, in een bergachtig, hoewel bekoorlijk oord, de aanleg is anticq, doch dat deel, 't welk in deeze
eeuw

eeuw is aangelegen, is bijzonder fraai. De Senne loopt door de stad heen, die met een wal en gragten omvangen is, en eertijds aan de zuidwestzijde beschermd wierd door het fort Montorie, dat op eenen heuvel legt. Men telt ruim 100,000 inwoonders alhier; 'er zijn zeven opene plaatsen, als de groote Markt, het Koningsplein, de plaats van St. Michiel, de groote Zandplaats enz. Het Koningsplein is het schoonste; hier op staat het metaale pronkbeeld van Prins Karel van Lotheringen. Dit beeld wierd 1792 door de Franschen omvergehaald, doch is naderhand weder hersteld. — Voor dit prachtig gebouwd plein legt de heerlijke waarande, of het rijd- en wandelperk voor Adel en burgers, waarin eene menigte statues gevonden worden, gelijk ook vijvers, grotwerk en fonteinen, de wandelwegen zijn of breede zandpaden, of groene zoodjes, of starrenboschjes, of slingerlaantjes. Hier is ook eene soort van Vauxhall, en tooneel voor kinderen, eene danszaal, en veele preeelen ter verfrisfching, de gebouwen rondsom hetzelve, die allen maar weinige jaaren oud zijn, mag men zeggen dat met fmaak zijn opgehaald.

Van minder belang is het zo alöm beroemde *mannikenpis*, zijnde niet anders dan een fontein, waar op een beeldje staat, in eene niet zeer stichtlijke houding, en echter wordt dit ernstig ding bij zommige ommegangen nog met plegtigheden vereert. De openbaare gebouwen, als de
ho.

hoven en paleizen van verscheidene Vorsten, Graaven en andere Standspersonen, veele kerken en kloosters zijn aanzienlijk en prachtig. 't Hof van den Landvoogd, dat in het hoogste der stad lag, brandde 1741, met al de daar in zijnde kostbaarheden en archiven, ten gronde toe af. Agter hetzelfde is een diergaarde. Zedert woont de Gouverneur-Generaal in het gewezen hof van Oranje. — Het stadshuis, tuighuis en de opera zijn merkwaardige gebouwen.

In de vergaderplaats der brouwers is 1752 een met verguld overtrokken metaalen standbeeld te paard van den Hertog Karel van Lotharingen opgericht. — Hier zijn zeven kerspelen twee andere kerken. De kerspel- en collegiale kerk van St. Michiel en St. Gudula is de voornaamste, en bevat veele merkwaardige reliquiën, beelden enz. Bij de kerspelkerk van St. Jacob, genaamd Cauwenberg, is eene proostdij van reguliere Choor-heeren van de orde der Augustijners. — 'Er is ook nog een gewezen Jesuiten Collegie, elf mannen- en een en twintig vrouwen-kloosters, nevens een Ridderacademie. Het alhier 1769 opgerichte geleerde Genootschap is 1772 tot eene Keizerlijke Koninglijke Academie der Wetenschappen verheven. De stad wordt in veertig wijken, en het Burggraaffschap in negen clasfen of zogenoemde Natiën verdeeld. — De Magistraat wordt

jaar-

jaarlijks uit de zeven Patrice Familiën van Steenweghe, Sleeuws, Serhuyghs, Coudenberg, Serroelofs, Sweerts en Roodenbeek gekoozen. De manufactuuren en fabrieken in fijnen wollen, lakens, kanten, tapijten, ratinen, camelotten, beschildert gewascht linnen, gedrukt leder, boomwol, zijde, trijpen, fluweelen, en voornamentlijk galanteriewaaren, die gezamentlijk van hier uitgevoerd worden, maaken Brussel zo aanzienlijk, en hebben deszelfs welvaart tot die hoogte gebragt, dat het zowel uit hoofde van pracht en rijkdom als beschaafdheid der inwoonders, waarvan de eene helft Duitsch en de andere Fransch spreekt, met recht klein Parijs genoemd wordt.

Dewijl de rijke en aanzienlijke Adel wel bijzonder in den winter zich hier ophoudt, zo wordt zij daardoor nog zeer veraangenaamt, en den bloei der inwoonderen vergroot. Behalven uit het voordeel der manufactuuren, fabrieken en verteeringen des Adeldoms, heeft Brussel geen gering deel van haaren bloei te danken aan haar neering en handel, die zij te lande en ook wegens het Brusfelse kanaal te water voert. Ook brengen het talrijk guarnisoen, en de menigvuldige vreemdelingen, die zich hier van tijd tot tijd ophouden, niet weinig toe tot de luisterrijkheid van de plaats.

De wandelwegen rondsom de stad zijn zeer aangenaam en naauwlijks een kwartier uur buiten de.

dezelve, ten zuidoosten buiten de Namensche poort, begint het Sonjebosch, welk woud veele dorpen, abtdijen, kloosters en hermitagiën bevat, men bepaalt deszelfs groote op 8000 mergen lands, waarvan jaarlijks hondert mergen gekapt, en dan weder op nieuw beplant worden.

Vorst, een dorp met eene adellijke vrouwen-abtdij van de Benedictijner orde.

Anderlecht — ten westen Brusfel, eene aanzienlijke plaats met een collegiale kerk en twee kloosters.

Scheut — met een kapel van onze Lieve Vrouw in Scheutveld, werwaard veele bedevaarten geschieden.

Laken, ten noorden Brusfel, een dorp waaronder zeven heerlijkheden behooren, en in welks kerspelkerk een berucht Mariabeeld is.

St. Joost ten Haagen, of ten Noode, en *Ixel* zijn dorpen met kapellen, die sterk bezogt worden.

Vilvoorden. — Eene meijerij, waar na deeze stad den naam draagt. — Deeze meijerij bevat een groot deel van het Sonjebosch; de stad legt aan de Brusfelsche vaart, daar de Senne en Waluwe bij een komen, met een groot slot, waar in men voormaals de archiven van Brabant bewaarde, en het welk thans tot een staatsgevangenis gebruikt wordt. Verder vindt men hier een kerspelkerk, twee mannen- en twee vrouwenkloosters, alsmede een tuchthuis. Dit is een
schoon

fchoon gebouw, en zo groot dat het meer dan twaalf hondert gevangenen kan bevatten.

Zedert eenige jaaren heeft men hier ook eene munt, die bestendig werkzaam is, en de heerlijkheid Herlaer.

St. Geertruid van Mechelen, eene heerlijkheid, met een slot, dat Beaulieu (schoon oord) genoemd wordt.

Dieghem, eene heerlijkheid, alwaar onder Keizer Karel VI. een fabriek van papier voor koperen platen wierd aangelegd.

Pennenbeek, een dorp, dat wegens een Cistercienser nonnenabdij, met name onzer Lieve Vrouwe van Rammer, bekend is.

Wezenbeek, een dorp, in welks omtrek de heerlijkheid Ophem ligt, alwaar een Franciscaner klooster is.

Vossem, een dorp, bekend door de alhier in 1673 geslotene vrede tusschen Frankrijk en den Keurvorst van Brandenburg.

Ter Veuren en *Duysborg* zijn vrije heerlijkheden, welke te zaamen den titel van Burggraafschap voeren, hier is eene kerspelkerk en klooster, als ook aan de woudzijde een lusthuis. — Een half uur van hier is de kapel, genoemd Jezus Eik — met een beroemd Mariabeeld.

Erbs, eene heerlijkheid, die 1644 tot een Graaffschap verheven wierd, en met Ovarebbe een gerecht uitmaakt.

Roo Klooster en *Groenendaal* zijn Priorschappen

pen van de reguliere Choor-heeren der orde van Augustinus in het Sonjebosch.

Campenhout, een dorp en meijerij, aan den Obstal, met een kasteel.

Park, een dorp, in 1659 tot een baronnie verheven, en beroemd door de schoone bibliotheek der hier zijnde abtdij. — Het maakt met *Elewijn* een gerecht uit. In het laatste dorp zijn veele oude muntspeciën gevonden.

Everberg, een dorp, dat 1620 tot een baronnie verheven werd, en 1686 onder de naamen *Rubenpré* en *Everberg* tot een Vorstendom.

Rottenberg, een dorp, met een Benedictijner klooster.

Hulpen, eene vrije heerlijkheid, die voormaals onder de kleine steden ten landsdage of dagvaart geroepen werd, hier is een meijerij van dien naam, welke een deel van het Sonjebosch bevat.

Oyerischen, eene heerlijkheid aan de Ische, die 1677 onder den naam *Hornes* tot een Vorstendom verheven werd. De inwoonders van *Brusfel* hebben 80000 gulden geschonken, ter aanlegging van eenen straatweg van hier naar *Waaveren*, in het kwartier van *Leuven*, en van daar tot den straatweg van *Namen*, waardoor de weg van *Brusfel* tot *Namen* twee uren korter is.

Branie l'Aleu is eene vrije heerlijkheid.

Nizelle en *Wautier Branie* zijn twee Cisterciëncier klooster.

Genappe, ter plaatze daar de *Dijl* ontspringt, wordt

wordt in oud en nieuw Genappe afgedeeld, en was eertijds eene taamlijke stad, met een oud en sterk slot, 't welk in 1688, tot groot nadeel van het land, in de lucht sprong.

Sombrefse, een der beroemdste en oudste strecken en baronniën in Brabant.

Tilly, een dorp en slot, met den titel van Graaffschap.

Lanne, eene baronnie aan het water van dien naam.

Villers en *Aywiers* zijn Cistencienfer abdijen, waar van het eene het oudste monniken-, en 't ander 't oudste nonnen-klooster der Catholijke Nederlanden is.

Nivelle, aan de Thiene, is de eerste stad in Waalsch-Brabant, en de hoofdplaats van de meijerij van dien naam. Zij was eertijds grooter en aanzienlijker dan tegenswoordig, wijl de burger enkel leeft van de batisten en sijne lijnwaadfabrieken. Zij behoort tot het adelijk capittel der collegiale kerk van de heilige Geertruid, welker abdis zich vorstin van Nivelles noemt.

— Behalven de collegiale kerk van den heiligen Paulus zijn hier nog zeven kerspelkerken, drie kloosters en een feminarium, nevens een hospitaal.

Reyes, een marquisaat, en *Ittre*, eertijds eene baronnie, thans ook een marquisaat.

Bornwal, eene baronnie, en de heerlijkheid

Faeuwts, een marquisaat onder den naam van Horzelles.

Seenes, een der grootste dorpen van dit oord, waar 1674 een bloedige slag voorviel tusschen de Franschen en Nederlanders.

Selles, een aanzienlijk dorp, thans eene heerlijkheid.

Arquennes, een dorp, beroemd door zijn kalksteen en blaauwachtig marmer, 't wierd nevens het daartoe behoorend district in 1625 tot eene baronie, en in 1679 tot een Graaffschap verheven.

Orival, een klooster van de orde der heilige Drieëenheid of de verlossing der gevangenen.

Roode, eene heerlijkheid, die den naam aan eene meijerij geeft, en te gelijk een deel uitmaakt van het Sonjenbosch.

Seeyenborren, een collegie van reguliere Choorheeren der Augustijner orde.

Ter Nath, een groot dorp aan de Senne, is thans een Graaffschap, onder den naam van *Kruykenburg*.

Anwerghem, eene heerlijkheid, in welke een Dominicaner nonnen-klooster is, dat derzelver naam voert, en ook tevens Hertoginnen dal genoemd wordt.

Alsemberg, een dorp, alwaar mede een beroemd Mariabeeld in de kerk is.

Gaasbeek, eene heerlijkheid, is eene der beroemdste in Brabant, en tevens eene baronie.

Groot Bijgaerden, eene benedictijner nonnen-klooster en abtdij, zij heeft geene dan adellijke nonnen, en legt in de nabijheid des dorps van dien naam.

Tirimont, een Graaffchap, waartoe de heerlijkheden *Dielbeek*, *Iiterbeek*, *Bodeghem* en andere behooren.

Goyke, eene baronnie zedert 1651.

Asche, eene meijerij, of zedert 1663 een marquisaat, alwaar men veele Romeinsche munten gevonden heeft.

Afghem, eene benedictijner abtdij, waar van de Abt de eerste prelaat des Hertogdoms is. — De abtdij is in het Aartsbisdom van Mechelen ingelijfd.

Merchien aan de Eyck, waar van een meijerij de naam voert.

Blansveld, eene heerlijkheid, die in den jaare 1647 tot eene baronnie verklaard is.

St. Peter Jette, zedert 1659 een Graaffchap.

Diepensteye, of *Steen Uffel*, eene heerlijkheid, die in 1685 onder den naam *Maldegem* tot een Graaffchap verklaard wierd.

Impden wierd 1659 eene baronnie, zo ook *Wemmele*, en dat 1688 tot een marquisaat wierd.

Bougenhout, eertijds *Boekhout*, eene heerlijkheid, die onder twee Heeren staat, en dat in 1658 onder den naam van *Bournonville* tot een vorstendom verheven is.

Opdorp, een heerlijkheid en dorp, welkers inwoonders groote vrijheden bezitten, en alwaar ook een beroemde jaarmarkt gehouden wordt.

Grimbergen, eene heerlijkheid, waar van de meijerij den naam voert, met een Premonstra-

tenfer abtdij. Deze heerlijkheid voerde van ouds den tijtel van Baronnie en Graaffchap, en wierd 1686 onder den naam Bergh tot een vorstendom verheven, dat het huis van Oranje behoort.

Beyghem, een dorp, waar in Jeronimus Calx omtrent het midden der zeventiende eeuw een beroemd school stichtte.

Mais, een dorp waar in de baronnie Bauchhout is.

Willebroek, een dorp aan den Rupel, en in 1661 tot eene baronnie gemaakt, met een Carmeliter nonnen-klooster. Hier valt het Leuvensche kanaal in den Rupel. Deze oord is door de hier plaatsvindende scheepvaart zeer bloeiend, dewijl hier het traject van Brusfel, Leuven en Mechelen naar Antwerpen is, alsmede naar Gend, Brugge, Nieuwpoort, Ostende, Sas van Gend en Philippine. Daar deeze plaats noch stapelrecht, noch ander bezwaar heeft, zo kan men de waaren hier onmidlijk van het eene schip in het andere laaden, en de koopman kan een zodanigen schipper kiezen als hen best behaagt. Dit vermogen de Antwerpenaars niet, moerende de goederen aldaar deels worden gelost, en gedeeltelijk den schipper overgeleverd, wiens beurt het is te vaaren. Van daar dat de scheepvaart van Antwerpen nog meer benadeelt is, na den tegenswoordigen loop des handels, daar de sluiting der Schelde zulks noodzaaklijk maakte.

Wael.

Waelhem, eene voormaals volkrijke heerlijkheid aan de Neth.

St. Catrina Waever, een groot dorp, waar bij de Cistencienzer nonnen-abdij Rosendaal legt.

Kapelle op den Bosch, eene heerlijkheid, welke de meijerij den naam geeft, en maakt een gericht uit met Raamsdonk.

Ophombeek of smal Brabant, een burggraafschap, dat tot de kerk Hombeek in de heerlijkheid Mechelen behoort.

Hombeek, eene heerlijkheid aan de Brusfelse vaart, welke thans een Graaffschap is.

DE STAD EN HET KWARTIER

VAN ANTWERPEN.

Antwerpen en deszelfs distriët wierd voormaals een Marquisaat des heiligen Roomschen rijks genoemd, ook wel deszelfs Markgraaffschap, schoon deszelfs distriët nu slechts anderhalf uur lang en een half uur breed is. Wij merken hier in aan

Antwerpen, eene groote en voortreffelijke stad, aan de rechter oever der Schelde, zeventien mijlen van de noordzee, is de derde in rang der Brabandsche steden, en de zetel eens Gouverneurs. Haar omtrek is zes Italiaansche mijlen, en zij was in de vijftiende eeuw de eerste koopstad

des waerelds. — De Schelde heeft hier, bij gewoone getijden, twintig voet diepte bij 't laagste, en veertig voet bij 't hoogste water, des 'er een aanmerkelijke ebbe en vooral vloed moet gaan. Op de stroom kunnen voor de stad eene aanzienlijke meenigte scheepen ankeren, doch zedert het sluiten der Schelde is de rivier aldaar veel verzand, en de groote scheepvaart vindt 'er ook geen plaats meer.

De stad wordt door agt gragten ten nutte des handels doorsneden. 'Er zijn zeventig bruggen, twee hondert twaalf straaten, zeven poorten, en twee en twintig opene plaatzen. De vestingwerken zijn vervallen. Zij wordt echter door een kasteel beschermd, dat zeer regelmatig en sterk is, zijnde door den gehaaten Alva in 1567 in de gedaante van een vijfhoek aan de zuidzijde der stad, bij de Schelde, gebouwd, en zo wel geschikt om de stad zelve te bedwingen, als om ze van buiten te verdedigen. De vestingwerken van dit kasteel zijn in latere tijden merklijk verbeterd.

De stad is in 1359 tot eenen Bischofliken zetel verheven, waaronder zes dekenenschappen behooren, te weeten dat van *Antwerpen, Lier, Hoogstraaten, Herenthals, Breda en Bergen op den Zoom*, daar te boven vier collegiale kerken, vier abtdijen, en omtrent zestig kloosters van den eersten rang. De abtdij van St. Bernard is aan het bisdom verknocht, waar door de Bischop de

twee-

tweede prelaat van Brabant is. De meeste der hier zeer talrijke kerken zijn bezienswaardig. De cathedrale kerk van onze Lieve Vrouw is prachtig, en de sierlijke tooren is 466 voeten hoog, behalven de collegiale kerk van St. Jacob waar in de onvergelyklyk groote schilder Rubbens begraven is. In de kapel, waar in die grootte man rust, hangt een zijner meesterstukken, boven het altaar, hem, zijne twee vrouwen, kinderen en ouders verbeeldende. — Nog is in deeze kerk de beroemde afneeming van het kruis, door die zelfde meester, enz. Ook zijn hier nog drie kerspelkerken. Bij de abtdij van St. Michiel is ook eene fraaije kerk. Ook is er eene abtdij van Cistenfenser orde en gewezen Jesuiten Collegie, tien monniken, en negentien nonnen-kloosters. Verder zijn de volgende openbaare gebouwen hier aanmerklyk. Het stadshuis dat in 1581 van nieuws af aan schoon en grootsch gebouwd is, en in 1773 is het merklyk aanzienlyker geworden, toen de Regeering negen en twintig huizen liet afbreeken, om het plein te vergrooten. — De beurs wierd in 1531 gebouwd, de eerste in Europa, en het voorbeeld der Amsterdamsche en Londonsche. Hier is ook eene schilder-academie, namentlyk boven de beurs; bezienswaardig om de menigvuldige schoone schilderstukken, welke aldaar gevonden worden, vooral dat van Quintin Matrijs, zijnde zijn pourtrait. De anecdote luidt aldus: Quintin was

een smit, en verliefde op de dochter eens schilders; dan, de vader wilde het huwelijk niet toestaan, om dat hij een smit was. Quintin vertrok naar Italiën, en keerde na drie jaaren terug, schilderde dit pourtrait, en voldeed den vader dermate dat hij hem zijne dochter toestond. Het grootte en beroemde huis der Ostrelins, zijnde 1564 op kosten der hanzeesteden tot een pakhuis gebouwd. In 1746 richtte men hier eenen nieuwen schouwburg op. Hier zijn verscheidene hospitaalen, en de zogenoemde brouwers-machiene, die men voor een wonder houdt, is zeer aanmerkelijk. Dezelve dient alleen om het water uit het heerschappelijk kanaal, omtrent een kwartier van de stad, door buizen in eene kom te leiden, van waar het door veertig emmers, twintig die altoos vol om hoog en twintig die altoos ledig naar beneden gaan, veertig voeten wordt opgearbeid, in eene andere bak, van waar het met kraanen die genommert zijn, door buizen in de bijzondere brouwerijen wordt afgeleid. Dit geheele werk gaat door eenen paarde-molen.

Antwerpen wordt geregeert door een aanzienlijken Magistraat, en eenen Keizerlijken Politie-Luitenant of Amptman. Men schat het getal der inwoonders op 50 tot 60000, terwijl 'er voormaals meer dan 200,000 waaren. Hunne neering en welvaart ontstaat tegenswoordig uit de menigte kapitaalisten, welke hier wonen, uit den handel

del, doch voornaamentlijk uit de schoone fabrieken welke hier bloeien, waaronder de suikerraffinaderijen, zijde manufactuuren, goud- en zilverfmederijen, in gaaren en kanten, in diamanten- en steenslijperijen, katoendrukkerijen, lakenweverijen en andere wollen manufactuuren, tapijtfabrieken, zout- en zeepziederijen, enz. Daarteboven voert Antwerpen nog de voornaamste specerijhandel der Oostenrijksche Nederlanden.

De grondslag van het verval deezer bloeiende stad ligt in den burgeroorlog, van de 16 eeuw, vooral toen de Spanjaarden daar in 1516 drie dagen plunderden, en toen prins Alexander van Parma, na een belegering van een jaar, geduurende dewelke hij die verwonderenswaardige brug of dam over de Schelde sloeg, de stad onder water zette, en Philips den II., na derzelver verovering, door zijne dweepzucht, de Protestantsche kooplieden verhuizen deed; hier door leed de koophandel dermate, dat Antwerpen haaren ouden bloei nimmer weder heeft kunnen bekomen. In 1703 onderwierp zich Antwerpen aan Keizer Karel III. en 1715 wierd hier de vrede gesloten tusschen den Keizer en de Republijk der vereenigde Nederlanden, 1746 wierd zij door de Franschen veroverd; zo ook in 1792.

St. Willebrordsveld wordt als eene voorstad van Antwerpen aangemerkt, en heeft eene kerspelkerk.

Bergschot is een slot, dat aan de abdij van St. Michiel behoort.

Het kwartier van Antwerpen, zo verre het onder de heerschappij van Oostenrijk staat, is bij den Parijschen vrede van den jaare 1785 tusschen de Staaten Generaal en den Keizer, een weinig uitgebreid, gelijk in de kaarten wordt aange-
toond, blijvende echter het voornaam gedeelte, dat is de sluiting der Schelde gelijk aan de be-
paalingen des Munsterschen vredens 1648.

Men vindt hier nog de volgende plaatsen.

Sandvliet, eene kleine vesting niet verre van de Schelde, ter plaatze daar de Kruisshans, Lillo, en Fredrik Hendrik plagten te leggen. In 1622 wierd zij aangelegd, in 1629 door de Spanjaarden op de Hollanders veroverd, en in 1705 weder door de Bondgenooten. — De abt van St. Michiel te Antwerpen is heer van dit dorp. Indien Sandvliet eene bevaarbaare cor-
respondentie met de Schelde had, zou zij mischien gemaklijker zeehandel drijven dan Antwerpen.

Ekeren, een dorp, omtrent eene mijl van Antwerpen, en bekend wegens den slag in 1703 in deszelfs omtrek tusschen de Franschen en Geallieerden voorgevallen. — In de nabijheid is de Polder Wilmerdonk.

St. Philippyne, een kleine sterkte aan de Schelde, ook leggen hier nog *Pimontel* beneden Antwerpen, en *Pereira* ten noordoosten,

Wijneghem, een dorp, kasteel en heerlijkheid, in 1693 onder den naam Haudion tot een Graafschap verheven.

Cumtich, een dorp, waarbij het kasteel Gronighem en de huizen Altena en Pluyzeghem leggen.

Hoogstraaten, eene vrije heerlijkheid met een kasteel, waar van eene Meijerij en een Hertogdom den naam ontleend. Deeze oord, die een collegiale kerk en drie kloosters bevat; voerde zinds lang den titel van baronnie, maar wierd 158 tot een Graaffschap verheven, en 1739 tot een Hertogdom, 't welk nevens de daar in zijnde 12 dorpen, den Rijksvorst Salm tot Salm behoort.

Turnhout, eene vrije heerlijkheid en stad, met een collegiale kerk, twee kloosters, en een in 1212 gebouwd hospitaal.

Boom en Rumpst zijn heerlijkheden aan den Rupel, die niet verre van hier in de Schelde valt.

Sandhoven, een groot vlok, dat den naam aan de meijerij geeft.

Duffel, eene oude en beroemde vrije heerlijkheid, kleine stad en baronnie aan de Nethe, met wollenverwerijen, van waar het laken *Duffel*, bij ons zo bekend, den naam ontvangt.

Walem, hier legt een brug over de Nethe, zijnde de algemeene pasfage naar en van Antwerpen en Mechelen.

Herenthals, eene meijerij en een kleine in 1209 gebouwde stad, waar onder 18 dorpen behoo-

hooren, gelegen aan de kleine Nethe, met een kerspelkerk en 4 kloosters.

Tongerloo, een Premonstratijner nonnen-abtdij, waar van de inkomsten in 1559 aan 's Hertogenbosch wierden toegelegd.

Scheel, eene meijerij en vrije heerlijkheid aan de groote Nethe, met een collegiale kerk en Latijnsche school.

Westerloo, een vlek aan de groote Geete, is in 1726 tot een marquisaat verheven, en behoort aan het huis van Merode, wiens stamhuis in den omtrek legt.

Lier, een stad aan de zaamenvloeing der groote en kleine Nethe, in de meijerij van Arkel — dezelve heeft een collegiale kerk, een gewezen Jesuiten collegie en agt kloosters. Zedert 1212 behoort zij, benevens zeven dorpen, onder de steden van Brabant in 't kwartier van Antwerpen. — De bestaansmiddelen zijn, bierbrouwerijen, graanhandel en manufactuuren, als flanel-, bombazijnen- en boomwollenstoffen.

Rijmenant is een dorp aan den Demer, bekend door het gevaar, 't welk Willem I. hier gelopen heeft van door de Spanjaarden bij nacht gevangen genomen te worden.

HET GRAAFSCHAP MECHELEN.

Dit graaffchap bevat negen kerkdorpen en verscheidene andere, vijf der eerste behooren alleen aan de stad. — Het wordt rondsom door Brabant ingeslooten en stond voormaals onder de regeering van Graaven.

Deeze kleine provincie is vruchtbaar in graanen, voert zeer veel buitenslands, en tot onderhouding van den houthandel brandt men hier turf en steenkoolen. Zij bestaat uit drie deelen, die wel naauw onderling verknogt zijn, doch elk op zich zelve staan.

Mechelen, bij de Franschen *Malines*, een der welbebouwdste, vrolijkste en zindelijkste steden van geheel Brabant. Zij ligt in eene vlakte aan den bevaarbaaren Dijl. Men rekent 'er thans vijf en twintig duizend inwoonders, welkers bloei en welvaaren voornamentlijk voortspuit uit de bekwame gelegenheid, zo te water als te lande, om met Leuven, Brusfel, Antwerpen enz. te kunnen handelen. Zij ligt niet meer dan 4 uren van elk deezer drie steden, en dewijl de Dijl bij Diest zo ruim en diep is, dat taamlijk groote scheepen dezelve met den vloed uit de Schelde kunnen opvaaren, brengt dit niet weinig tot hun voordeel aan.

Ver-

Verder drijft zij vrij sterken handel in 't groot en klein, vooral in koorn en gedroogde visch, ook vindt men hier veel manufacturiers en fabriekers. De kanten, bekend onder den naam van *Mechelsche kanten*, munten wel bijzonder uit, zo ook de goudleerfabrieken, hoedemakeryen, wollen-manufactuuren, linnen en gedrukte boomwollen stoffen, welke waaren veel naar Amerika vervoerd worden. Zo ook de stijfzefabriek, de groote olijslagerijen, de fabriek van naaiaalden, pottbakkerijen, branderijen, bruinen wit hierbrouwerijen, welke veel te water vervoerd worden, en eindelijk de looijerijen.

Voorts is Mechelen de zetel eens Gouverneurs, men vindt 'er een in 1455 gesticht, en 1503 veel verbeterd Hof-Provinciaal, en zedert 1559 is het een Aartsbisdom, wiens geestlijk gebied zich over een groot deel van den Bourgondischen Kreits uitstrekt, en welks hoofd den titel voert van Primaat van België en Abt van Afflichem. De Magistraat is hier zeer aanzienlijk. Men heeft hier ook een krijs-kweekschool, 't welk van Antwerpen herwaards verlegd is, om de gezonder luchtgesteldheid. Een huis voor Invalides, zijnde een deel van het voorig Jesuiten collegie, alsmede een tuighuis, geschutgieterij, geweermakerij en lombert, eenen schouwburg, en eene zeer nuttige academie voor schilders, beeldhouwers, en voor den akkerbouw, welke twee laatste mede in het Jesuiten collegie zijn

zijn opgericht. De schoone casernen wierden in 1776. op stads kosten gebouwd. Behalven de schoone cathedrale kerk, waar aan van 1250 tot 1475 gebouwd is, zijn hier vijf kerspelkerken, een commanderij van de Duitfche orde, met name Pitzenburg, die jaarlijks vier en twintig duizend florijnen inkomen heeft, behoorende aan de Graaven van Colloredo in den tijd.

Hiffene is een dorp alwaar eertijds een sterke tol betaald wierd, waar uit de kosten tot het Brusfelfche kanaal gevonden zijn. — Voorts zijn

Heist en *Gestel* twee zeer groote dorpen, die hun eigen gericht hebben.

Hier huls van Gonenfch beerd xocher des
 vrede van Utrecht in 1713 konfideren, ontrent 1713
 kwaderen mijnen in het oosten van het hier
 logom Glibbe of Glibbe
 Die land bouwen moet de boeren en boeren
 den, en leverd weinig meer, dan de vifde
 is hier zeer aanzienlijk, zijde dezelve van de
 land voort, en leverde voort voor 1713 en 1714
 die of de 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, 1718, 1719, 1720, 1721, 1722, 1723, 1724, 1725, 1726, 1727, 1728, 1729, 1730, 1731, 1732, 1733, 1734, 1735, 1736, 1737, 1738, 1739, 1740, 1741, 1742, 1743, 1744, 1745, 1746, 1747, 1748, 1749, 1750, 1751, 1752, 1753, 1754, 1755, 1756, 1757, 1758, 1759, 1760, 1761, 1762, 1763, 1764, 1765, 1766, 1767, 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, 1773, 1774, 1775, 1776, 1777, 1778, 1779, 1780, 1781, 1782, 1783, 1784, 1785, 1786, 1787, 1788, 1789, 1790, 1791, 1792, 1793, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798, 1799, 1800, 1801, 1802, 1803, 1804, 1805, 1806, 1807, 1808, 1809, 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1815, 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 2682, 2683, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694, 2695, 2696, 2697, 2698, 2699, 2700, 2701, 2702, 2703, 2704, 2705, 2706, 2707, 2708, 2709, 2710, 2711, 2712, 2713, 2714, 2715, 2716, 2717, 2718, 2719, 2720, 2721, 2722, 2723, 2724, 2725, 2726, 2727, 2728, 2729, 2730, 2731, 2732, 2733, 2734, 2735, 2736, 2737, 2738, 2739, 2740, 2741, 2742, 2743, 2744, 2745, 2746, 2747, 2748, 2749, 2750, 2751, 2752, 2753, 2754, 2755, 2756, 2757, 2758, 2759, 2760, 2761, 2762, 2763, 2764, 2765, 2766, 2767, 2768, 2769, 2770, 2771, 2772, 2773, 2774, 2775, 2776, 2777, 2778, 2779, 2780, 2781, 2782, 2783, 2784, 2785, 2786, 2787, 2788, 2789, 2790, 2791, 2792, 2793, 2794, 2795, 2796, 2797, 2798, 2799, 2800, 2801, 2802, 2803, 2804, 2805, 2806, 2807, 2808, 2809, 2810, 2811, 2812, 2813, 2814, 2815, 2816, 2817, 2818, 2819, 2820, 2821, 2822, 2823, 2824, 2825, 2826, 2827, 2828, 2829, 2830, 2831, 2832, 2833, 2834, 2835, 2836, 2837, 2838, 2839, 2840, 2841, 2842, 2843, 2844, 2845, 2846, 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2852, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857, 2858, 2859, 2860, 2861, 2862, 2863, 2864, 2865, 2866, 2867, 2868, 2869, 2870, 2871, 2872, 2873, 2874, 2875, 2876, 2877, 2878, 2879, 2880, 2881, 2882, 2883, 2884, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 2891, 2892, 2893, 2894, 2895, 2896, 2897, 2898, 2899, 2900, 2901, 2902, 2903, 2904, 2905, 2906, 2907, 2908, 2909, 2910, 2911, 2912, 2913, 2914, 2915, 2916, 2917, 2918, 2919, 2920, 2921, 2922, 2923, 2924, 2925, 2926, 2927, 2928, 2929, 2930, 2931, 2932, 2933, 2934, 2935, 2936, 2937, 2938, 2939, 2940, 2941, 2942, 2943, 2944, 2945, 2946, 2947, 2948, 2949, 2950, 2951, 2952, 2953, 2954, 2955, 2956, 2957, 2958, 2959, 2960, 2961, 2962, 2963, 2964, 2965, 2966, 2967, 2968, 2969, 2970, 2971, 2972, 2973, 2974, 2975, 2976, 2977, 2978, 2979, 2980, 2981, 2982, 2983, 2984, 2985, 2986, 2987, 2988, 2989, 2990, 2991, 2992, 2993, 2994, 2995, 2996, 2997, 2998, 2999, 3000, 3001, 3002, 3003, 3004, 3005, 3006, 3007, 3008, 3009, 3010, 3011, 3012, 3013, 3014, 3015, 3016, 3017, 3018, 3019, 3020, 3021, 3022, 3023, 3024, 3025, 3026, 3027, 3028, 3029, 3030, 3031, 3032, 3033, 3034, 3035, 3036, 3037, 3038, 3039, 3040, 3041, 3042, 3043, 3044, 3045, 3046, 3047, 3048, 3049, 3050, 3051, 3052, 3053, 3054, 3055, 3056, 3057, 3058, 3059, 3060, 3061, 3062, 3063, 3064, 3065, 3066, 3067, 3068, 3069, 3070, 3071, 3072, 3073, 3074, 3075, 3076, 3077, 3078, 3079, 3080, 3081, 3082, 3083, 3084, 3085, 3086, 3087, 3088, 3089, 3090, 3091, 3092, 3093, 3094, 3095, 3096, 3097, 3098, 3099, 3100, 3101, 3102, 3103, 3104, 3105, 3106, 3107, 3108, 3109, 3110, 3111, 3112, 3113, 3114, 3115, 3116, 3117, 3118, 3119, 3120, 3121, 3122, 3123, 3124, 3125, 3126, 3127, 3128, 3129, 3130, 3131, 3132, 3133, 3134, 3135, 3136, 3137, 3138, 3139, 3140, 3141, 3142, 3143, 3144, 3145, 3146, 3147, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3153, 3154, 3155, 3156, 3157, 3158, 3159, 3160, 3161, 3162, 3163, 3164, 3165, 3166, 3167, 3168, 3169, 3170, 3171, 3172, 3173, 3174, 3175, 3176, 3177, 3178, 3179, 3180, 3181, 3182, 3183, 3184, 3185, 3186, 3187, 3188, 3189, 3190, 3191, 3192, 3193, 3194, 3195, 3196, 3197, 3198, 3199, 3200, 3201, 3202, 3203, 3204, 3205, 3206, 3207, 3208, 3209, 3210, 3211, 3212, 3213, 3214, 3215, 3216, 3217, 3218, 3219, 3220, 3221, 3222, 3223, 3224, 3225, 3226, 3227, 3228, 3229, 3230, 3231, 3232, 3233, 3234, 3235, 3236, 3237, 3238, 3239, 3240, 3241, 3242, 3243, 3244, 3245, 3246, 3247, 3248, 3249, 3250, 3251, 3252, 3253, 3254, 3255, 3256, 3257, 3258, 3259, 3260, 3261, 3262, 3263, 3264, 3265, 3266, 3267, 3268, 3269, 3270, 3271, 3272, 3273, 3274, 3275, 3276, 3277, 3278, 3279, 3280, 3281, 3282, 3283, 3284, 3285, 3286, 3287, 3288, 3289, 3290, 3291, 3292, 3293, 3294, 3295, 3296, 3297, 3298, 3299, 3300, 3301, 3302, 3303, 3304, 3305, 3306, 3307, 3308, 3309, 3310, 3311, 3312, 3313, 3314, 3315, 3316, 3317, 3318, 3319, 3320, 3321, 3322, 3323, 3324, 3325, 3326, 3327, 3328, 3329, 3330, 3331, 3332, 3333, 3334, 3335, 3336, 3337, 3338, 3339, 3340, 3341, 3342, 3343, 3344, 3345, 3346, 3347, 3348, 3349, 3350, 3351, 3352, 3353, 3354, 3355, 3356, 3357, 3358, 3359, 3360, 3361, 3362, 3363, 3364, 3365, 3366, 3367, 3368, 3369, 3370, 3371, 3372, 3373, 3374, 3375, 3376, 3377, 3378, 3379, 3380, 3381, 3382, 3383, 3384, 3385, 3386, 3387, 3388, 3389, 3390, 3391, 3392, 3393, 3394, 3395, 3396, 3397, 3398, 3399, 3400, 3401, 3402, 3403, 3404, 3405, 3406, 3407, 3408, 3409, 3410, 3411, 3412, 3413, 3414, 3415, 3416, 3417, 3418, 3419, 3420, 3421, 3422, 3423, 3424, 3425, 3426, 3427, 3428, 3429, 3430, 3431, 3432, 3433, 3434, 3435, 3436, 3437, 3438, 3439, 3440, 3441, 3442, 3443, 3444, 3445, 3446, 3447, 3448, 3449, 3450, 3451, 3452, 3453, 3454, 3455, 3456, 3457, 3458, 3459, 3460, 3461, 3462, 3463, 3464, 3465, 3466, 3467, 3468, 3469, 3470, 3471, 3472, 3473, 3474, 3475, 3476, 3477, 3478, 3479, 3480, 3481, 3482, 3483, 3484, 3485, 3486, 3487, 3488, 3489, 3490, 3491, 3492, 3493, 3494, 3495, 3496, 3497, 3498, 3499, 3500, 3501, 3502, 3503, 3504, 3505, 3506, 3507, 3508, 3509, 3510, 3511, 3512, 3513, 3514, 3515, 3516, 3517, 3518, 3519, 3520, 3521, 3522, 3523, 3524, 3525, 3526, 3527, 3528, 3529, 3530, 3531, 3532, 3533, 3534, 3535, 3536, 3537, 3538, 3539, 3540, 3541, 3542, 3543, 3544, 3545, 3546, 3547, 3548, 3549, 3550, 3551, 3552, 3553, 3554, 3555, 3556, 3557, 3558, 3559, 3560, 3561, 3562, 3563, 3564, 3565, 3566, 3567, 3568, 3569, 3570, 3571, 3572, 3573, 3574, 3575, 3576, 3577, 3578, 3579, 3580, 3581, 3582, 3583, 3584, 3585, 3586, 3587, 3588, 3589, 3590, 3591, 3592, 3593, 3594, 3595, 3596, 3597, 3598, 3599, 3600, 3601, 3602, 3603, 3604, 3605, 3606, 3607, 3608, 3609, 3610, 3611, 3612, 3613, 3614, 3615, 3616, 3617, 3618, 3619, 3620, 3621, 3622, 3623, 3624, 3625, 3626, 3627, 3628, 3629, 3630, 3631, 3632, 3633, 3634, 3635, 3636, 3637, 3638, 3639, 3640, 3641, 3642, 3643, 3644, 3645, 3646, 3647, 3648, 3649, 3650, 3651, 3652, 3653, 3654, 3655, 3656, 3657, 3658, 3659, 3660, 3661, 3662, 3663, 3664, 3665, 3666, 3667, 3668, 3669, 3670, 3671, 3672, 3673, 3674, 3675, 3676, 3677, 3678, 3679, 3680, 3681, 3682, 3683, 3684, 3685, 3686, 3687, 368

H E T

OOSTENRIJKSCH AANDEEL

I N H E T

H E R T O G D O M G E L D E R .

Het huis van Oostenrijk bezit zedert den vrede van Utrecht in 1713 geslooten, omtrent agt kwadraat mijlen in het overkwartier van het Hertogdom Gelder of Gelderland.

Dit land bestaat meest uit moeras en heivel-
den, en levert weinig graan. Dan, de vlasbouw
is hier zeer aanzienlijk, zijnde dezelve van de
beste soort, en leverende werk voor agt en twin-
tig of dertig duizend inwoonders. Men spint
het hier geögste vlas zeer fijn, en verweeft het
gesponnen gaaren meestendeels tot fraai lijnwaad,
waar van zo wel, als van de gaarens zelve, de
uitvoer aanzienlijk is. — Hier bij mag men
nog de sterke wollenweeverijen voegen.

Men

Men verdeelt dit Oostenrijksch aandeel in de twee volgende deelen — namentlijk

I. In het gebied van *Roermond* — waarin

Roermond, aan den mond van de rivier de Roer, welke zich alhier met de Maas vereenigt. Zij is taamlijk wel bevestigd, in omtrek de grootste, doch naar de verdeeling van Gelderland de tweede stad in rang. De Maas bespoelt haar ten westen, en de Roer ten zuiden. Ten noorden en oosten heeft zij eenen aarden wal met agt bolwerken en een contrescarp. Ook heeft zij eene voorstad over de Maas, waar over eene brug geslagen is; hier wordt een zwaare tol geheeven. — Men vindt in deeze stad het Hof-Provinciaal, het leenhof, de vergadering der Staaten van Gelder, een Bisshop, en een aanzienlijk klooster der Kathuizers. — De inwoners worden begroot op agt duizend, welke huu bestaan vinden in de manufactuuren, en de scheepvaart, zo op de Roer als de Maas.

De dorpen en heerlijkheden Swalm, aan den voet van dien naam, en Elmpt, behooren tot het huis van Oostenrijk, schoon het drostamp Montfoord Ao. 1715 aan de Staaten Generaal wierd afgestaan.

II. Het ander deel noemt men de Geldersche vrijheden, die leenroerig zijn, doch niet onder 't bestier der Staaten staan, en zo wel als het overige deel des Hertogdoms een aanzienlijk deel uitmaaken. — De hoofdplaats is:

I

Weers

Weert, eene wel bebouwde en bewoonde stad. Ook behooren het district *Wessem*, tegens over *Thorn*, ter linkerzijde van de *Maas*, en dat van *Papenhoven* ter rechterzijde, over *Stockem* in 't land van *Luik*, aan den huize van *Oostenrijk*.

Het benedendeel van
 LUIK, NAMEN, LUXEMBURG
 en de
 FRANSCH E. GRENZEN.

HET

B I S D O M L U I K.

EN BIJLIGGENDE PLAATSEN.

Het bisdom Luik ligt nagenoeg in het midden der Nederlanden, doch behoort tot de Westphaalsche Kreits. — Het grenst ten noorden aan Braband, zo ook ten westen, alsmede aan Namen en Henegouwen. Ten zuiden aan Champagne en Luxemburg, en ten oosten aan Limburg en Gulik. Van het noorden tot het zuiden is het circa vijf en twintig mijlen lang; maar de breedte is zeer ongelijk, op zommige plaatsen drie, op andere zes en zelf elders tien mijlen. Ook leggen midden in Braband en Luxemburg verscheidene verstrooide brokken, welke aan het bisdom van Luik behooren. Deeze verstrooide legging heeft dikwerf aanleiding gegeven tot verschil over de grenscheidingen, bijzonder met Frankrijk; dan dezelve zijn in 1772 door een vergelijk vereffend.

De vruchtbaarheid is zeer onderscheiden. Dat gedeelte, 't welk ten noorden van den Demer legt, is slegt, en bestaat meestendeels uit hei-

welden. Integendeel is dat aan de zuidzijde, naar den kant van Namen, zeer vruchtbaar in wijn, welke vrij gelijk is aan dien van Champagne en Bourgonje; hier wast ook veel koorn, men vindt 'er uitmuntend schoon vee, en 'er zijn veele boschen en bergen, vooral maaken de boschen en het bovenst deel een der Ardennes uit, die zich uit het Luxemburgsche tot het Luiksche uitstrekken. — Men treft hier ook veel koper aan, alsmede lood, ijzer, steenkoolen, marmer enz., welke gezaamentlijke producten, zo wel de fabrieken en manufactuuren bevoordeelen, als zij den handel leven bijzetten. Eindlijk is Luik wel voorzien van minerale bronnen, waar onder die van Spaa, en Chaufontaine de voornaamste zijn. De Maas en de Sambre zijn de aanmerklijkste rivieren. De Demer ontspringt hier bij Bilzen, neemt den naam van Rupel aan, en valt in 't Hertogdom Brabant in de Schelde.

De voornaamste goederen, welke uit dit bisdom, en wel meest uit de stad Luik gevoerd worden, bestaan in bier, geweeren, en andere ijzerwaaren, wollen goederen, leer, marmer, blaauwe steen, kalk, steenkolen, wijn en graanen, over Breda naar Holland en elders. Voormaals geschiedde de uitvoer naar de Nederlanden langs de Maas, dan men verkiest zulk nu te lande, uit hoofde dat de tollèn zo vermenigvuldigd en verhoogd zijn.

Luik

Luik heeft met Munster bij beurtverwisseling den zelfden rang in de vergadering der Rijksvorsten, doch zo, dat Osnabrug daar tuschen in zit. Het hoofdstift Luik moet voor zijn aandeel in de Rijkscontingenten vijftig man te paard en hondert zeventig te voet leveren, of anders betaalt het maandelijks twaalf hondert tagtig florijnen, echter heeft het uit hoofde van de daar aan onttrokken landen, als 't Hertogdom Boulon enz. eene vermindering tot 826 florijnen bekomen. Bij 't kamergericht betaalt Luik 240 R. en 42 kreutzers, schoon het in het Usualmatrikel een derde hooger is aangeslaagen. In het begin deezer eeuw zonderde het bisdom zich van den Westphaalschen Kreits af, al waar het de derde rang had, en weigerde de schuldpligtige kreitssteuren te betaalen; in 1716 vereenigde het zich echter daar mede op nieuw. De Bischoep staat onder den Aartsbischoep van Keulen, omtrent alles wat kerklijke zaaken betreft, en zijn gebied bestaat uit zeven Archidiakenschappen, als Hasbern, Braband, Ardennes, Henegouwe, Campierre, Condros en Famennes. — Het domkapittel bestaat uit zestig personen.

Het hoogste collegie en rechtbank bestaat uit geestlijke en weereltlijke Heeren, en heet het vorstlijke geheime Raads-collegie. Daar door worden alle zaaken en landshoogheid, het land gericht betreffende, zo wel als de vorstlijke rechten en regaliën onderzocht en beslucht. De

vorstelijke hof en rekenkamer heeft het opzicht over de inkomsten. Het Officie bemoeit zich met kerkelijke zaaken, leeraars en schoolmeesters; Het hooge gerichtshof met alle crimineele zaaken, die de Keizerlijke privilegiën betreffen. Het Leengerichtshof met allodiale twisten; en 't gericht der twee en twintig Richters waakt tegens zulke bedienden welke hunne magt misbruiken.

Wij zullen uit dit land, dat 26 steden en 1400 dorpen heeft, de volgende plaatsen bijbrengen.

Luik, de hoofdstad, ligt in een dal, waar door de Maas stroomt, tusschen de twee bergen Walburg en Montcornillon. Men deelt deeze tot nog wel bevestigde stad, schoon de citadel, welke op den berg van St. Walburg plagt te zijn, geheel geslecht is, gemeenlijk in de oude of boven- en de nieuwe of beneden stad, doch deeze weder in het Eiland, en het gedeelte aan geene zijde der Maas. De bovenstad ligt in het hangen des bergs van St. Walburg, en strekt zich zuidwaard tot aan eenen arm der Maas, waar door zij van het Eiland of de benedenstad wordt afgescheiden; tegens het oosten grenst zij aan de eigentlijke Maas, die haar van 't land van Overmaas afscheidt. Het Eiland is door twee armen van de Maas omringd, die zich beneden aan den hoek des Eilands weder vereenigen.

Het kwartier over de Maas is een half Eiland, en legt nevens de voorstad Amercourt tusschen de

de rivier en den berg Cornillon. Alle deeze deelen zijn door bruggen vereenigd. Aan den voet van den berg des Heiligen Walburgs staat het aanzienlijk bischoplijke paleis, welk in 1734 gedeeltelijk afbrandde, doch in 1737 op kosten der Staaten weder regelmatig wierd opgebouwd. De vergaderingen der Landstaaten, en die der hooge Collegiën worden alhier gehouden. Het stadhuis wierd 1691 verwoest, toen de krijgsvanden van Lodewijk XIV. de stad bombardeerden, en eindelijk veroverden, doch in 1714 is het prachtig herbouwd; het pronkt met eene opentlijke boekerij. Daar te boven vindt men in deeze stad nog veele nieuwe en schoon gebouwde huizen en twaalf opene plaatsen; de cathedrale kerk is den Heiligen Lambert gewijd; 'er zijn zeven collegiale en twee en dertig kerspelkerken, vijf mannen- en zo veele vrouwen-abtdijen; twee en dertig kloosters van beiderlei sexe, twee gewezenes Jesuiten collegiën, een Seminarium, tien hospitalen, een cathuifer en bagijnen hof. De stad heeft twee en tagtig duizend inwoonders, welke zich van manufactuuren en fabrieken voeden, ook drijven zij sterken handel. Omtrent een half uur aan geene zijde der stad ligt het bischoplijke slot.

Seraing, alwaar de Bischoppen zich des zomers dikwerf ophouden, en in welks omtrek een dorp ligt dat met veele lusthuizen omringd is.

Rocours is een dorp omtrent een half uur ten

noordwesten van Luik, waarbij 1746 een seherp gevecht voorviel tusschen de Fransche en Geallieerde legers.

Uit het oudtijds genoemde Graaffschap Hasbein, 't welk Ao. 1040 door den Keizer Hendrik aan de kerk van Luik geschonken wierd, noemen wij

Flemale, een slot aan de Maas, met eene heerlijkheid, leggende nevens *klein Flemale*, in een groot dorp.

Valbenoit, aan de Maas, nabij Luik, zijnde eene schoon Cistencien'ser nonnen abtdij.

Ougraie, *Schlesin*, *Herstal* en *Hermal* zijn kasteelen aan de Maas, waar van bijzonder het laatste eene schoone heerlijkheid bezit.

Choquier, een zeer oud en sterk slot, op eenen hoogen rots aan de Maas, en in deszelfs nabuurschap het nog schooner en sterker kasteel

Aigremont, dat op eene verhevene rots ligt. Voormaals was hier eene gandsch versterkte plaats. Keizer Rudolf de tweede verhief deeze oude heerlijkheid Ao. 1590 tot een Graaffschap.

Warem of *Borgworm* is een vlek aan den vloed de Jecker.

St. Truyen is eene stad met eene Benedictijner abtdij en een Seminarium, wierd dikwerf belegert en veroverd, was taamljk versterkt tot de Franschen Ao. 1675 de vestingwerken slechten.

Viset of *Weser*, eene stad aan de Maas, werd Ao. 1310 van het Domcapittel aan den Bischof afgestaan, en in 1335 met gragten en wallen omringd.

Uit het Graaffchap *Looz*, *Loon* of *Borchloon*, 't geen 't bisdom Luik Ao. 1302 van Graaf Lodewijk van Looz ten geschenk ontving, doch eerst in 1367 rustig bezat, waar in uitgestrekte heivelden zijn, waar van eenige deelen de Luik-sche Kampen genoemd worden, zullen wij de volgende plaatsen aanhaalen.

Tongeren, eene oude stad aan de Jecker, die ons de oude Tongeren herdenken doet, welke voormaals Eburoners genoemd wierden. — Zij was zeer aanzienlijk, en de hoofdstad dezer Natie. Dan, de eigentlijke Franken verwoesteden haar in de vierde eeuw, een noodlot dat haar meermaals te beure viel. — Servaas stichtte hier het bisdom Luik, naderhand werd het naar Maastricht verlegt, en laater door den heiligen Hubert, omtrent de agtste eeuw, naar Luik overgebracht. In deszelfs omtrek vindt men nog overblijfsels van Romeinsche oudheden.

Oud Biesen, eene commanderij des Duitschen ordens, tusfchen Tongeren en Maastricht, welke Arnold, Graave van Looz en de Abdis van Bilzen (1016) aan de orde schonken, met goedkeuring van Bischof Hugo.

Bilzen, tusfchen Hasfelt en Maastricht, eene kleine stad aan den Demer, waar bij het vrije

waerellijk en adelijk stift Munster (aan vrouwen behorende) ligt.

Haszelt, aan den Demer, alwaar zich de oude en nieuwe Demer vereenigen.

Hark of Herk, eene kleine stad aan eene beek van denzelven naam, die niet ver van daar in den Demer valt.

Beringen, een vlek in de zogenoemde Luiksche Kempen.

Bree, aan de Neer, is eene kleine stad, grenzende ten zuiden aan de donderslaagsche heide, en neeringrijk uit hoofde der doortocht van 's Hertogenbosch naar Maastricht.

Peer, aan den Neerstroom, eene kleine neeringrijke stad, met den titel van Graaffschap.

Hammond, aan den weg van Maastricht naar 's Hertogenbosch, is neeringrijk. — Het kasteel Grevenbroek ligt in de nabijheid.

Mazeik, eene kleine neeringvolle stad aan de Maas.

Stockhem, niet verre van de Maas, 't welk 1605 afbrande.

Loet, *Mesfic* en *Huyssem* zijn heerlijkheden aan de Maas.

Maastricht, eene aanzienlijke stad aan den Maas en Jeckervloed, in Hollandsch-Braband, behorende tot de Generaliteitslanden. Zij staat onder de heerschappij der Staaten Generaal, en den Bisschop van Luik, en er zijn omtrent drie duizent huizen, en zeer goede lakenfabrieken. —

De

De westzijde van de Maas staat onder 't gebied van Luik, zo ook de voorstad St. Peter, in welks nabijheid men de St. Peters berg vindt, waar op een schans gesticht is, die van binnen doorgaangbaar is, met eindelooze kruisgangen. Men kan 'er uren lang in wandelen, zonder aan het eind te komen. En in de hoofdwegen, welke uren lang zijn, en dan op eene andere uitloopen, vindt men veele dwaalwegen.

Over 't Rijks- Graaffschap Hoorn, dat omtrent vier mijlen lang en breed is, waar in men veel moeras- turf- en koornland vindt, 't welk aan de Maas ligt, had Luik zedert 1576 het opzicht en de bescherming: in 1614 was 't Bisdóm daar van in 't volle bezit. Hier in vindt men

Hoorn, een slot en vlek aan de Maas. *Neer*, aan den vloed van den zelfden naam, die zich daaromstreeks met de Maas vereenigt, alsmede *Halen*, een neeringrijke plaats.

Weerdt, een stad aan een kanaal, zijnde de hoofdplaats en gemeenlijke woonplaats der voormalige Graaven. Zij heeft een collegie van reguliere Choor-heeren der Augustijner orde, en nog twee kloosters. 't Is een leen van Opper-Gelderland.

Neder-Weerdt en *Wesfun* zijn mede vlekken van een Geldersch leen.

Het Marquiffaat Franchimont, 't welk in den jaare 908 der kerke van Luik door Keizer Lodewijk geschonken wierdt, bevat onder anderen de volgende plaatsen.

Fran.

Franchimont, een slot op een berg nabij Spaa.
Verviers, aan de Weze, in een diep dal, was tot aan 1651 een vlek, en wierd toen tot een stad verheven, met recht van de landsdagen bijte-
 woonen, uit hoofde dat het zich door haare Spaanische wollen-manufactuuren, waar uit goede lakenen bereid wierden, en door haare schoone verwerijen beroemd geworden was. — Zij is wel gebouwd en heeft duizend huizen. — De brug die over den rivier ligt scheidt haar van Limburg, waar in dus de voorstad ligt.

Spaa, een vlek van omtrent twee hondert welgebouwde huizen, waarin vreemdelingen woenen, en waar tusfchen veele kleine gebouwd zijn. De bronnen maaken dit oord alöm bekend. De vier mineraal bronnen, waar van twee in en twee buiten het vlek, zijn onderscheiden in, smaak en kragt. — De Hironsterbron is de sterkste, waar in zich zwavel-deelen bevinden, en dat niet vervoerd kan worden. Daar op volgt de Makrtebron, de twee overigen als die te Tonnelet en die van Sauvomir, daar van kan het water vervoerd worden. Deeze twee bronnen worden van de brongasten 't meeste bezocht. Men heeft hier veel voor de aangenaamheid, en gemaklijkheid der vreemdelingen uitgedacht. Onder anderen zijn hier twee gebouwen voor de brongasten gesticht, als eene assembleezaal in het dorp en eene vauxhal buiten het zelve, op eene hoogte. Voormaals dronk men hier ge-
 meen.

meenlijk twee tot drie hondert onsen water, doch thans niet meer dan tagtig. De opbreng deezer mineraale bronnen is jaarlijks omtrent zeventig duizend rijksdaalders. In 1783 leed deeze plaats veel door brand.

Men vindt de volgende merkwaardige plaatsen in het land van Condroz — als:

Hui, een stad aan de Maas, in een aangenaam dal, alwaar de kleine rivier Hoioul zich met de Maas vereenigt; derzelver vestingwerken zijn door een aantal belegeringen, als die van 1675, 89, 92, 1703 en 1715 geheel vernietigd. De rivier, waar aan zij gelegen is, deelt haar in twee deelen, die door een steenen brug vereenigd worden; voorts deelen de onderscheidene armen der Hoioul de stad in verschillende eilanden, die ook weder door bruggen toegang tot elkander hebben. Aan de noordzijde vindt men vijf of zes voorsteden. Er zijn schoone huizen, eene cathedrale kerk, veertien kerspel kerken, eene abtdij, een klooster der reguliere Choorheeren van het heilig kruis, waar in de Generaal van de orde woont, en zestien kloosters, nevens een aantal capellen, bagijnenhoven en hospitalen. De inwoonders drijven handel in ijzer, aluin, steenkolen, papier, wijn en graanen. Ook hebben zij goede manufactuuren en fabrieken. Vooral vindt men veele smeedereien en papiermolens omtrent de Hoioul, in welker omtrek ook veel wijn en koorn groeit.

Niet

Niet verre van de stad ontspringt aan den voet eener rotze in den oever des Hoiouls eene minerale bron.

Chincy, eene kleine stad die eertijds tot het district der stad Hui behoorde, zijnde daar aan door bisschop Eerhard van der Mark onttrokken, en tot een op zich zelfs staande plaats verheeven.

Dinant, aan de Maas, tusfchen heuvels en rotzen gelegen, bestaat uit de eigenlijke stad, de benedenstad, het kwartier der eilanden en eenige voorfteden. Zij heeft elf poorten, drie opene plaatsen, eene collegiale kerk, zeven andere kerken, welke daar aan als vicariaten behooren, een gewezen Jefuiten collegie, zes kloosters en twee hospitaalen. De voornaamfte neeringen zijn hier in leder, marmer, en andere fteenen. Het eertijds op eenen rots gelegen hebbende flot is geflecht.

De volgende plaatzen brengen wij bij uit het land, dat door de Maas en Sambre wordt ingeflooten.

Hierges, een oud bergflot, dat eigenlijk zedert 1773 benevens de dorpen Ham, Auberins, Chooz en Foische tot Frankrijk behoort.

Fosse, eene kleine stad, die in den jaare 1676 door de Franschen ontmanteld is.

Cuivin, eene neeringrijke stad aan eenen heuvel, bij het zogenoemde zwarte water in het Ardenper woud, zij heeft eene kerspel kerk,
een

klooster, en eene voorstad, St. Germain genoemd, die beter gebouwd is dan de stad zelve. Het eertijds sterke slot is vernietigd. — Voormaals behoorde deeze plaats tot Henegouwen, en is in het laatst der elfde eeuw aan Luik verkogt. Tot deszelfs casfelenij behooren agt faaije dorpen, waar in voornaame ijzersmederijen zijn — deeze leggen in dit Ardenner woud.

l'Hermitage is een schoon Franciskaner klooster in het zelfde bosch.

Florennes is eene stad met eene abtdij, waar van het Prioraat van Longlier, niet ver van Neuchateau in 't Hertogdom Luxemburg afhankelijk is.

Thuin, eene kleine stad, die in de boven- en benedenstad verdeeld wordt, waar van het eene deel op een heuvel, het andere aan de Sambre ligt, 'er is een collegiale kerk, een huis der vaders Oratorii, en twee andere kloosters. Deze plaats is in 't begin van 1793 door de Franschen als eene sterke verschanst.

Lobbes, de oudste, reeds in 658 gestichtte, en ook wel de voornaamste Benedictijner abtdij, aan de Sambre, in het Luiksche. — Dezelve staat onmidlijk onder den Paus.

Alme, een Cistencienser abtdij, aan de Sambre, met een voornaame bibliotheek.

Fontaine l'Eveque, eene kleine stad — zoo ook *Chatelet*, op een heuvel aan de Sambre, en *Marchiennes au Pont*, een slot en bemuurd vlek.

HET

OOSTENRIJKSCH AANDEEL

IN HET

HERTOGDOM LIMBURG.

De grenzen van dit Hertogdom, zo ver het Oostenrijk onderworpen is, zijn bezwaarlijk opgegeeven, alzo hetzelve doorsneden wordt, deels door Hollandsch Limburg, deels door het gebied van Maastricht en het Graaffschap Broenhoven. Buiten het Hertogdom bezit het huis Oostenrijk hier omstreeks nog een deel van het Graaffschap Valkenburg en van Dalem, alsmede van 't land van 's Hertogenrade, welke drie landen ook gemeenlijk de Overmaasche landen genoemd worden. De vereenigde Nederlanden zijn zedert den Munsterfchen vrede 1648 en het Haagsche verdrag in 1664 in het bezit van het overig deel deezes Hertogdoms.

Be-

Behalven het Overmaasland bevat het Oostenrijksch deel omtrent tien kwadraat mijlen oppervlakte, en agt en veertig duizend menschen. Behalven de dorpen, welke de Generale Staaten in 1785 aan den Keizer afstonden, bevat dit Hertogdom, zo ver het Oostenrijk aangaat, zes steden en hondert drie en twintig dorpen. — Men spreekt 'er in 't algemeen de hoogduitsche taal.

Het land is gedeeltelijk vlak, gedeeltelijk bergachtig, de landbouw is 'er bloeiend, ook is 'er veel veefokkerij, en het heeft schoone weiden; de beroemde Limburgsche kaas strekke hier ten getuigen. Men voert van hier ook veel boter en hout naar buitenlandsch. — Het aankweeken van vee is hier bevorderd, zedert de ingezetenen hunne gemeene weiden en boschen onderling gedeeld hebben, waar door zij nu, elk zijne bouwlanden bezittende, dezelve veel beter kunnen onderhouden. — De schaaphoederij is hier ook een tak van bestaan, en de wol van Calmine, Coadroque enz. niet ongeacht. Verder zijn hier veele beroemde ijzerhutten en smederijen. En de vlijt, welke men daar in het algemeen aanwendt, is der naarvolging waardig. Men maakt hier genoegzaam alle sloten voor de Luiksche geweeren, en men vindt geheele dorpen die alleen door 't slotenmaaken bestaan. 'Er zijn veele boschen, en de bergwerken geeven zo wel kalmey als ijzer, ook vindt men hier zeet

goede vol-aarde, voor de lakenbereiders. De uitgebreide wolte manufactuuren maaken ook geen gering bestaans deel uit, want genoegzaam alles leeft daar van: deezzen spinnen, die weven, vullen, scheeren, verwen, persfen, zo, dat alles in eene fabriek derwijze is ingericht dat de een den ander altoos in de hand werkt; men heeft hier fabrieken die van hondert tot duizend menschen voeden. Men telt in Limburg meer dan drie hondert wollen-fabrieken, welker goederen onder den naam van Engelsche lakenen door gantsch Europa verzonden worden. Om een denkbeeld van den uitvoer te geeven, wil men dat 'er jaarlijks meer dan twintig duizend ellen paklinnen verbruikt wordt. Dat de handel in wollen-manufactuuren hier zo bloeiend is, ontspruit grootendeels door de geringe arbeidsloonen en belastingen.

In elk der vier deelen van de Oostenrijksch-Limburgsche Standen, die ijder een bijzonder lighaam uitmaaken, en hunne eigene zaaken beschikken, is, gelijk in de Overmaaslanden, een Raadpensionaris, Griffier of Keizerlijke Opper-Amptman aangesteld.

De geheele Provincie wordt door een Gouverneur bestierd. Voorts is in de hoofdstad een Oppergericht en Leenhof, van welke echter aan den Raad van Brabant geappelleert kan worden.

— Het wapen des Hertogdoms is eene blaauwe leeuw op een goud veld. — Men verdeeld het

Her-

Hertogdom in vijf hooge gerichtsbannen, als: I. de ban van Balem, II. van Herve, III. van Monzen, IV. van Walhorn, en V. van Asprenmont.

Wij zullen 'er alleen de volgende plaatsen van aanhaalen.

Limburg, de hoofdstad, aan de rivier de Weze, op eenen berg, aan welks voet de uitgestrekte voorstad Dalem, of zo men zegt Dalmhaim gelegen is. — Behalven de Gouverneur, en der Staaten vergadering, houden de gezegde Gerichten ook hier hun verblijf. Hier zijn meer dan vijftig laken-fabrieken, en in 1783 kocht een Lutersch lakenbereider het oude kasteel, met oogmerk om het tot eene fabriek en Lutersch godshuis, of liever kerk aan te leggen. Deeze fabrieken vervaardigen eene onnoembaare menigte der allerbeste lakenen van allerlei soort, deels uit Spaansche, deels uit inlandsche wol. De uitmuntende voläarde brengt niet weinig toe aan de goede bewerking, ook munten de verwe-rijen in scharlaken, fijn violet, purper en carmosijn hier bijzonder uit. De Heeren wegen bevorderen mede het vertier der waaren niet weinig. — De stad wierd in 1675 door de Franschen veroverd, en 1677 van haare vestingen beroofd, die echter naderhand eenigzins hersteld zijn. Sinds 1703 behoort zij Oostenrijk.

Eupen, twee uren van Limburg, tegens 't oosten, in een boschachtig landschap, is een

aanzienlijk marktvlak, in de banne van Balem, heeft zeven hondert huizen en twaalf duizend inwoonders, waaronder veele Gereformeerde Franschen zijn, die eerst zedert 1783 vrijheid van godsdienstoeffening verkregen hebben. Zij zijn de oprichters en in stand bringers der lakenfabrieken, welke hier meer dan zestig in getal zijn. Het voornaame vertier hunner waaren is naar de Levant en Duitschland.

Herve, eene opene stad en heerlijkheid van vier hondert huizen, en bloeiend door haaren aanmerklijken kaashandel. Hier zijn ook behalven andere hanteeringen goede looijerijen.

Hadimont, een bloeiend en volkrijk vlek, eigenlijk eene voorstad van de Luiksche stad Viviers, op Limburgschen bodem. De hier woonende Fransche Protestanten, welke hunnen eigenen leeraar hebben, drijven hier grooten handel in wollen-manufactuuren.

Boulant, een dorp en kasteel, en het dorp *Clermond*.

Monzen, *Walhorn*, waar het fort Calminer plagt te staan, en *Condroque* zijn wel dorpen, doch zo volkrijk, dat men meer dan duizend inwoonders in elk derzelve vindt, daar te boven is Calmine ook beroemd door haare rijke kalmeygroeven, welk product van hier in menigte naar Namen, Stolberg en Frankfort verzonden wordt.

Het gebied van *Esneux* en *Aspremont* wordt omringd door het land van *Auler*, 't gebied van *Louveig-*

veigne, een gedeelte van Luik, en de overige deelen van 't Oostenrijksch Limburg, en behoord in eigendom aan den Graaf van Linden Aspremont.

Aspremont, een stadje en Esnetux, eene neeringrijke plaats, aan de rivier de Ourth.

Van het Graaffschap Valkenburg en dat van Dalem en van 's Hertogenrade, behoorde voormaals een deel aan de Staaten Generaal, doch deeze stonden daar van Dalem bij den Parijſchen vrede van 1785 aan de Rijksſtanden af.

Het deel van Valkenburg bij Maaſtricht, aan de Seule, beſtaat uit de heerlijkheden Nuth, Oud Valkenburg, Schin, aan de Geul, Stucht, Geelen, Spaarbeek, Schinnen, 't Huis ten oosten de Geul, Wijnartsrade, Oostbeek, Jabeek, Bronſen, Schinveld, Hontsbroek, Vaſerode, Amſterade en Schaasberg, met het geen daar toe betreklijk is.

Van 't Graaffſchap Dalem behooren, volgens gemelde tractaaten, aan den Bourgondiſchen Kreits de dorpen en heerlijkheden, St. Martin Voren of Foran, Mher, Mouland, Hous en Richel, de abtdij Val Dieu, welke groote inkomsten heeft; Novagne aan de Maas, alwaar een zwaare tol moet betaald worden, Moriroux en St. Jans Gaard; daar bij stonden de Staaten bij het 20ſte artikel der preliminairen van den in 1785 te Parijs geſloten vrede, nog aan den Keizer of de banne van Aulne, Blegni, Trembleu, St. André, Fenneur en Bombaye, en

de stad, benevens het slot Dalem, met uitsluiting van Oost-Cadier.

Tot het land van Hertogenrade behooren.

Hertogenrade, in 't Fransch *Rolduc* of *Rodele Duc*, eene kleine stad met een oud slot, aan den vloed de Worm, deeze is de hoofdplaats. Niet ver van daar ligt

Kloosterade, eene beroemde abtdij, onder de Staaten van Limburg, welks Abt de voorzitter is.

— Einlijk nog de dorpen

Simpevelt, *Boekhout*, *Markstein*, *Kerkenrode*, *Ubach*, *Alsdorf*, *Wels*, *Roerdorp*, enz.

H E T

OOSTENRIJKSCH AANDEEL

I N H E T

G R A A F S C H A P N A M E N.

Deeze Provintie legt dermate verstrooid, dat het zeer bezwaarlijk zijn zoude deszelfs uitgestrektheid bepaaldlijk optegeven. Ondertusschen schat men dezelve op ruim twintig quaadraatmijlen, en de volkrijkheid op omtrent negentig duizend menschen. Zij wordt meestal van het bisdom Luik, en 't hertogdom Brabant omvangen, doch grenst ten westen ook tegen Henegouwen.

Het klimaat van dit berg- en woudachtig land is zuiver en gezond, schoon de grond steenachtig en wreed is, zo dat zij door asch, mergel, en veelerlei soort van mest vruchtbaar moet gemaakt worden. Behalven in de boschen bestaat de

grootste rijkdom van dit land in de ijzer- lood- koper- en steenkolen- bergwerken, in zwavel- mijnen, witte en zwarte marmergroeven, Leijen en andere steensoorten, waar van men hier ook veel meer werks maakt dan van den landbouw of de veefokkerij. Echter verwaarloost men de twee laatste hier niet geheel, bijzonder legt men zich daar op toe langs de oevers der Maas en der Sambre, welke wateren ook den uitvoer der mineraal producten niet weinig bevorderen. Men vindt ook eenige roodewijngaarden in de zuidlijkste deelen deezer Provintie, men heeft de landerijen verdeeld in twee duizend negen en zestig deelen, waar van twee hondert negen aan de Geestlijkheid toebehoren.

De ingezetenen der vijf steden, en hondert agt en vijftig dorpen waar van eenige aan Frankrijk behooren, spreken het zogenoemde Waalsch.

Omtrent de regeeringsvorm zeggen wij alleen dit, dat de Gouverneur van Namen den zelfden tijtel voert, en het zelfde aanzien heeft als die van Henegouwen. Dat hij alle landsheerlijke bevelen het eerst ontfangt, en die van hem tot den provintiaalen raad, die uit een President en zes leden bestaat, verzonden worden, dat het Opperambt in leenzaaken de laatste uitspraak doet, en dat de Bischoep van Namen het hoofd is van de in twee klasfen gedeelde Geestlijkheid.

De kunstarbeid der inwoonders bepaalt zich
groot-

grootendeels aan de beärbeiding der metaalen, en het vervaardigen van menigerlei goederen, als koper en sterk water, koperen schotels, mesfen, fabels enz., gaande hier van jaarlijks meer dan voor twee millioenen guldens naar Frankrijk. Ook drijft men hier handel in ruwe metalen, in hout, houten gereedschappen, in kalmey, marmer, kalk, steenkolen, leijen, pijpaaide, enz.

Dit Graaffchap bevat onder anderen de volgende merkwaardige steden en vestingen — te weten:

Namen, de hoofdstad, legt tusschen twee bergen, aan de Maas, ter plaatse daar de Sambre en de Vederin in dezelve vallen. 'Er ligt eene brug over de Maas en eene over de Sambre, en de stad zelve legt tusschen de drie gemelde rivieren. — Daar en tegen liggen het kasteel, de sterkte Terranova, 't fort Oranjewoord en Coehoorn, aan de westzijde der stad, tusschen de Maas en Sambre op eenen berg, en aan de noordzijde over de vloed Vederin, de bastions Balard, St. Flackre l'Espinois en St. Antoine, mede op eenen berg. Deeze zo sterke, groote en schoone stad, als Nederland 'er weinige noemen kan, is de zetel des Gouverneurs, des Bisshops, des Provinciaalraads, en der Staatsvergadering. Behalven de cathedrale kerk aan St. Albinus gewijd, telt men 'er nog twee collegiale, vijf kerspelkerken, een Seminarium, en onder de dertien kloosters een gewezen Jesuiten

collegie. De inwoonders maaken in hunne veelvuldige ijzer- en koperfabrieken veele messen, schaaren, degens, enz. Inzonderheid is de geweerfabriek alhier aanmerklijk. Namen wierd in 1692 door de Franschen, in tegenswoordigheid van Lodewijk den XIV., veroverd, maar Willem de III. en de Keurvorst van Beieren namen hem de stad in 1695 weder af. In 1701 bezetten de Franschen haar op nieuw. 1704 wierd zij door de Bondgenooten gebombardeert. In 1712 wierd zij door Koning Philip den V. aan den Keurvorst van Beieren afgestaan, en dus in 1713 den Staaten als eene der barriere steden ingeruimt. In 1746 veroverde de Franschen haar op nieuw, die haar eerst in 1749 ontruimden, en in 1792 wierd zij weder door de Franschen ingenomen, na zij gansch Oostenrijksch Vlaanderen, tot aan Ostende, gansch Henegouwen en gansch Brabant, tot zelfs Antwerpen in twintig dagen veroverd hadden.

Charleroi, eene stad aan de Sambre, welke gebouwd is ter plaatze, alwaar voormaals het dorp Chernoi lag. Zij is bekend door veele belegeringen, en thans door haare voornaame suikerrafinaderij. — De Spanjaarden hebben deeze plaats 't eerst versterkt, en *Vauban* maakte daar van naderhand eene zeer vaste plaats, die echter in 1667 door Turenne veroverd wierd, en bij den Akenfchen vrede aan Frankrijk kwam. De armee van den Staat der

ver-

vereenigde Nederlanden belegerde dezelve in 1670 en 1677 te vergeefs, in 1678 gaf men haar aan de Spanjaarden te rug. In een woord, deeze plaats heeft veel geleden, in alle oorlogstijden, waar in het toneel deeze landen bevatte, en is nog dagelijks een aanvechting der oorlogende Mogendheden.

De stad bestaat uit eene boven- en benedenstad, waar van de eerste op eenen rotsachtigen berg, aan de noordzijde der Sambre, en de andere aan de Luiksche zijde des vloedts gelegen is.

Walcourt, eene kleine stad, nabij den vloed Hevre, met eene collegiale kerk, behoorende aan de daar bij liggende abtdij Jardinot. In 1689 wierden de Franschen hier door de Nederlanders geslagen — en in 1792 bemagtigden zij deeze plaats.

Bouvines, een zeer oud stadje, nabij de Maas, was eertijds versterkt, en wierd in 1215 door den Graaf van Luxemburg, en 1430 door den Bisschop van Luik vergeefs belegert.

Oudtijds heerschte 'er tusschen Bouvignes en de Luiksche stad Dinant groote jaloufie wegens den handel. Lodewijk de XI. en Karel de Stoute slooten hier in den jaare 1474 een vreeverbond. In 1554 hebben de Franschen deeze stad bemagtigd, doch in 1558 weder te rug gegeven.

Andenne, aan de Maas, op eenen berg, is eene kleine omtrent het eind der zevende eeuw ge-

gestichte abtdij, welke naderhand in eene waereldlijke slichting veranderd is, en welks Abt tegenswoordige Abt van Namen is. Het Capittel bestaat uit dertig adelijke vrouwen, welke onder eene Proostin en Dekanin staan, en tien Domheeren, die allen door den Landheer benoemd worden. Bij deeze abtdij legt een dorp, in welks omtrek men voortreffelijke pijpjaerde delft.

Beaufort, eene aanzienlijke heerlijkheid aan de Maas, welks slot eertijds wel versterkt was, 't zelve wierd in den jaare 1429 door de ingezetenen van Hui, en in 1554 door de Franschen ingenomen.

Boneffe, eene kleine stad, aan den Mehaigne vloed, nabij de Maas, was eertijds eene versterkte plaats.

Brogne of *St. Gerard*, een Benedictijner mannen-abtdij, waar van de Bisschop van Namen Abt is.

Fleury of *Fleurus*, een open stadje met een abtdij, bij het welk 1622 en 1690 bloedige veldslagen zijn voorgevallen.

Salzinne, voormaals een wel versterkt slot, dat door die van Luik in 1429 verwoest wierd.

Hasleres, eene kleine stad met eene Benedictijner abtdij, die in het laatst der negende of het begin der tiende eeuw gesticht is.

Leise, eene Premonstratenser abtdij aan de
Maas,

Maas, niet ver van Dinant, was zinds 1200 afhankelijk van het klooster Floresse.

Chateau Thierry, op eenen berg, nabij de Maas, was eertijds eene versterkte plaats.

Daye, een aanzienlijk dorp, slot en Graaffchap aan de Maas.

Floresse, een kleine stad nabij de Sambre, met eene Premonstratenfer abtdij, welks Abt een mijter draagt, en den derden rang heeft in de orde.

Freijer, een slot aan de Maas, alwaar de Franschen en Spanjaarden in 1675 een commercie-tractaat slooten. De daar toe behoorende heerlijkheid, uit vier dorpen bestaande, is eene oude baronnie.

Marlagne is eene hermitage, in 1619 gesticht, behoorende aan de Carmeliter barrevoeters te Namen, zij legt in een woud van denzelfden naam, en dient wel onderscheiden van de abtdij aan de Sambre, een uur van Namen, welke ook Marlagne genoemd wordt.

Marches les Dames, eene vrouwen-abtdij, in een bekoorlijk dal nabij de Maas.

Monstieres, een adelijk vrouwen-sticht aan de Sambre, met eene waereltlijke Abtdis, is het oudste klooster des lands, doch reeds in de dertiende eeuw in een waereltlijk stift veranderd.

Sclayen, een stichting van het jaar 1106, welks inkomsten door den Abt van St. Cornelis Munster, doch de Proostdij door den Graaf van Namen begeeven worden.

Du Moulin, eene abtdij tegens 't noorden van Pouvigne, aan een klein riviertje met etlijke papiermolens.

Scies, eene kleine stad, welke niet verre van de Maas ligt, had eertijds een vast flot, en wierd door Gravin Maria van Artois in 1342 van den Koning van Boheemen en den Graaf van Luxemburg gekogt, en tot Namen toegevoegd, waar van het anderhalf hondert jaar was afgescheurd geweest.

H E T

OOSTENRIJSCH AANDEEL

I N H E T

HERTOGDOM LUXEMBURG.

Behalven dat dit Hertogdom ten noorden met eene kleine strook lands aan het Limburgsche grenst, wordt het rondsom door het Luiksche ingesloten. Het neemt het middeldeel van het van ouds beroemde Ardenner woud in, 't welk zo verre het tot dit Hertogdom behoort, in vier districten wordt afgedeeld, te weten, van den Eifel en Luxemburg, van Famenne tegens 't noorden bij Marche, van de Maas en van de Moezel. — Dit Hertogdom behoort bijna geheel aan Oostenrijk, en is het grootste van alle Bourgondische provintiën, men schat deszelfs grootte op hondert agt en vijftig quadraat mijlen, en 't getal der inwoonders op drie maal hondert tachtig
dui.

duizend, die deels Fransch, deels Hoogduitsch spreken.

Deeze volkrijkheid is, in zulk een berg- en steenachtig land als Luxemburg grootendeels is, vrij bijzonder, doch tegens het noorden is de grond vlakker en minder zandig dan in 't zuiden, ook veel vruchtbaarder, schoon in het zuidlijk deel ook nog koorn gebouwd wordt. Het is rijk in de aankweeking van vee, vooral in die van schaapen. Omtrent den Moezel zijn schoone wijnbergen, en 't gansche Hertogdom is onbedenklijk rijk in houtgewas. Daar te boven vindt men hier veel wild, en het mineralen-rijk, vooral de ijzerwerken, brengen niet weinig toe tot den bloei van deezen gezonden oord.

Dit landschap wordt door veele kleine stroomen doorsneden, van welke de Ourt, de Semois, Lesse, Chiers, welke in de Maas vallen, en de Savre, Aterte, Ouren, Prüm, Nims en Wilts, die nevens de Alze alle in de Savre vallen, en daar mede naar de Moezel stroomen, zo ook Kijll, de voornaamsten zijn.

Omtrent de Regeering valt aan te merken dat het gansche Hertogdom door een Oostenrijksch Gouverneur bestierd wordt.

Het land wordt verdeeld in Voogdijschappen, Marquisaaten, Graaffschappen en Heerlijkheden, het bevat vier en twintig steden en elf hondert zeventig dorpen. — 't Wapen is een roode leeuw

leeuw op een blaauw veld met tien zilveren balken. — De hoofdstad is

Luxemburg aan de Elze, waar in hier de beek Petreuse valt. Zij is thans de voornaamste vesting der Oostenrijksche Nederlanden, bijzonder aan haare westzijde. Zij wordt in eene boven- en benedenstad afgedeeld, waar van deeze deels in eene vlakte; deels op rotzen ligt, en een zevenhoek uitmaakt, waar in het Papendal besloten is. Men vindt hier eene kerspelkerk, een gewezen Jesuiten collegie, 't welk de Priorischatpen, van Chinij Ayville, Vaules-Moines, en Useldange behoorden, benevens eenige andere kloosters, voornaamentlijk de in 1083 gestichte Benedictijner monniken-abtdij Munster, welke eene heerlijkheid bezit die drie meijerijen bevat. Deeze door Graaf Siegfried aangelegde, doch naderhand vergroote stad, geeft den naam aan deeze voogdijschap, en is de zetel des Gouverneurs, des Provintiaalraads, en der gedeputeerde Staaten, en voedt haare agt duizend inwoonders rijklijk. In de jaaren 1543, 1552, 1648 en 1702 wierd zij door de Franschen bemagtigd.

Aan den voet des bergs, op welke het in 1552 gesloopte slot Mont St. Jean stond, is de hoofdplaats eener commanderij der Maltheser orde.

Arlon, eene stad op eene hoogte, leggende het slot nog hooger aan de Semois, daar die ontspringt. In 1785 brande zij geheel af, uitgezondert twee openbaare gebouwen. Zij geeft

den naam aan eene voogdijfchap, die in omtrent elf hondert meijerijen en dorpen verdeeld is; zij wierd eerst tot een Graaffchap en Ao. 1103 tot een Marquiffaat verheeven. De oude vestingwerken zijn in 1671 gefloopt. De inwooners zijn zeer verarmd, en beftaan tegenswoordig alleen van hunne bosfchen en ijzerwerken.

Bastogne, eene voogdijfchap en ftad in eene vlakke, naast Luxemburg de grootste en beste landftreek van het gansche Hertogdom. Johannes, Koning van Bohemen en Graaf van Luxemburg, heeft dit diftriët Ao. 1332 van de kerk te Aaken gekogt voor zestien hondert goudguldens, Florentijnsche munt. Men noemt deeze ftad, welke in 1688 van alle haare vestingen door de Franschen beroofd is, ook wel Parijs in de Ardennes.

Marche, een voogdijfchap en ftad aan de beek Marfette, is de hoofdplaats van het diftriët Famine, waar eertijds, volgens het getuignis van Julius Cefar, de Phæmani woonden. In de jaaren 1236, 1318 en 1615 brandde zij af, doch wierd telkens weder opgebouwd, en bevindt zich thans in goeden ftaat. Er zijn drie kloosters en een hospitaal. In 1577 beriep Johan van Oostenrijk de misnoegde Nederlanders in deeze ftad, en floot aldaar het zogenoemde *eeuwig verbond*.

Chinij, aan de Semois, eene voogdijfchap, welke met de voorige eenen voogd heeft, zij

nab

was

was voormaals eene neeringrijke stad, doch is thans slechts een dorp; in vroeger tijd was deeze voogdijfchap een Graaflijkheid, welke Wenzel I., Hertog van Luxemburg, in 1364 van Arnolph de Rumigny, Graaf van Chiny, gekogt hadde.

Virton, eene voogdij en kleine stad, in welke Ao. 1739 een Collegie tot onderwijs der schoone wetenschappen is opgericht.

St. Mard of Medard, eene kleine stad en voogdijfchap, die met de voorgemelde eenen Voogd heeft.

Biedburg, voormaals *Beda*, eene voogdij die met de volgende onder eenen Voogd staat, is tevens eene kleine stad, welke zedert 1663 in eenen bloeienden stand was, doch in 1675 en 1689 door de Franschen vrij veel verwoest wierd.

Echternach, eene voogdij en kleine stad aan de Savre, met een omtrent den jaare 698 gestichte Benedictijner abtdij, onder welks goederen onder anderen de heerlijkheid Dreyss behoort, welke ook deeze geheele voogdij, bestaande in drie dorpen, bezeten heeft. Het land teelt goeden wijn.

Remich, mede eene voogdij, hebbende eenen Voogd met de volgende; 't is eene kleine stad met goeden wijnbouw; zij heeft in de jaaren 1552, 1636, 1673 en 1708 door den oorlog veel geleden.

Graven-Macheren, eene voogdij en stad in een

aangenaame en vruchtbaare vlakte aan de Moezel, met veele wijngaarden, heeft voornaamentlijk in 1552 en 1705 zeer door de oorlogsrampen geleden. — In deeze voogdij zijn onder anderen *Billich*, eene heerlijkheid, daar de Saure in de Moezel valt.

Aigle, aan de voet eenes bergs, aan den Moezel, welke hier de vloed en Saure inneemt, is merkwaardig wegens eene hier opgerichte vierkante zuil, met onderscheiden beeldwerk voorzien, en vier en zeventig voeten hoog. Het is eene grafnaald van de Heidensche tijden, welke, volgens de zeer beschadigde inscriptien, waarschijnlijk is opgericht door twee gebroeders *Secundini*, ter eeren hunner ouden, denklijk tusfchen de regeeringen van *Diocletianus* en *Constantinus* den grooten. In 1764 lieten de Staaten des Hertogdoms dit oude gedenkstuk weder ophaalen.

Orchimond, eene voogdij en stad aan de *Semois*, met een zeer hoog gelegen, voormaals zeer vast slot, dat Ao. 1636 verwoest wierd. — Deeze voogdij was voormaals een Graaffchap, maar verloor deezen tijtel toen *Karel V.* het aan dit Hertogdom bragt. — Alle voornoemde voogdijen behooren den Landsvorst, en de volgende aan bijzondere perfoonen.

Dietkerk is eene voogdij en stad aan de *Saure*, drijft veel wijnhandel, en is in de zestiende en zeventiende eeuw menigmaal verwoest, en in 1688 van haare wallen beroofd.

Moerstorf, eene stad en heerlijkheid aan de Saure, welks eigenaar Erfbaanderheer van het hertogdom Luxemburg is.

Estalle, eene voogdij en stad aan de Semois.

Durbuy, eene groote voogdij en kleine stad, tusfchen steile rotzen, aan de rivier Ourt.

La Roche, eene voogdij, welke een Graafschap is, alsmede eene kleine stad aan de Ourt, op eenen lagen grond met een vast slot, doch is zedert den brand van het jaar 1704 in eenen flegten toestand.

Rochefort, aan de Lomme, de hoofdplaats van het Graaffchap Stolberg, 't is eene kleine stad op eenen berg, waar bij een slot op een rots gebouwd is.

Neufchateau, aan de Lomme, eene kleine stad en hoofdplaats der heerlijkheid van dien naam, behoorende voor twee derde aan den Graaf van Stolberg, en een derde aan den hui- ze van Arhemberg.

Herbemont, een stad en bergslot in de heer- lijkheid van den zelfden naam aan de Semois.

Salm, de hoofdplaats van het Graaffchap diens naams, dat uit veertig dorpen bestaat, aan de Luiksche Grenzen, behoort den Graaf Salm Reifferscheidt, en heeft overvloed van leien en flijpfteenen.

Vtanden, aan den Ourth is de hoofdplaats eener meijerij van denzelfen naam, welke uit zeven dorpen bestaat. Deeze kleine neeringrijke

stad legt, nevens haar bergslot, rondsom in het gebergte, heeft goede looierijen en lakenfabrieken, en in den omtrek vindt men goede Moezelwijn.

Houffalize, eene kleine stad in de baronnie van dien naam, aan den Ourth, niet een zeer oud en vast slot, zijnde in 1688 van haare muuren beroofd.

St. Vith, eene kleine doch neeringrijke stad, in de heerlijkheid van dien naam, bestaande uit vijf en tagtig dorpen, en behooren aan het huis van Oranje Nassau, en daar zij na aan de Triersche grenzen ligt, heeft zij eene goede commissie en transito-handel.

Cronenburg aan de Kijll, is de hoofdplaats van eene heerlijkheid die den zelfden naam voert; behoorende aan den Graaf van Manderscheid.

St. Hubert, eene oude rijke Benedictijner abtdij, tusschen Bastogne en Rochefort, over welke Frankrijk zich van ouds her de bescherming aanmatigt, doch die het huis Oostenrijk vermeent dat tot het Luxemburgsche behoort, en onder deszelfs gebied staat.

In 1718 wierd zij met Oostenrijksche krijgsbenden bezet, die in 1741 door de Franschen verdreven wierden, dan in 1742 heroverden de Oostenrijkers deeze plaats, doch wierden door de Franschen weder verdreeven, waar na zij weder aan de Oostenrijkers verviel, toen Frank-

rijk

rijk in 1769 allen aanspraak op dezelve afstond, en beloofde den eigenaar des Hertogdoms Luxemburgs in geene zijner hooge rechten te zullen belemmeren. Voormaals heette deeze abtdij Andain, tot Ao. 825 het lijk des Heiligen Huberts daar gebragt wierd, waar na zij zedert diens naam voerde. Tot dezelve behooren, behalven het stadje St. Hubert aan de Lomme, omtrent tagtig dorpen in het Ardenner woud.

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

DE

OPPERRIJNSCHE KREITS.

Deze kreits, welks grootte met de Keurrijnsche kreits op negentien hondert zestig quadraat mijlen geschat wordt, bevat thans alleen vijf hondert quadraat mijlen inhoud; dezelve heeft van tijd tot tijd alle haare landen aan geene zijde des Rijns verlooren, als het grootste deel des Bisdoms Straatsburg, de Bisdommen en Rijksteden Metz, Verdun, en Tull, het Aardschbisdome Befançon, de vorstlijke abtdij Murbach, de abtdij Monster in Gregoriendal; het Hertogdom Lotharingen, 't Graaffschap Bitsch, de Landvoogdij Hagenau, welke de toenmalige tien rijksteden in den Elzas bevatte.

Het is voor ons bestek te wijdlopig om de zuidelijke grenzen van deeze kreits naauwkeurig te bepaalen. In 't algemeen zijn zij deeze, ten noorden de Nederrijnsche, Westphaalsche, Neder-Saxische en een deel der Keurrijnsche kreits, welke haar eigenlijk doorsnijdt. Tegens 't oosten de Opper-Saxische en Frankische kreits,

te-

tegens 't zuiden de Keur-Rijnsche en Zwabische kreits, nevens den Elfas, Lotharingen en Zwitserland, en tegens 't westen weder aan de Keur-Rijnsche en Westphaalsche kreitzen.

De grond, zo wel als het klimaat, is hier in het algemeen gezond en vruchtbaar, vooral in de bergachtige oorden, hoewel die minder vruchtbaar zijn. 'Er bevinden zich hier omtrent anderhalf millioen menschen, welke zich veel voordeel uit het dierenrijk weeten te verschaffen, doch nog meerder uit het planten- en mineraalrijk. De Rijn en de Wezer zijn de twee hoofd-rivieren.

Thans heeft deeze kreits de volgende Staaten, als het hoofdsticht Worms, dat van Spiers, met de proostdij Weisfenburg, het bisdom Straatsburg, Bazel, Fulda. Het Maltheser Grootmeesterschap de vorstlijke abtdij Prum, de proostdij Odenheim, Keurpaltz wegens Simmeren, Lauteren en Veldenz, Paltz-Tweebruggen, Hesfencasfel, Hesfendarmstad, Hersfeld, Sponheim, Salm en Kirburg, Nassau-Weilburg, Nassau-Ufingen, Nassau-Idstein, Nassau-Saarbruggen en Ottweiler, Waldeck, Hanau-Muntzenberg, Hanau-Lichtenberg, Solm-Solms, Solm-Braunfels, Solms-Rodenheim, Solms-Landbach, Keurmaintz wegens Koningsstein, Isenburg-Birstein, Isenburg-Budingen, Wachterbeek en Meerholtz, de Rijngraaven van Greweiler, Grumbach en Dhaun, Leiningen-Hartenburg, Leiningen-Wes-

terburg en Grunstadt, Muntzfelden, Witgenstein-Witgenstein, Witgenstein-Berleburg, Falkenstein, Reipolskerken, Kriechingen, Warthenburg, Bretzenheim, Dachstuhl, Oldbruck en de Rijksteden Worms, Spiers, Frankfort, Frijburg en Wetzlar. Behalven deeze leggen nog verscheidene heerlijkheden in den Opper-Rijnschen kreits, welke geen zitting of stem in staat hebben.

De kreitsuitschrijvende Vorsten zijn, de Bisschop van Worms en de Paltzgraaf aan den Rijn, wegens het Vorstendom Simmeren, welke zich wegens het directorium van 1690 te Windhiem daar over onderling verstaan hebben, zo dat Worms het directorium alleen zou hebben, doch met Keurpaltz en Simmeren gemeenschaplijk zoude handelen. Deeze overeenkomst is naderhand in 1700 door de vereeniging der Euangelische krijgstanden, en 1705 tusschen Worms en de Keurpaltz deels herhaald, deels bevestigd.

Eertijds wierden de krijgsdagen te Worms, thans echter worden zij te Frankfort aan den Main gehouden. De kreitskancelarij en de kreitsarchiven zijn te Worms bij het directorium. Ten aanzien der ligging, ten opzichte van Frankrijk, behoort deeze kreits onder een der zes voorleggende Rijkskreitzen. In vredenstijd houdt deeze kreits alleen 150 man te paard, en 2000 te voet, doch in oorlogstijden 450 te paard en 6000 te voet.

De Landgraaf van Hessen-Cassel is zedert

1750 derzelver krijgsoverste. — In opzichte van den godsdienst behoort deeze kreits onder de gemengde, en zend ook twee asfesoren naar het kamergericht.

Daar de politicque verdeeling veel van de natuurlijke ligging verschilt, en bezwaarlijker maakt, zo zullen wij de kreitslanden na hunne ligging laten volgen.

DE TEGENS HET NOORDEN LIG- GENDE LANDEN

HET GRAAFSCHAP SPANHEIM.

Dit ligt tusschen den Moezel en den Rijn. Het wordt in 't voorste en agterste Graaffschap verdeelt. Het voorste, dat eigenlijk den naam van Spanheim voert, heeft tot Oost-Franken gehoord, het andere tot Starkenburg, West-Franken of Westrich. — Het voorste wordt in twee deelen verdeeld, bezittende de Keurvorst van de Paltz daar drie vijfde deelen, en de Markgraaf van Baden Badentwee vijfde. Het betaalt 166 florijnen in elke Romeinsche maand en 108 R. 20 $\frac{1}{2}$ kreutzer bij het kamergericht. De meeste
in.

inwoonders zijn Gereformeerd, echter hebben de Roomschegezinden ook hun gebruik van de kerken. Het wapen van dit deel des Graaffschaps bestaat uit twintig roode dobbelsteenen, en dat des agtersten deels uit twintig gouden en blauwe dobbelsteenen. Zedert 1776 behoort een deel des agtersten Graaffschaps aan den Hertog van Tweebruggen, en 't andere den Markgraaf van Baden Baden. Paltz Tweebruggen betaalt 62 florijnen voor elke Romeinsche maand. De inwoonders zijn deels Luthers deels Roomschegezind.

Behalven eenige koper-bergwerken, en den houthandel, is de veehandel hier wel het aanmerkelijkst. In Birkenfeld in het agterste Graaffschap zijn alle jaaren twaalf vaste kermisfen en beestemarkten, en dikwerf meer, na 'er koopers zijn.

De meeste osfen komen hier mager uit het Wurtenburgsche en uit de Paltz. De Badensche inwoonders koopen die gemeenlijk in het voorjaar, gebruiken dezelve des zomers, en mesten die tot laat in de herfst, verkoopen dezelve vet, en koopen weder anderen in, waar mede zij hunnen winterarbeid verrichten, die daar na weder gemest, en weder verkogt worden. De meeste vette osfen gaan naar Trier, Metz, enz. schoon 'er ook veelen in Tweebruggen en deszelfs omtrek blijven. De meeste varkens worden in het Birkenfeldsche en daar omtrent aangekweekt. De kermis bestaat voornamelijk uit
vlas-

vlas en houthandel. De overige hier vallende producten zijn koorn, wijn, vruchten, kalk, nooren, paarden en schaapen, ook vindt men er minerale bronnen.

Buiten den Hondsruck heeft dit Graaffchap nog voornaame gebergten, en eenige meiren, en de hoofdrieveren zijn de Moezel en de Nahe.

HET VOORSTE DEEL VAN

SPANHEIM

En wel in de Keurpaltz bevat in deszelfs boven- en nederambten vier steden, een en dertig vlekken en dorpen, zes en twintig meijerijen en twee zoutwerken, en over 't geheel zestien duizend een hondert drie en dertig inwoonders. —

Wij noemen hier van:

Kreutznach aan de Nahe, welke in de oude en nieuwe stad verdeelt wordt. Zij is de hoofdstad van het Graaffchap, de zetel van het Keurvorstlijk bovenambt, en naast Manheim en Heidelberg, de grootste der steden in de Paltz. Zij bevat meer dan vijf hondert huizen, en zes en dertig hondert inwoonders. De Gereformeerde en Roomsche kerk is hier, van oudsher, slechts één gebouw, edoch van binnen tot verrichting van den eerdienst, met eene muur afgescheiden.

De

De ingezetenen bestaan door de scheepvaart, handwerken, veeteelt en akkerbouw. — Sedert 1620 tot 1689 heeft zij veel door de Fransche krijgsbenden, en in 1783 door een hoogen water-vloed geleden. De beroemde Koninglijke Pruisische geheime Staats- en Justitie-Minister, Groot-Kanzelier, en Ridder van den zwarten Adelaar, Johan Hendrik van Carmer wierd alhier geboren. Voormaals lag 'er bij de oude stad Kreutznach een slot, genoemd Kanzenberg, op eenen berg, doch de Franschen verwoesten het in den jaare 1689.

Omtrent een half uur van hier, aan de zijde van Nahe, vindt men bij den ingang van een zeer aangenaam dal, twee nieuwe Keurvorstelijke zoutwerken. — De jaarlijksche inkomst van dezelve is, na afrek van alle onkosten, dertig duizend gulden. De eerste, Carlshal genoemd, wierd in 1729, de twee Theodoorshal in 1743 opgericht. — Omtrent drie mijlen verder zijn kwikzilver-mijnen.

Overhiversheim ligt aan eene kleine beek, zijnde een vlek van hondert twintig huizen, en omtrent drie hondert vijftig inwoonders. Het plaatsje is vrij neringrijk.

Schwabenheim, ook *Paapen-Schwabenheim*, is een vlek, alwaar Graaf Eberhard van Spanheim een klooster stichtte, 't welk 1130 door Graaf Meginhard aan het hoofdstift Mayortz wierd afgestaan.

Spar-

Spanheim is een vlek met omtrent drie hondert zeventig inwoonders, onder 't slot van deezen naam, en in deszelfs nabijheid benedictijner abdij van St. Martin, welke door Graaf Stephanus Ao. 1101 wierd aangevangen, en door zinen zoon Meginhard Ao. 1123 voltooid.

Lobersheim, een vlek met vijftien hondert inwoonders aan de rivier de Nahe.

Monzingen, *Langendaal* en *Auen* zijn drie Luthersche districten, welke in 1760 van den Keurvorst de vrijheid bekwamen, om een Oratorium en Schoolhuis te bouwen, ter opentlijke oeffening van den godsdienst.

Ebernburg, een bergslot en vrije heerlijkheid, niet ver van de zaamenvloeing der Nahe en Alsenz, 'er behooren meer dan zestig huizen toe, en 't heeft twee hondert agt en tagtig inwoonders. — In dit oord zijn steenkoolbergwerken.

In het Markgraaflijk Badensche deel noemen wij

Kirchberg in Nahegau, een stadje en slot, zijnde de hoofdplaats en den zetel des opperambts. Voormaals had het zijne eigene Graaven, doch in de dertiende eeuw kwam het aan den huize van Spanheim.

Kappenstein, een slot op eenen berg aan den Simmer.

Naumburg, aan de Nahe met een slot en amt.

Sprendlingen en *St. Johan* zijn twee schoone vlekken, waar van het eerste de zetel eens ampts is.

HET

HET AGERSTE DEEL VAN

SPANHEIM.

Bestaat uit Paltz. Tweebruggen, waar uit wij aanhalen.

Trarbach, aan de Moezel, tusfchen bergen gelegen, is de hoofdplaats, en daar te boven de zetel van veele land.collegiën met een Godgeleerd Gijmnafium, en een, den Roomschen en Luterschen in gemeenfchap toebehoorende kerspelkerk. Voormaals was de ftad wel bevestigd, en door het sterke slot Gravenburg beschermd. In 1703 wierd de ftad, en 1704 ook het slot door de bondgenoten ingenomen, maar in 1734 heroverden de Franschen beiden, en vernielden slot en vestingwerken. Regt hier tegens over aan den anderen oever van de Moezel, bouwde de Franschen, na den Nijmegenschen vrede, de vesting Montroyal, die echter volgens den Rijswijfschen vrede weder geslecht wierd. De ftad heeft goede wijngaarden in den omtrek, en is vrij levendig.

Traben, met de voorige plaats door een fchipbrug over de Moezel vereenigd, is een voornaam vlek.

Enkirch, benevens de Stephanusberg aan de Moezel, is een aanzienlijk vlek, met een Franciskaner kluis.

Star.

Starkenburg, een oud slot aan de Moezel, was voormaals het verblijf van eene bijzondere linie der Graven van Spanheim.

Castelloun, een kleine stad met een slot, de zetel des ampts van dien naam, op den Hunds-ruck en in de Frachau, is een zeer vruchtbaaren oord.

Allenbach, een slot en dorp, geeft naam aan het ampt Allenbach en aan Idarwoud.

Wirschweiler, een dorp midden in het bosch. Hier onder behoort ook nog het zogenoemde Croverrijk in zeven dorpen bestaande, 't welk een klein vruchtbaar landschap is, aan geene zijde der Moezel, zijnde met bijzondere steenen afgeperkt. — De naamen der dorpen zijn: *Cröve*, *Reichel*, *Rinheim Erden*, *Bengel*, *Rinderbeuren* en *Reffenich*.

Uit het Marktgraaffschap Badensche, dat in een opper- vier onder- amptmanschappen, en eenige oude bezittingen bestaat, haalen wij aan.

Dill, een ampt, slot en dorp op de Hunsruck.

Winterburg in Nahgau, een ampt, slot en dorp
Burgsponheim is een oord anderhalf uur van Kreutznach.

Herstein, in Nahgau, een ampt, vlek en slot

Birkenveld, een ampt, vlek en slot, in Nahgau, vrij neeringrijk, en met een rijke veehandel. 't Is de hoofdplaats van 't Badensche aandeel, waar in men twee ijzerwerken vindt.

Hier toe behooren nog de heerlijkheid Hohenvelds in Donnersbergen, in Wormsgau, en Gravenstein in Wasgau, tusfchen Tweebruggen en Landau, die gemeenlijk Rothalben, na de hoofdplaats en het ampt van dien naam genoemd worden.

DE KEURPALTZ-BEIJERSCHE LANDEN.

Deeze befaan in den Opper-Rijnschen kreits, uit: het Vorstendom Simmern, dat van Lautern, en dat van Valdenz, welke te zaamen vijf opperampten zijn, waartoe men ook gewoonlijk het Keurpaltzifche aandeel in Spanheim, of het reeds gemelde Kreutschnacher opperampt rekent.

HET VORSTENDOM SIMMERN.

De Keurvorst van Paltz-Beijeren heeft wegens Simmern zitting en stem in den Vorstlijken raad, en is wegens den Opper-Rijnsche kreits eene der mede uitschrijvende Vorsten, doch men vindt geen bijzondere Matricularings aanslag wegens dit landschap.

Het

Het Vorstendom Simmern legt in Nahegau, op den Hunsruck, zijnde eenen hoogen bergachtigen oord, tusfchen de Moezel en Noh, aan den mond der eerste bij den Rijn, bij Coblenz, tot aan het Tweebrugsche. 'Er is eene goede vlasteelt en voornaame ijzerwerken. Over 't geheel voert die streek deezen naam, doch daar in leggen Simmern, een deel van Spanheim, en een deel der wilde en Rijngraafs landen.

Het getal der inwoonders in 't Vorstendom Simmern bedraagt negen duizend zeven hondert. De heerschende godsdienst is de Gereformeerde, hoewel men 'er ook Roomschegezinden en Lutherfchen aantrest. — De voornaamste plaatzen zijn.

Simmern, de hoofdstad aan den vloed van dien naam, in een aangenaam dal vol weilanden. Zij is de zetel des Opper-Amptmans, en heeft twee hondert elf huizen. De Roomschegezinden, Gereformeerden en Lutheraanen hebben ieder hunne eigene hoofdkerk, de plaats is neeringrijk. Het nieuwe slot is op de grondslagen van het oude gebouwd. In 1689 wierd de stad door de Franschen verwoest. 'Er behooren onder het opper-amptmanschap nog vier en vijftig dorpen, en twaalf meijerijen.

Argenthal en *Laubach* zijn twee kleine steeden.

Stromberg aan de Silbach, een stad met een slot, heeft goede wijngaarden, en is den zetel van het opperampt diens naams, waar onder

vijftien vlekken en dorpen, en vier meijerijen behooren.

Labenheim aan de Nahe, en *Hotweiler* zijn dorpen die eene Opper-Schout hebben.

Hoddesheim, aan de Guldenbach, en *Waldalgesheim* zijn twee schoone kerk-dorpen.

Hier bij behooren nog het ampt Bokkelheim met een slot, benevens de kleine stad Sobernheim aan de Nahe rivier, en het hier voor gemelde stadje Monzingen, zo ook de heerlijkheid Hohenfelds aan de dondersberg in Wormsgau.

HET VORSTENDOM LAUTERN.

Dit grenst ten noorden aan Veldenz, Reipoltskirchen, Tweebruggen en Falkenstein; ten oosten aan Falkenstein, Leiningen en Tweebruggen; ten zuiden aan Tweebruggen en Spanheim, en ten westen aan Tweebruggen, de Rijks-Ridderlijke bezittingen en 't Veldensche. De Keurvorst van Paltz-Beijeren heeft ook wegens Lautern zitting en stem op de rijks- en kreitsdagen, stemmende Lautern voor Simmern. Dit Vorstendom bestaat uit een over-amptmanschap met vier steden, een en zeventig vlekken en dorpen, en vijf en vijftig meijerijen, waar in zich negentien duizend zeven hondert zestig inwoonders van verschillende godsdienst bevinden, en onder

dee-

deezen ook Mennoniten en Jooden. Lautern ligt in 't algemeen in eene ruwe, koude en onvruchtbare landstreek, hoewel 'er nog etlijke producten worden aangekweekt. Men vindt 'er overvloed van bosschen. — De hoofdstad is:

Lautern, aan de rivier van dien naam, heeft drie hondert zeventig huizen, en bijna zeven en twintig hondert inwoonders. Zij is de zetel van het over-amptsgericht, en beroemd wegens het in 1775 opgerichte Oeconomische gezelschap, alsmede door de Cameralschool, hier in 1776 gesticht, doch in 1784 naar Heidelberg overgebracht. In 1771 richtte men hier een gewigtige Siamois-fabriek op, welke reeds het volgend jaar wekelijk over de zes hondert pond boomwol verarbeidde, en allerlei soort van wollenstoffen bewerkte, waar door zo in als buiten de stad ruim dertien hondert menschen aan de kost komen. — Voormaals was Lautern een rijksstad.

Otterberg, nabij den Ottervloed, een stadje met een slot en onder-amptmanschap, hebbende hondert zeventig huizen en vijftien hondert inwoonders.

Waldfishbach, een vlek van twee hondert inwoonders.

Weilerbach, mede een vlek van zes hondert bewooners.

Wolfstein, een stadje aan de Lauter, met een onder-amptmanschap, heeft slechts zestig huizen en omtrent vijf hondert menschen.

Einöllen, leggende hier omstreeks, en heeft zeer gewigtige steenkool-mijnen.

Rockenhauzen, een stadje met een onder-amptmanschap aan de Alsenz, heeft twee hondert huizen, en duizend inwoonders.

H E T V O R S T E N D O M V E L D E N Z.

Ook dit behoort den Keurvorst van Paltz-Beijerijen, en de stemming op de rijks- en kreitsdagen geschiedt zedert 1743 bij verwisseling tusschen de Paltz en Tweebruggen.

Dit Vorstendom ligt aan de Moezel, in de nabuurschap van het Keur-Vorstendom Trier, in een boschrijken, eenigzins bergachtigen, doch vruchtbaaren oord, waar veel vee geteeld wordt. Ook wordt de land- en wijnbouw taamlijk behartigd; 'er is veel wild; men vindt 'er goudkoper- kwikzilver- en steenkool-groeven. Het bestaat uit twee opper-amptmanschappen, in welke eene stad, negen en twintig vlekken en dorpen, benevens drie meijerijen, gevonden worden. Onder deeze zijn:

Veldenz, niet verre van de Moezel, een half uur van het vervallen bergslot van dien naam, is een vlek met hondert vijf en dertig huizen, en zes hondert inwoonders, de zetel des opper-ampts-

amtsgericht, waar toe zes vlekken en dorpen, en eene meijerij behooren, die ruim drie en twintig hondert zielen bevatten.

Duzemont aan de Moezel, beroemd om haare wijngaardbergen.

Muhlheim, mede aan de Moezel, heeft een kerspelkerk, hondert zes en vijftig huizen, en vijf hondert inwoonders. — Zij is de zetel des Amptmans, en levert zeer goede wijn.

Andel, eene kleine plaats nabij Soldbach.

Lauterecke, een stad en slot, aan de zamenvloeing der Glan en de Lauter, heeft zes hondert inwoonders, is de zetel des opper-amptmanschap, tot het zelve behooren eene stad, drie en twintig vlekken en dorpen, en twee meijerijen, te zaamen drie duizend negen hondert zeven en vijftig menschen bevattende.

Neuenkirchen en *Reichenbach* zijn twee kerkdorpen.

DE PALTZ-TWEEBRUGSCHE LANDEN.

Deeze liggen in Westrich, Wasgau, Nagau en Speijergau, en grenzen ten noorden aan Spanheim, de Rijngraaflijke landen Veldenz en Lautern; ten oosten aan de Keurpaltz en Spiers;

ten zuiden aan den Elfas, en Lotharingen; en ten westen aan Saarbruck, Blieskastel, Trier en Lotharingen, voor 't overige zijn zij zeer verstrooid. Men vindt 'er veel gebergte, en in veele strecken vindt men een gedeelte der Hunsruck. Naast de Blies zijn de Nahe en Glan de voornaamste vloedten. Zij zijn zeer vruchtbaar in vee, wild, vlas, hooi, koorn, wijn en boomvruchten. Het mineraal-rijk levert zilver, koper, ijzer, kwikzilver, Amethisten, steenkolen, enz. Van de jaaren 1765 tot 1768 leverde dit land jaarlijks van drie en veertig tot vijftig duizend pond kwikzilver.

Men schat de geheele grootte op twee en negentig quadraat mijlen, en 't getal der bewooners op hondert vijftig duizend. De Hertog trekt 'er jaarlijks over de vijf maal hondert duizend guldens aan inkomsten uit. Als Paltzgraaf deezer landen, heeft hij een onmiddelijke stem naast in den Rijksvorstlijken raad, na den Keurpaltz, ook heeft hij zitting en stem in de Opperrijnsche kreitsdagen. De matriculare aanslag is tien man te paard en dertig te voet, zo ook twee hondert veertig florijnen maandlijks, en aan de Rijkskamer wordt, na af trek van amptsongelden, betaald hondert twee en zeventig rijksdaalders en zes en dertig kreutzers.

Het Vorstendom Tweebruggen bestaat deels uit eenige brokken van het oude Graaffschap Tweebruggen, deels uit eenige stukken van 't
oude

oude Graaffchap Veldenz, en wordt verdeelt in een opperampt, eenige onderampten en meijerijen.

Tweebruggen ligt tusschen Erlbach en Hornbach, is de hoofdstad, en bevat, circa vier en veertig hondert menschen, die allen, eene manufactuur of fabriek uitgezondert, door handwerken bestaan. Men vind hier een oud, en ook een nieuw, in 1723 herbouwd slot, welk laatste vrij prachtig is. Het oude pronkt van boven met veele stoute uit steen gehouwene beelden. De stad heeft drie lange straten en twee poorten. Zij is de zetel der Regeering, het Hofgericht der Rekenkamer, der Gereformeerde en Luthersche Opper-consistoriën, het Opper-amptmanschap van Tweebruggen, enz. De Roomsgezinden gebruiken het Choor, en de Gereformeerden het ruim van de groote Kerk. De Lutherschen hebben mede eene kerk, gelijk ook de Fransche Gereformeerden, doch deeze is in de voorstad. Een kwartier uur van hier ligt het grootendeels vervallen Lusthuis *Schuhstick* in een dal. Stanislaus, Koning van Polen, toonde zulk een ijver bij de aanlegging van dit lusthuis dat hij zelf zijne Hoofdingen aanspoorde om mede te werken, en in persoon de bouw-materiaalen op karren aanvoerde. Toen nu een der Hoofdingen onder deezen arbeid de hiel onder een zijner nieuwe schoenen verloor, en dus zich genoodzaakt zag om dezelve, zo goed hem mooglijk was 'er weder aan te lappen, bekwam het lusthuis daar van den naam.

Schuhflick — een zaamgesteld woord, uit *Schuh* (schoen) en *flicken*, (lappen) des veel betekenende als de *schoenlapperij*.

Hornbach is een stadje aan den vloed van dien naam.

Bergzabern, aan de voet van Vogefische gebergte met een slot, aan den kleinen vloed Erlbach, is de zetel van het overampt. Bergzabern, ook wel Neucastel genoemd. Zij heeft eene gemeenschaplijke Roomsche en Gereformeerde kerk, in 1686 wierd zij door de Franschen geplundert.

Homburg, deeze stad wierd in 1682 gebouwd, en het slot in 1714 geslecht, zij is de zitplaats des opperampts, in het weeshuis alhier is eene fabriek van degengevesten. De Joden mogen hier alles verrichten behalven het bakken en vleeschhouwen.

Anweiler, eene stad van omtrent zestien hondert inwoonders, en twee hondert zestig huizen, in een diep dal.

Falkenburg behoort tot de voorgdij Anweiler, en had in 1680 een slot dat door de Franschen verwoest is.

Meisenheim, aan de Glan, heeft een slot, en is de zetel van 't opper-amptmanschap, en het bergampt, in de nabuurschap zijn steenkool-groeven, en glas-fabrieken.

Kleeburg is een markt-vlek, waar van de voorgdij haar naam heeft, en Catrijnenburg is eene

eene sterkte, die Fredrik in den jaare 1788 na zich nam.

In 1786 wierd het grootste deel der heerlijkheid Schauenburg door een overeenkomst met Frankrijk wegens Lotharingen en het Vorstendom Tweebruggen, met alle deszelfs hooge rechten, goederen, enz. voor altoos aan denzelfen afgestaan. De hoofdplaats is:

Tholey, een stad met eene abtdij.

Lichtenberg is een slot, dat tot het Schoutsamt van Burgfrieden behoort, en waarna het opper-amt zijn naam voert.

Rusfel, een stadje, dat in 1677 afbrandde, doch naderhand weder opgebouwd is.

Opper- of Obermosfel, in het opper-amtmanfchap van Meisfenheim, een stad onder het vernielde slot Landsberg, waarna men het ook *Mosfel Landsberg* noemt, in deszelfs nabijheid zijn voornaame bergwerken.

Odenbach, een vlek aan de Glan.

Het Schoutsamt Odernheim met het klooster Disibodenberg, en het Schoutsamt Linelle is in 1763 aan de Keurpaltz gekomen, en daar voor de stad en 't amt Selz en 't amt Hagenbach afgestaan.

 DE WILD- EN RIJNGRAAFLIJKE
 LANDEN.

Deeze liggen zeer verstrooid tusſchen de Frieſche Keurpaltſche, Paltz-Tweebruggenſche en Lotharingſche landen. Veele deezer landen bevatten hooge bergen, bijzonder ziet men in het weſtlijk deel verſcheidene armen van de Hunsruck. De Nahe en de Glan zijn de voornaamſte rivieren, het planten- en dierenrijk levert hier den nooddruft op, en het mineraal-rijk, ijzer, koper, kwikzilver, Sinnaber, half edele geſteenten, enz.

De gezamentlijke Wild- en Rijngraaflijke landen deelen zich naar de verſcheidene liniën van derzelve bezitters, in zo veele deelen, en elk regeerend huis heeft zo wel zitting en ſtem in het Rijksgraaven Collegie, als in de Opper-Rijnsche kreitsdagen. In de Matriculaar aanſlag leveren zij vier man te paard en twaalf te voet, en betaalen aan de kamer zes en veertig rijksdaalders vier en zeventig en een halve kreutzer. De namen van Wild- en Rijngraven hebben zij behouden van hunne eerſte oorsprong uit de boſſchen, en zij rekenen hunne gemeene afkomst van eenen Coenraad, die in de twaalfde eeuw leefde. — Best verdeelt men dezelve aldus:

De

De landen der Vorstlijke Salmſche linie, welke zich weder verdeelt in die van Hoogſtraaten of Salm-Salm, en de Lengiſche of Salm-Rijnburgſche: deeze bezit het Vorſtlijk Graaffchap Salm, en het opper-ampt Rijnsburg.

Het Graaffchap Salm ligt oostlijk van den Neder-Elſas, aan de grenzen van Lotharingen, is bergachtig en woest, en heeft geen vruchtbaaren grond. Behalven de Saar zijn hier nog eenige kleine vlooden. — Het dieren-rijk levert hier eenig vee en wild. Het planten-rijk, veel hout, en dat der minerale voornamentlijk ijzer. Het behoort alleen aan den Graaf van Salm-Salm. — Men vindt daar in:

Salm, eene stad, de hoofdplaats, waarbij een ſlot ligt op eenen berg.

Balzweiler, eene stad aan eene beek, die in de Befonze valt, behoort voor de helft aan het Graaffchap Salm.

De mede voor de helft aan de Vorst van Salm-Salm behorende heerlijkheid Ogeviller, en 't geheele gebied van Pouligni ſtaat onder Frankrijk.

Daarentegen bezit de Salm-Rijnburgſche linie het voornaamſte deel des opper-ampts Rijnburg, welke ter weerzijden van de Naheſtroom ligt; daar toe behooren:

Kirn, eene stad aan de Nahe, met welke de haanentak zich hier vereenigt. De ſtadskerk is een gemeen eigendom der Lutherschen en Roomschezinden. Onder andere beſtaansmidde.

delen der stad, maakt men hier zeer goed leder, ook drijft men 'er handel in steenkolen en koper, welke eerste zeer fijn aluin opleveren, om welke redenen men hier ook eene aluinkookerij heeft aangelegd. Tegens over de stad ligt het slot Kijrburg op een hoogen rots, 't welk in den jaare 1734 grootendeels door de Franschen verwoest is.

Bergen, een kerspel van drie dorpen, in welks omtrek het rijke vischbeeker, koperbergwerk, en nog aanmerklijker de Hovenberg is, waar van het Rijngraaflijk huis de helft der inkomsten van de kopermijnen geniet.

Middersheim, een aanzienlijk oord in het Schoutsampt van dien naam, en *Kirschrod* leveren beide voortreffelijke wijn, alsmede koperwerken en agaatslijperijen.

Windesheim, een groot vlek aan de Gultenbach, tusfschen Bingen en Kreutsnach.

De landen der Rijngraaflijk Grumbachsche linie bestaan

Uit de heerlijkheid en het ampt Grumbach, in Westrich, aan de Glan, daar die in de Nahe valt, en bestaat uit zeventien districten en vier landsheerlijke hoven. — De hoofdplaats is:

Grumbach, met een slot op eene rots, is de residentiestad, gebouwd aan den voet des bergs, daar tegens over ligt de landsheerlijkheid Sonnenhof.

Offenbach, aan de Glan, een zeer aanzienlijk en

en volkrijk district, waarin verscheidene ambag-
ten geoëffend worden.

Uit een deel der Esweiler dals, te weeten de
dorpen *Hundheim*, *Nerzweiler*, *Hinzweiler*, *Op-
perweiler* en *Anspach*.

Uit *Worstad*, een aanzienlijk vlek op de zoge-
noemden San, twee mijlen van Maintz; waar
van Grumbach een vierde behoort.

Uit de heerlijkheid Tronecken, ook wel de
Mark of de Mark Tulfang genoemd, 't welk een
amt van twaalf dorpen uitmaakt, waar onder
twee Roomsche en de andere Lutersch zijn.

Wij noemen de merkwaardigste plaatsen.

Tronecken, een slot en dorp aan de beek Tron,
waar na het ook Tronbeek, bij anderen Brabeek
genoemd wordt, en *Tulfang*, de hoofdplaats,
alwaar de Lutherfche ingezetenen deezer heer-
lijkheid eene kerk hebben.

De landen der Graaflijke familie van Stein zijn.

Het Rijngraaffchap van Stein, of Rijngraven-
stein, aan de Nahe, waar in:

Rijngravenstein, voormaals het residentieslot,
't welk de Franschen Ao. 1688 verwoesten.
Hier onder behoort Munster aan Stein, een
klein dorp over den vloed de Nahe, met een aan-
merklijke zoutfabrick.

Ondergrehweiler, ook Saugrehweiler, in den
Sau, aan de beek Appel, met een in 1749 ge-
bouwd slot, is de verblijfplaats van den Wild-
en Rijngraaf te Stein.

Het

Het Munsterdal bestaat uit de districten Hochstetten, Niederhauzen, Munsterappel, Bovenhauzen en Winterborn, men vindt hier een kwikzilverbergwerk.

De heerlijkheid en het ampt Wildenburg, ^{te} welk bestaat uit twaalf dorpen en het slot.

Wildenburg, liggende in een bosch op een hoogen berg.

De gemeenschaplijke landen, der Wild- en Rijngraaven, zijn

De liniën Rijngravenstein, en onder Stein en in Grumbach bezitten de Wildgraaven, het Wildgraaffchap Dhaun, waarin Dhaun, een schoon slot op eenen berg, aan de Simmer, met het daar bij liggende dal Dhaun, zijnde Dhaun de hoofdplaats. Een deel van het opper-ampt Rhaunen, op de Hunsruck, en het Opper-Schoutsampt van Middersheim.

Het geheele Wild- en Rijngraaffchaplijk huis bezit in gemeenschap het amptmanschap Flonheim, de heerlijkheid Dimzingen, waar in de stad van dien naam de hoofdplaats is, en de heerlijkheid Pullingen of Puttelange in Lotharingen.

 DE HEERLIJKHEID DAGSTOEL.

Deeze ligt tusschen Trier, Spanheim en Lot-
haringen, is boschachtig en staat in de matricu-
lare aanslag voor een man te paard en een te
voet, of zestien florijnen. En betaalt aan de
kamer tien rijksdaalders drie en zeventig kreut-
zers. De hoofdplaats is

Dagstoel, alwaar het Graaflijk Wittingen Wal-
dernsche ampt is.

 DE HEERLIJKHEID BRETZENHEIM.

Deeze ligt aan de Nahe, beneden Kreutzenach,
in 't zuid-oost van Simmeren, en is voor 't ove-
rige van Maintsche en Spanheimsche omringd.
Staat in de Matriculaar articulen voor 6 florijnen,
en in de krijgsaanlage voor 8 florijnen, betaalt
aan de kamer 3 rijksdaalders, 134 kreutzer, en
behoort tegenswoordig aan eene bastert van den
Keurvorst Theodorus van de Paltz, die van dee-
ze heerlijkheid, *welke men nu een Graaffschap*
noemt, den naam voert, en welke ook zedert
1789 als een Rijksvorst is aangemerkt. De hoofd-
Plaats daar van is

N

Bret-

Bretzenheim, een slot aan de Nahe, 't welk door de Franschen in 1688 met het daar bij gebouwde vlek verwoesten.

DE HEERLIJKHEID RIJPOLTSKIRCHEN

Ligt in de oude groote Wormsgau, en in de Nohegau, (dat is in het district van Worms en Nebe). Zij grenst ten noorden aan Tweebruggen; ten oosten, zuiden en westen aan de Keurpaltfische opperampten te Lautern en Lautereck; en in het noordwesten aan Veldenz. De eigenaar van deeze heerlijkheid, den Graaf van Manderfcheidt en Hillerheim heeft alleen zitting en stem in de Opper-Rijnsche kreitsdagen, en in de matriculare aanslag staat zij voor een man te paard en vier te voet, of agt en twintig florijnen. Voor het Opper-Rijnsche krijgsccontingent betaalt de heerlijkheid zes hondert florijnen, en aan de kamer 42 rijksd. 21 kr de grond is bergachtig en onvruchtbaar, en de hoofdstroom is de Wizenbeek. Wij haalen alleen aan:

Reipoltskirchen, een slot op eenen berg, waar van de heerlijkheid haar naam voert. — 't Getal der inwoonders is omtrent bij de agt duizend, zijnde meestal Roomschegezinden.

HET GRAAFSCHAP OF DE HEERLIJKHEID
KRICHINGEN.

Dit wordt in het Fransch Creance genoemd, het ligt met deszelfs onderhoorigheden in West-rijk, deels onder Fransch Lotharingen, deels onder 't Luxemburgsche gebied in 't zuidwesten van Saarbruck. Het behoort deels aan den hui-ze van Wiede Runkel, deels aan Frankrijk. Krichingen heeft zitting en stem in de Opper-Rijnsche kreitsdagen, zedert 1765 ook in het Graaflijk Collegie te Wetterau op den rijksdag. Het geeft twee man te paard en vier te voet, of negen en veertig florijnen, en 13 rijksd. 464 kr. aan de kamer. De hoofdplaats heet *Krichingen*, een vlek met een slot aan de Duitsche Nid. De daar toe behoorende heerlijkheden zijn Saarwellingen aan de Saar, Krichingen, Putlingen en Rollingen.

HET GRAAFSCHAP WARTENBERG

Ligt verstrooid langs den Rijn, en grenst aan de beneden-Paltz het Graaffschap Talkenstein, en

Westreich. Het behoort aan den Graaf van dien naam, die zitting en stem heeft bij den Opper-Rijnschen kreits, en schoon zulks tegens betaling van drie duizend florijnen, zedert 1705 ook plaats had in het *Wetterausche Graaven Collegie*, is zulks in 1739 weder opgeheven uit hoofde van twee duizend negentig florijnen agterstellen. De rijksaanflag is 7 florijnen 12 kr. en bij de kamer 18 rijksd. 704 kr. — Daar in zijn:

Wartenberg, het stamhuis der Graaven, nabij *Lautern*.

Mettenheim, tuschen Worms en Oppenheim, is de eigentlijke residentiestad.

Ellerstad ligt tuschen Manheim en Turkheim.

Marienthal en *Imbsbach* zijn twee kasselenijen met aanzienlijke boschen.

De *Donderberg* is zeer hoog, beplant met eiken-, beuken- en kastanjeboomen, welks kruin eene oppervlakte van twee hondert vijftig morgen goed land heeft.

HET GRAAFSCHAP FALKENSTEIN.

Dit grenst ten noorden aan 't Keurpaltzische opper-amt Altzey ten oosten aan Wartenberg, en ten westen aan Lautern. Behalven een vrij aanzienlijk meir zijn hier verscheidene beekjes. Dit land

land is op zommige plaatsen bergachtig; dewijl het ten noordoosten aan de donderberg ligt, nochtans is het vruchtbaar in koorn, wijn, hout en vee, ook vindt men 'er zilver, koper en kobalt. De regeerende erfvorst van 't Oostenrijksche huis is de landheer. Thans de Keizer Franciscus II. De riksaanslag is twee man te paard, en vier man te voet, en aan de kamer betaalt het 15 rijksd. 61½ kr.

Falkenstein is de hoofdplaats, een vlek in een diep dal, onder het vervallen slot en stambuis der voorige Graaven van Falkenstein, in de nabijheid zijn ijzer- en koolminen.

Winsweiler is een stad e en slot, nabij een meir, en de zetel van een opper-amptmanschap.

HET BISDOM WORMS.

Dit land ligt omtrent twee en een halve mijl in de langte langs den Rijn, ten noorden grenst het aan Opper-Katzenellenbogen en de Paltz; ten oosten aan de Paltz en Maintz, ten zuiden mede aan de Paltz, en ten westen aan Leiningen en de Paltz. Dit land is grootendeels effen en vruchtbaar, heeft goede boschen, akkers, weiden en wijngaarden. Om deszelfs kleine uitgebreidheid heeft dit gewest zelden eenen afzonderlijken bisschop, maar meestal eenen die reeds

een ander bisdom heeft. — De tegenswoordige Landsheer is de Keurvorst van Maints. Hij is wegens Worms directeur en uitschrijvende Vorst, bij den Opper-Rijnschen kreits. In den Rijks-Vorstlijken raad verwisfelt hij den geestlijken bank met Wurzburg. De aanslag twéemán te paard en dertien te voet of zes en zeventig florijnen, bij de kamer betaalt het 50 rijksd. 64 kreutzers. Het hoogwaardig domkapittel heeft zijne zitting in de rijkstad, en bestaat uit 13 Capittulaar- en 9 Domicellaarheeren. De Vorstlijke regeering bestaat uit een waereltlijke Stedehouder, een Kanzelier en drie Hofraaden. 't Biscoplijck vicariaat uit een Generaal-Vicaris, officieele en geestlijke Raaden. Het Hofgericht uit een President, Hofrichter, Commisfariosen en Raaden. De biscoplijcke inkomsten bedraagen jaarlijks tagtig duizend florijnen. Het geheele bisdom is in vijf deelen afgedeeld.

Uit dat van *Stein*, 't welk zijn naam ontleent uit het gesloopt slot Stein, noemen wij :

Lampertheim, den zetel des amptmanschaps, een kerkdorp, zo ook

Hoffheim en *Nordheim*, deeze zijn allen Gereformeerden.

Uit *Horchheim*, het Roomsche dorp van dien naam, benevens

Weinsheim, *Wisfoppenheim* en *Korheim*, zijnde 't laatste gelegen aan een kanaal dat zich in de Rijn ontlast, heeft een erfpagt en scheepstol,
men

men noemt deeze dorpen te zaamen de Katholijke Rijndorpen.

Uit *Dirmstein*, het vlek en slot van dien naam, met een Landdekenschap en Gereformeerde Gemeente.

Uit het bergachtig *Leiningen*, het stadje *Nieuw-Leiningen* op eenen berg, welks slot door de Franschen verwoest is.

Uit *Neuhauzen*, 't welk de Paltz in 1705 aan het bisdom afstond, het dorp van dien naam, met een Gereformeerde kerk, die ook door de Roomsgezinden gebruikt wordt.

Rijn-Turkheim, een dorp aan den Rijn, alwaar mede een zodanige kerk en een erfpagt is.

DE RIJKSTAD WORMS.

Worms ligt midden in het bisdom van dien naam, nabij den Rijn, waar in de vereenigde vloedten Primels en Giezenbeek vloeien. Zij heeft thans zeven hondert huizen en zes duizend vijf hondert inwoonders. De voornaamste gebouwen zijn, de domkerk, de in 1709 herbouwde Luthersche kerk. Het huis der Maltheser ridders van 't witte kruis en de kapel der Gereformeerde kerk, het Bisfchops hof, de domproostdij enz., welke alle van vierkante steenen zijn opgemetzeld. — De

voornaame bezigheden der inwoonders zijn, de akkerbouw, veehandel en wijnteelt. Een zeker soort hier wasfenden wijn, wordt *onze Lieve Vrouwen melk* genoemd. De belastingen, waar in ook hier de Monniken deelen, bedraagen jaarlijks dertig duizend florijnen. De geheele Magistraat is Luthers, en bestaat uit vijf en twintig perfoonen, die verdeelt wordt in den oudraad van dertien perfoonen, waar uit men den burgermeester kiest, en in den jongen raad, welke diensvolgens uit twaalf perfoonen bestaat. Worms was van oudsher eene rijkstad, waar in veele rijksdagen gehouden zijn, doch die ten tijde der reformatie, welke hier in 1525 aanving, waaren wel de merkwaardigste. In 1609 hebben de Franschen deeze plaats geplundert, en bij hunne inval in 't Duitfche rijk, in 1792, onder den Generaal Custine wierd zij door de Franschen bezet en gebrandschat. Het stadsgebied, 't welk aan alle zijden door het bisdom Spiers omvangen is, behalven dat het ten noordwesten aan de Rijnpaltz grenst, is eene quadraat mijl groot, en hier onder behoort ook het Rijn-eiland Sponsworth. — Over 't geheel levert het verschillende goede producten.

HET BISDOM SPIERS.

Dit ligt insgelijks verstrooid langs den Rijn, grenzende ten noorden aan de Paltz; ten oosten aan Wurtemberg, ten zuiden en westen aan Baden. — Het land is bergachtig, vol bosch, echter zeer vruchtbaar in koorn, wijn, kastaniën, amandelen, hout en beesten. De twee voornaamste boschen zijn Lushart, ten oosten van de Rijn, en het zogenoemde bijenwoud ten westen. Behalven de Rijn is de Spierbeek het voornaamste water. De bisschop van dit stift heeft gemeenlijk ook nog een ander bisdom. Het is met de proostdij Weisenburg omtrent agt en twintig quadraat mijlen groot. Thans heeft het zijnen eigenen bisschop, die tevens een Rijksvorst is, welke in de geestlijke bank plaats en stem heeft, tusschen de bisschoppen van Eichstad en Straatsburg. Het is aangellagen tegens 18 man te paard en 60 te voet, of maandelijks 456 florijnen. Aan de kamer betaalt het met Weisenburg 169 R. 8 kr.

Spiers zelve is de hoofdstad, waar in de domkerk en 't domkapittel, 't laatste bestaat uit 15 capittulaire en 13 domiciliaire Heeren. De hoogvorstlijke collegiën zijn de vorstlijke regeering, het bisschoppelijk vicariaat, den raad der Geest-

lijkheid, het Hofgericht en de Hofkamer. —
 Men vindt in dit land agt steden, een vlek, en
 ruim negentig dorpen, welke door twee opper-
 en agt onder-amptlieden bestierd worden. —
 Van deeze stad laater in het bijzonder.

Bruchsal in de landstreek Prurhein is de eigen-
 lijke residentiestad van den Bisschop, en 't op-
 per-amptmanschap. Zij heeft twee voorsteden
 met zoutwerken, is zeer goed gebouwd, en het
 hofgebouw is ongemeen schoon en uitgebreid,
 uitmuntende tuinen, fonteinwerken, enz. De
 inwoonders drijven allerlei stads-handteering, en
 leggen zich mede op den landbouw.

Hier is ook de zitplaats van de Bruchfalsche
 ridderorde en eene commanderie der Malthee-
 zers. In de jaaren 1676 en 89 leed deeze plaats
 verschriklijk door de rampen des oorlogs.

Kislau, een behoorlijk jachthuis.

Langenbrucken, een welbekend dorp met een
 mineraale bron.

Uhstad, een dorp met eene zoutbron.

Rothenburg, een stadje met een vervallen bis-
 schoplijk slot.

Philipsburg aan den Rijn, een stad van hondert
 dertig huizen en zes hondert inwoonders, zijnde
 een rijksvesting, welke in 1734, na eenen dappe-
 ren tegenstant van den Commandant van Wutgenau,
 veroverd, doch in 1737 te rug gegeven wierd.

Rijnhausen, een dorp alwaar een veer over
 de Rijn ligt.

Wag.

Waghauſel, een dorp met een huis des biſchops in de gedaante van eene hermitage; 'er is ook een Capucijner klooster en een beroemd Mariabeeld.

Oud Luſheim, een dorp met een Rijn-veer.

Weißſtad, eene ſtad in Craichgauſen.

Serspach, welke laaſte eenen ſterken handel op de Rijn drijft.

Kirrweiler, een ſtadje met een ſlot, Marienburg genoemd, zijnde de zetel eens over-amptmanſchaps.

Edesheim, een markt-vlek.

Waldzee of *Walsheim*, een dorp aan de Rijn.

De prooſtdij Weisfenburg, bij de gewezene rijkſtad van dien naam, anders Kroon-Weisfenburg, in den beneden-Elſas, alwaar ook de andere landen liggen, welke met het rijk in geen verband ſtaan; als het opper-ampt Lauterburg, Rijnzabern, Jockrim met een ſlot, en 17 dorpen. Het ampt Maagdenburg, welks amptman te Artzheim woont, met vijf dorpen, en het ampt Dahn met zeven dorpen.

DE RIJKSTAD SPIERS.

Spiers is gelegen aan de Spierbeek, welke zich in drie armen deelt, waar van eene door de ſtad vloeit,

vloeit, en vervolgens met de andere beneden de stad in de Rijn valt. Zij is taamlijk welgebouwd, en heeft zeven duizend inwoonders. — De voornaamste hanteeringen alhier zijn de akkerbouw, vee fokkerij, tabaks- en meekrapteelt, benevens eenige scheepvaart. De cathedraale kerk, die der Lutherschen, en eenige kloosters zijn aanzienlijke gebouwen. Ook is hier een Luthers Gijmnasium. Beneden de stad zijn goede wijn- en boogaarts. — De Magistraat is Luthersch, en het stadhuis, is, na de Franschen het verwoest hadden, weder regelmatig herbouwd. Zij is eene der stapelsteden aan de Rijn. Haar aanslag is slechts 24 florijnen, maar bij de kamer 1.8 R. 34 kr. — De rijksdag alhier in 1529 gehouden is de merkwaardigste, wijl de naam van *Protestanten* toen ter waerelt kwam. Het Keizerlijk en Rijks kamergericht heeft hier hondert twee en zestig jaar gezeeten, tot de Franschen de stad in 1689 verwoesten. In October 1792 hebben zij zich daar van op nieuw meester gemaakt. De omleggende landstreek (want Spiers heeft geen eigenlijk gebied) is vruchtbaar en heeft goede weilanden.

HET BISDOM STRAATSBURG.

Dit bisdom ligt ter wederzijden van den Rijn in de Elfas, en hoort meerendeels voor al ten westen van de Rijn aan Frankrijk. Het is opgericht in de stad van dien naam, alwaar ook nog de domkerk en 't domkapittel is, maar toen die stad de Luthersche geloofsbelijdenis aannam, verplaatste de bisschop zijne stoel naar Zabern in den Elfas. — Hij is nog, wegens zijne tot het Duitsehe rijk behorende landen, waar van twee ampt-manschappen ten oosten van den Rijn leggen, bij den Zwabischen kreits, Rijksvorst, die in den rijksraad, in de geestlijke bank tusschen die van Spiers en Costans zit, en zedert 1724 op nieuw in de Opper-Rijnsche kreitsdagen. De oude matriculaar aanslag is 8 man te paard en 109 te voet, of maandijs 616 florijnen, en aan de kamer wordt betaald, 58 R. 30 kr. Deszelfs bezittingen aan deeze zijde van den Rijn, zijn onder anderen de twee ampt-manschappen Oberkirch, in de Ortonau, en Ettenheim in Brisgau, welkers gronden zeer vruchtbaar zijn. Hier in zijn gelegen:

Oberkirch, een stadje en slot aan de Rench, zijnde de woonplaats eens Amptmans.

Op.

Oppenau, mede aan dien vloed, in een dal, wordt ook wel *Noppenau* genoemd.

Renchen, een groot vlek aan den gezegden vloed.

Schauenburg, een slot, het stamhuis der Breisgausche Graaven van Schauenburg.

Sassbach, een dorp, ten oosten van het zwarte woud, en eenige hondert schreeden ten zuidoosten; het dorp is de plaats alwaar Turenne den 27 Julij 1675 het leven verloor.

Ettenheim, een stadje, zijnde de verblijfplaats eens Amptmans.

H E T B I S D O M B A S E L.

Dit grenst ten noorden aan Sandgau, ten oosten aan Basel en Solothurn, ten zuiden aan Bern en Neuchatel, en ten westen aan Bourgon dien en Monpelgard, het is een voornaam hoewel bergachtig landschap, dewijl een gedeelte der Juras hier heen schiet. De taal der bewoonders, die deels Roomsch, deels Gereformeert zijn, is de Fransche, of liever het Patoische. De Landstaaten bestaan uit de Geestlijkheid, Ridderfchap, de steden en de amptmanschap pen. — De Abt van Bellelay is den Voorzitter. Wanneer 'er eene belasting van 30000 p. Baselsche waarde wordt opgelegd, betaalt de Geest.

Geestlijkheid 2675, de Ridderfchap 538 en de stad en amptmanschappen de rest. De Bifchop is Rijksvorst, en zit in de rijksvorstlijke raad in de geestlijke bank naast den Bifchop van Bresse; zo mede op de Opper-Rijnsche kreitsdagen. De matriculare aanslag is twee man te paard en vijftien te voet; of maandeliks 48 florijnen; aan de kamer betaalt het 40 R. 54 kr. en aan de Opper-Rijnsche kreitskas 500 florijnen 's jaars. Dit bisdom is in de jaaren 1579, 1655, 1671, 1695 en 1712 met de zeve Katholijke Cantons in verbond getreden. Het domkapittel bestaat uit agtien Capittulair en Domicellaarheeren. Hier in

leggen: *Bellelay*, eene Premonstratijner monniken-abtdij, met eene in het water liggende abtdij en nieuw gebouwd klooster, ook heeft zij een pravat amptmanschap en een dorp. De kaas, welke in deezen omtrek gemaakt wordt, is zeer smaaklijk. De proostdij en het collegiaal stift Munster in Granfelden, anders Munsterthal, heeft van ouds her het zelfde burgerrecht als die van Solothurn. De Birs is de hoofdstroom van dit vruchtbaar gewest.

Delsperg, in 't Fransch *Deimont*, een stad met een slot, op een heuvel aan de Sorn, die kort hier bij in de Birs valt, dezelve heeft slechts 250 inwoonders, benevens (zedert 1530) het Munsterfche Collegiaalstift, alsmede een Capucijner en Urselijner klooster.

Brundrut, in de landtaal *Porentra*, eene stad in de Elsgau, aan de Halle, met een slot, de gewoone verblijfplaats eens Bischops, heeft omtrent 500 inwoonders en is neringrijk. De hier plaatsvindende engtens zijn zeer gewichtig bij de aantocht van eene armee.

Lauffen, aan de Birs, heeft veel manufactuuren en fabrieken.

Arlesheim, een vlek aan de Birs, onder het slot Birsfel, is de zetel des domcapittels, en bekwam in 1680 eene nieuwen domkerk.

Dachsfelden, aan de oorsprong der Birs, drijft vrij veel handel, en heeft veel doorvoer.

Freyberg, (*mont de bois*) is een hoogen berg, waar op geheel geene vruchten en weinig graanen wasfen, doch hij levert zeer veel vee, waarmede men handel drijft onder de inwoonders der voogdijsdorpen, gelijk ook met die van het stadje en slot Franquemond, in de heerlijkheid van dien naam.

DE VORSTLIJKE ABTDIJ PRUM.

Deze abtdij ligt in het Ardenner woud tuschen Trier en het Hertogdom Luxemburg. Het klooster Prum ligt aan den vloed van dien naam. De tegenswoordige Aartsbischop van Trier is des-

deszelfs Administrateur. De matriculare aanslag is een man te paard en dertien te voet; zij betaalt aan de kamer elf R. 5 kr., voorts betaalt zij jaarlijks aan het Aartsbisdom 1573 R.

DE RIJKSPROOSTDIJ ODENHEIM

OF HET

ADELIJK RIDDERSTIFT BRUCHSAL.

Dit heeft zijn zetel in de stad Spiers, zitting en stem in de Opper-Rijnsche kreitsdagen, onder de Rijksprelaaten, en volgt in de rijnbank op den Abt van Keizersheim. De matriculare aanslag is een man te paard en zeven te voet, of maandelijks 40 florijnen. Aan de kamer betaalt zij 81 R. 14½ kr. De bezittingen der Proostdij bestaan deels uit onmiddellijke rijksgoederen, en daaronder Odenheim, een dorp in Craichgau, of eigenlijk in Preurheim, alwaar het stift is opgericht en de Amptman woont, deels uit aangekogte goederen, als Rhorbach, Landshausen, twee dorpen in den Elsas, nabij Eppingen.

DE HEERLIJKHEID HANAU-LICHTENBERG.

Deeze ligt gedeeltelijk in Frankrijk, gedeeltelijk in Zwaben aan deeze zijde des Rijns, en behoort den Landgraaf van Hessen-Darmstadt. 't Is een vruchtbaar oord in koorn, hout, tuinen en boomvruchten, vee en visfchen. 't Heeft echter dikwerf veel te lijden van den overstromingen des Rijns. De Landgraaf betaalt jaarlijks aan den Opper-Rijnschen kreits 500 florijnen, en aan de kamer 14 R. 38 $\frac{1}{2}$ kr. Het hier toe behoorende deel bestaat in de amptmanschappen Lichtenau, Lemberg en Vildstadt, wij noemen er alleen van

Lichtenau, dat zeer neringrijk is.

Pirmasens, de hoofdplaats, doch onder Fransch gebiedt, was voor ruim dertig jaaren nog een dorp, doch thans de gewoonlijke residentieplaats der regeerenden Landgraaven van Hessen-Darmstadt. Zij is volkrijk, hebbende wel zes duizend inwoonders. Het exercitiehuis is onder andere gebouwen bezienswaardig; het is 120 voet lang en 70 breed zonder zuilen.

Wilstad aan de Kinzig, een aanzienlijk dorp, met een oud slot.

 DE VRIJE RIJKSSTAD WETZLAR.

Wetzlar ligt aan eenen berg, die aan de eene zijde door de rivier Lahn, aan de andere de Dill besproeid wordt, in een onvruchtbaaren en in 't algemeen bergachtigen oord; heeft onregelmatige straaften, en meest al slechte huizen, welkers getal men op 700 en de inwoonders op 6000 begroot zonder vreemdelingen, en die tot het rijks-kamergericht behooren, te rekenen. — Tot de voornaamste gebouwen behoort, de groote met 28 altaaren versierde domkerk, welke gemeenschaplijk door de Lutheraanen en Roomschegezinden gebruikt wordt. Zo ook het stadshuis, alwaar zich het kamergericht voor 't eerst bij een verzamelde, na dat de Franschen Spiers in 1691 afgebrand hadden. De Landgraaf van Hessen-Darmstad is derzelver Schuttheer; zij is de dertiende onder de Rijksteden der Rijnbank, en heeft ook stem en zitting in de Opper-Rijnsche kreitsdagen. De matriculare aanslag is 32 florijnen, en de lasten voor de kamer zijn 'er niet in gebruik. De ingezetenen leven voornaamlijk van vreemden, en het kamergericht; echter maakt men hier goede lederen handschoenen.

 DE VRIJE RIJKSSTAD FRIEDBURG.

Deeze ligt aan de Usbach en aan het gebergte, in de Wettezau, in een zeer vruchtbaar oord. De ingezetenen, die Luthersch zijn, hebben, behalven van hunne landbouw en handwerken, een goed bestaan door den doorvaart. Zij is de twaalfde in rang in de bank der Rijnkreits, en heeft ook zitting en stem in de Opper-Rijnsche kreitsdagen. Derzelver aanslag bedraagt 24 flo-rijnen, en bij de kamer 29 R. 29 kr. — Het Ridderstift St. Alban tot Mains en de abtdijen Arnsburg en Ilbenstad hebben hier hunne hoven. Ao. 1762 viel in den omtrek van deeze stad een gevecht voor tusfchen de Franschen en de Geallieerden, ten voordeele der eersten.

DE
KEIZERLIJKE VRIJE RIJKSSTAD

FRANKFORT AAN DE MAIN.

Frankfort is niet alleen de gewoonlijke kies- en krooningsstad, maar ook eene der schoonste, grootste en voornaamste handelplaatzen in Duitschland. Zij is met vestingen omringd, heeft eene aangenaame ligging, omtrent drie duizend huizen, en, met insluiting der Jooden, veertig duizend inwoonders. Zedert 1761 wordt zij 's nachts door meer dan zes hondert lantaarns verlicht, en in derzelver omtrek zijn schoone tuinen en lusthuizen. De Rijnbrug is bijna 480 schreden lang, en heeft veertien gewelfde boogen. Zij houdt zeven compagnien soldaaten voor haar krijgsccontingent op de been, en drie ter bezetting, benevens een artillerij compagnie, te zaamen elf hondert man uitmaakende, en het tuighuis alhier is vorstlijk. Onder de openbaare plaatzen munten de Romerberg, Lieve Vrouweberg en paardemarkt uit. De laatste is de groot-

ste en met geboomte beplant. In de Joodenstraat zijn 195 huizen. Behalven de St. Bartomeus of Domkerk, in wier donkere Kapel de Roomsche Koningen worden bijgezet, hebben de Maltheezer Ridders hier een hof, klooster en kerk; de Roomschegezinden twee collegiaal kerken, vier kloosters en twee kleine kapellen. De Lutherschen hebben vijf kerken. De Gereformeerden hebben hier ook zedert eenigen tijd vrije Godsdienstoeffening. Onder de merkwaardigste gebouwen behooren het voorste gedeelte van het stadhuis, dat in een anticque smaak is, maar het agterste is vernieuwd. — Dit deel des *Romers*, [zo wordt dit huis genoemd] is van onderen met gallerijen gebouwd, waar in de galanterijwinkeliers in den mistijd hunne kraamen houden, boven deeze gewelfde gangen is de zaal, waar in de Keizer, na de kroning, ter maaltijd onthaald wordt. — De goudene bulle van Keizer Karel den IV. word alhier bewaard. Ook is hier eene beurs en verscheidene groote paleizen, die de stad ten sieraad strekken. Tweemaal 's jaars houdt men hier eene beroemde misse. — Zommige steden, districten en persoonen zijn van veele tollen in Frankfort bevrijd, en geeven slechts eenen kleine belasting. Zommige dier tolvrije steden hebben bij die gelegenheid verscheidene zeldzaame gebruiken. De stad Worms, de oude stad Bamberg en Neurenberg namentlijk vernieuwen jaarlijks haare tolvrijheid op

op een bepaalden dag. Ten dien einde verschi-
 nen eenige Gedeputeerden uit deezer stads Raa-
 den, op eene plechtige wijze, in bijzondere
 kleedij, en met voorafgaand muzijk op het stad-
 huis. Hier worden zij van eenige Overigheden
 statig ontvangen, en wegens de gewoone geschen-
 ken met de tolvrijheid voor het volgend jaar
 verleend. — De geschenken bestaan uit een
 met peper opgevulde houten beker, een oude
 Keurmainsche zilveren munt, en een sierlijk
 gemaskt scepiertje. Daar te boven geeft Worms
 nog een witten hoed met twee goudgulden, doch
 met beding dat de hoed tegens een goudgulden
 weder kan uitgelost worden. De Frankforter
 burgers genieten ook eenige tolvrijheden in die
 plaatzen, en bij zulke perfoonen, welke bij hun
 tolvrij zijn. De bloei der misfe wordt zeer door
 de ligging der stad bevordert. Hier worden
 de waaren uit Opper-Duitschland, Italiën en
 Frankrijk, verkogt en verzonden. De koop-
 lieden uit het noordlijk Duitschland, zo wel als
 de noordlijke Europeaanen in het algemeen, koo-
 pen hier hunne manufactuuren, voornamentlijk
 Fransche en Zwitserfche galanterien en zijde
 stoffen, en verzenden die weder. Aan den an-
 deren kant zenden de Nederlanders veele waaren
 van zijde, en wol, boomwol, kanten, lijnwaad,
 Chineesche en andere Oostindische waaren her-
 waard; vooral alle mooglijke bouwstoffen, spe-
 cerijen, tin, blik, koper, enz. Daar te boven

levert de omtrek van Frankfort veele articulen om de misse te bevoordeelen, waaronder de wijnen een voornaam product zijn. 't Is hier zelf de hoofdstapelplaats in dat articul, dat van hier menigvuldig zoo langs den Rijn naar Holland, als te lande door geheel Duitschland verzonden wordt. Men veilt hier op de misse ook aanmerkelijke quantiteiten hennip, veel wijnsteen, potasch, vreemde, zo als Italiaansche en ook Duitfche wolle, gedroogde pruimen, koper, enz. Ook verdient de boekhandel hier onze opmerking. Meer dan veertien voornaame boekhandeligen vindt men hier, waar van de Leezer nader bericht kan bekomen in de Nederlandfche Letterbode, enz. De Roskammers maaken hier ook geen gering figuur, doch deeze handel wordt bijzonder onder de Jooden gedreeven, die van hier sterke leverantien aan Frankrijk pleegen te doen. De Frankfortfche misse doet de stad bestendig neringrijk zijn, waartoe echter de Main en de Rijn niet weinig toebrengeu. Alle waaren, welke uit Holland, het noordlijk Duitschland naar de Elfas, Frankenland, Zwaaben, Beijeren en Zwitserland, of zelfs naar Frankrijk verzonden worden, pasfeeren in vredenstijd over deeze stad. Zo is het ook in het omgekeerde geval. Ter bevordering des handels te water heeft men marktscheepen aangelegt, op Maintz, Offenbach en Hanau, die dagelijks vice versa vaaren.

In en om Frankfort zijn eenige zeer goede zijde

zijde en andere fabrieken, waar in onder anderen flamoifes, zijde kousfen, handschoonen en fluweelen lint gemaakt wordt. Verscheidene boomwollen-fabrieken vormen veelerlei soort van kanten en katoenen waaren, enz. In elf tabaksfabrieken wordt uit de hier en in Hanau wasfende tabak veel rook- en snuiftabak gefabriceert. De fabrieken in goud en zilver, staal, ijzer en lood, zo ook de twee fabrieken van gewast linnen, stijffel, poeier, en het bekende boekdrukkers zwart, zijn hier gansch niet onaanzienlijk. Ook maakt men hier vrij goede driakel.

De Magistraat alhier bestaat uit 43 perfoonen, namentlijk een Schout, 14 Scheepens of Raadsheeren der eerste bank, 14 der tweede en 14 der derde bank, waaronder handwerklieden uit onderscheidene gildens. De andere leden des Raads zijn uit patrice familien of nakomelingen van het oud adelijk geslacht van 't oud Limburgsche huis, en andere adelijke en met eenen *gradus* voorziene Rechtsgeleerden, ook eenige aanzienlijke Kooplieden, welke nakomelingen van het oud adelijk huis Vrouwenstein of Brannfelts zijn. Uit de eerste bank wordt jaarlijks eenen oudsten, uit den tweeden eenen jongsten Burgemeester verkozen. Keizer Karel de VII. heeft den Schout, de zeven oudste Scheepens, en den eersten Sijndicus tot den bestendigen Keizerlijken Raad verheven. In gewigtige zaaken wordt de toestemming der burgerlijke keurlingen vereischt, zijnde

51 perfoonen, meest aanzienlijke kooplieden, die een eigen Directeur hebben, en maandelijks eens vergaderen. Het Collegie van negen onderzoekt de ontvangst en uitgaaf. De Magistraat, en dus ook de stads bedienden zijn Luthersch, hoe wel ook Roomschgezinden en Gereformeerden zedert 15 Nov. 1787, en zelf de Joden hier vrije Godsdienstoeffening hebben. Het Consistorie bestaat uit twee Scheepens, den oudsten van het ministerie, twee Senatoren, uit de tweede bank, de twee oudste Leeraars en twee Rechtsgeleerden. In Frankfort bestaat ook nog het bij Pritius opgerichte en bij Munden tot stand gebragte *Seminarium Theologicum*, en 't Luthersche Gijmnasium met 6 klasfen, en zeven Leeraars is zeer wel ingericht. Daar toe behoort de groote stadsbibliotheek, en de schoone verzaameling van munten. Het arm- en weeshuis, met eene kerk, zijn goede instellingen. Ook vindt men hier een tuchthuis, een dolhuis, een lazaret voor de bezetting, en een hospitaal van den Heiligen Geest, voor vreemde zieken, zonder onderscheid van Godsdienst. Dit laatste is het rijkste gesticht der stad. In den jaare 1766 heeft ook de Freule Justina Catharina Stephane von Cronstelt voor het vrouwelijk geslacht uit het adelijk huis oud Limburg, een godshuis, gesticht voor twaalf perfoonen, 't welke Keizer Joseph II. in 1767 bevestigde, en in zijn bescherming nam, waar te boven hij het met een *genadeteken* vereerde.

Dit

Dit bestond in een eirond schild, met eene adellijke kroon, welke op de eene zijde een verguld kruis vertoonde op een blaauw veld, met het bijschrift: *In hoc signo salus*, en aan de andere zijde op een zwart veld de goude letters: *Augustissimus Josephus II. R. d. fundationi Aonstettianæ dedit 1767*. Het zelve wordt op de linker borst, aan een wit met roode banden doorweeven lint gedraagen. De Sengenborgische stichting, ter bevordering der Artzenijkunde, en armbezorging in 1763 opgericht, heeft behalven het onderhoud des verarmden burgers, eenen botanischen tuin, eene Anatomiekamer, en Chemisch laboratorium, eene bibliotheek, en een mineraal en metaal kabinet.

De stad was altoos onmidlijk afhankelijk van den Keizer en het Rijk. Zij heeft de zesde plaats in de bank der Rijksstanden in den Rijnkreits. Haare matriculare aanslag bedraagt 500 florijnen, en aan de kamer betaalt zij 616 R. 26½ kr., welke sterke belasting uit haaren handel spruit. Men berekent de stads inkomsten op 600,000 florijnen.

Custine, de medgezel van Dumourier, maar min gelukkig bij den uitkomst, veroverde deeze stad den 6 October 1792, en brandschatte haar voor twee millioen, waar van een onmiddelijk moest betaald worden. Daar en boven eischte hij niet alleen het geschut, maar wilde ook
Frank-

Frankfort de Fransche vrijheid doen genieten, dan, hier in scheenen zij geenen smaak te vinden. Dit is alles wat wij dien aangaande meenen te moeten zeggen.

HET MALTHESER MEESTERDOM

OF HET

VORSTENDOM HEITERSHEIM.

Dit grenst aan Breggau, heeft verscheidene goede producten der natuur, en deszelfs Grootprior of Grootmeester der Johanniter of Maltheser orde in Deutschland, is zinds den tijd van Karel V. een Rijksvorst, die zo wel in den Rijksvorstlijken raad in de geestlijke bank, als op de Opper-Rijnsche kreitsdagen zitting en stem heeft. Het levert tien man te paard en tagtig te voet, of maandelijks 240 florijnen, doch zedert 1769 is dit merklijk vermindert, aan de kamer betaalt het 45 R. 49½ kr. Onder deszelfs bezittingen behooren:

Heitersheim, een markt-vlek, dat zedert de zestiende eeuw de zetel des Groot Priors is,
en

en die des vorstlijken Maltheezer Grootmeesters, welke een Landvoogd, Kancelier en verscheidene Raaden heeft.

De Malthefer Ridderd hebben hunne broederschap door bijna geheel Europa. Het opperhoofd wordt den Grootmeester genoemd, die eigenlijk zijn zetel houdt op het Eiland Maltha, 't welk Keizer Karel V. aan die orde schonk. De gansche orde wordt in negen deelen gesplitst, over elk van welk een groot Prior gesteld is, en deeze heeft zijne residentie in Heitersheim, liggende in Oostenrijksch Breggau, tusfchen de Rijn en Donau. De tegenswoordige Groot Prior is Frans Christoffel Sebastiaan, Vrijheer van Reiching, een Rijksvorst, bij Oostenrijk zo wegens zijn residentieplaats, als zijne andere in Breggau gelegen goederen als eene der Landstanden aangemerkt.

Naar de ligging behoort Heitersheim tot de Zwabische kreits, maar naar de kriegsverdeeling wordt het tot de Opper-Rijnsche kreits gerekent. In het rechtsgebied der Grootpriors in Duitschland vindt men Prioraten, Meesterfchappen, Balluaadjes, zo wel in Duitschland zelve, als in Hongarijen, Bohemen en Denemarken. — Zij, die zulk een Prioraat of Balluaadje bestieren, heeten Priors. Een zodanige is onder anderen te Zonnenburg in de Mark Brandenburg onder het Brandenburgfche bestier.

 IN HET MIDDEN

OPPER-RIJNSCHE KREITS

LIGGEN:

HET GRAAFSCHAP

HANAU MUTZENBERG.

Dit Graaffchap, 't welk op twee en twintig
 quadraat mijlen gerekent wordt, legt in de Wet-
 terau, en onder andere Rijkstaaten zeer ver-
 strooid, weshalven wij de grenzen maar van de
 hoofddeelen zullen opnoemen. Ten noorden
 paalt het aan Burgfriedberg, IJzeburg, Maintz,
 Reinck en Fulda, ten oosten aan Rienek, ten
 zuiden aan Keur-Maintz; het heeft 90.000 in-
 woonders, meest Gereformeerden. De hoofdri-
 vieren zijn de Mayn, de Rinzig, welke aan de
 grenzen van Fulda ontspringt, en bij Hanau in
 den Mayn valt, en de Jassa, welke Perlmuschela
 met zich voert. Het land is vruchtbaar en le-
 vert hout, graan, wijn, vlas, tabak en ooft in
 me-

menigte; de Hanaufche tabak is onder anderen in Duitschland zeer gewild; de bijenteelt en zijdewormkweekerij, visfcherij en veefokkerij wordt hier veel gedreeven. Ook vindt men hier ijzer, lood, koper, kobold, zilver, porceleinaarde en zout. De Landgraaf van Hessen-Kassel is de Landsheer, en heeft uit dien hoofde zitting en stem in het Wetteraufche Rijksgraaven Collegie; doch zedert 1741 staat het in geen verbindtenis noch met deezen noch met den Opper-Rijnschen kreits. 't Is aangeslagen tegens *f* 230, en bij de kamer tegens 160 R. 25 $\frac{1}{2}$ kr. Dit Graaffchap, dat jaarlijks 250,000 florijnen inkomsten oplevert, na aftrek der onkosten, en waar toe de zoutwerken alleen 100,000 florijnen betaalen, is in amptmanschappen verdeeld, en bevat vier steden, vijftien vlekken, zeven en zestig dorpen, en twintig bijzondere hoven. — Wij noemen de volgende plaatsen.

Hanau, in eene uitgestrekte vlakte, is de hoofdstad des Graaffschaps, bloeiend, volkrijk en zeer aangenaam gelegen. Dezelve heeft 1200 huizen, drie weeshuizen en 12000 inwoonders, zijnde de grootste helft Lutersch. De oude stad was voormaals geheel versterkt, zedert zijn de de vestingen afgebroken, en gedeeltelijk met alleeën beplant, doch in 1792 weder herstelt. Aan het eind der stad ligt het Residentieslot, met een bosch en luthof. Naast het slot is de Joodenstraat, welke des nachts en op zon- en feestdagen

gen gefloten wordt. De nieuwstad ligt nader aan den Mayn, van waar ten gemak des handels een diep kanaal tot aan de stads gragt gegraven is. Zij is grooter dan de oude stad, en heeft geregelde en breede straten. Voornamenlijk is de marktplaats een sieraad der stad, waar op het prachtig Raadhuis staat. Agter de markt is het kerkplein, met drie reien lindeboomen beplant, en in deszelfs midden de kerk, welke van binnen door eene muur in twee ongelijke deelen gedeelt, en waar van 't grootste deel bij de Waalen, en 't ander bij de Nederlanders gebruikt wordt. Hanau is het voornaamste hout-lager aan den Mayn; bouw- en brandhout kooft schier daaglijks den Mayn af herwaard. Hier zijn veel goud- en zilverfmeeden, hoedemaakers, wol- en leerbereiderijen, knoopenmakerijen, enz. Zo ook tabaksfabrieken, speelkaarten, lederen handschoenen, en zijde manufactuuren. De hier gemaakt wordende galanterijën worden, uit hoofde van haaren smaak en netheid, met die van Londen en Parijs gelijk geteld. — Zedert 1771 richtte men hier een tekenschool op. Daaglijks gaan van hier eenige marktschepen naar Frankfort aan den Mayn. Volgens een oud gebruik wordt hier jaarlijks in de oude stad de zogenoemde Martins wijn onder de burgers uitgedeeld. — Een der voorige Landsheeren, Reinhard II., schonk de burgerij van Hanau, wegens haare trouw, verscheidene belooningen, en wilde dat die der

oude

oude stad, (de nieuwe nog niet in wezen zijnde) jaarlijks ten eeuwigen dage, een beker wijn op martini-dag, uit de landsheerschaplĳke kelder zoude worden toegedeeld. In 1757 wierd de stad door de Franschen ingenomen en eerst in 1762 ontruimd.

Philipsrust is een schoon lustslot, met zijne tuinen aan den Mayn, nabij het dorp Resfelstad in het ampt Bucherthal. Een schoone laan leidt van hier naar de Faifanterie, welke ruim een uur in den omtrek heeft, en met een hoogen muur omgeven is. In deszelfs nabijheid is eene zeer goede gezondheids-bron, Wilhelmsbad genaamd, zijnde een half uur van Hanau, in een aangenaam oord, zedert 1777 met zeer schoone gebouwen, wandelwegen, tuinen, kanaalen, enz. versierd. Zij bestaat uit vijf bronnen, die in 't jaar 1709 ontdekt wierden.

Dornigheim is een vlek aan den Mayn, zo als Hochstad, met een Gereformeerde en Lutherſche kerk. — In den omtrek wast goede wijn.

Windecken, een stadje met een burgt aan den Nidder, met eene Gereformeerde en eene Lutherſche kerk. — Ostheim, Eeichen, Neder- of Groot-Dorfelden en Mark-Köbel zijn groote vlekken, die veel nering en vrijheden hebben.

Bokkenheim, een groot levendig dorp, met twee Gereformeerde kerken, alwaar de Gereformeerde gemeente van Frankfort haren godsdienst pleegt.

Bergen is het hoofdvlek van het ampt Bornheimerberg, ligt op eene hoogte, heeft eene Gereformeerde en eene Luthersche kerk. De plaats is neringrijk. In 1759 wierdt hier bloedig gevogten tuschen de Hanoveranen met derzelver bondgenooten tegens de Franschen. — In dit oord wast zeer goede wijn en smaaklijk ooft, gelijk ook in het dorp Bischofsheim of Bisheim.

Rodheim, aan den voet des veldbergs, en *Holzhauzen*, zijn twee zeer aanzienlijke vlekken; in het laatste heeft ijder der drie Godsdiensten eene kerk, en beide hooren tot het ampt van dien naam.

Nauheim, een groot wel gebouwd vlek, in het ampt Dornheim, aan den Johannesberg, met een merkwaardig Zoutwerk van den Landsheer, 's welk jaarlijks over de 30,000 agttendeelen zout, en dus wel 100,000 florijnen inkomsten levert. In 1792 hebben de troepen onder Cusine hier eenige verwoesting aangericht. — Het zout van deeze plaats wordt wegens deszelfs kragtigheid alom gepreezen.

Dornheim, aan de Wetter, is een groot vlek met een burg, de zetel des Amptmans, en heeft een Luthersche en een Gereformeerde kerk.

Orienberg, een stad en ampt aan den Nidder, met een bergflot. In deeze stad is het gebruik, dat zo iemand, gedurende de Johannesmarkt, aan een ander een slag geeft, hij een aam jongenswijn ter boete geeven moet; deeze wijn wordt

de

de jongens, (van waar de naam kooft) opeut-
lijk op de markt ten prooi gegeven.

Bleichenbach is een groot dorp, een uur van
Ortenberg; hier moeten de Jooden alle jaaren op
den Pinxterdag, voor de vrijheid om hun vee, op
de daar zogenoemde Pinxterweide, te drijven,
de jeugd van het dorp een aam bier en eenigen
brandewijn schenken.

Schwalheim is een dorp aan den Wetter, in het
amt Dornheim, en beroemd wegens zijne ge-
zondheids-bronnen.

Op den tweeden Pinxterdag komen 's namid-
dags, na den godsdienst, een aantal jongelingen
van Rappolthauze, te paarde, die met allerlei
linten in de maanen en staart gefierd zijn, naar
Rudigheim in het oude klooster, en heffen daar
10 kreutzers Wolfsgeld. Van daar rijden zij na
een ander nabij gelegen dorp Opper-Isfingheim,
met het zelfde oogmerk. — Ten gelijken tijde
rijden 'er weder andere met het eigen doel van
Rudigheim naar Rappoltshausfen, Opper-Is-
fingheim en andere dorpen. Zo komen ook we-
der van andere dorpen eenige jongelingen te
paard, voor zonnen opgang, naar Rudigheim om
10 kreutzers Wolfsgeld. Deeze mogen met hun-
ne paarden in den klooster-tuin rijden tot voor het
vengster, en roepen: *Ons Wolfsgeld!* zonder wij-
ders. Maar geene moeten aan de poort afstijgen,
en te voet tot aan het vengster gaan, daar aan
kloppen en dan zeggen: *Hier zijn de Pinxter-*

knechten, zij haalen hun pinxterrecht. — Op de vraag: Waar van? antwoorden zij: Wegens den Wolf.

Steinau, een stadje met een slot en ampt aan de Kinzigvloed, met een Gereformeerde en Luthersche kerk; hetzelfde heeft veele pottebakkerijen.

Schlächtern, een open stadje en ampt aan den genoemden vloed, met een Gereformeerd gijmnasium.

Bieber, een vlek aan de Bieberbeek, met een Gereformeerde en Luthersche kerk, heeft hondert negentig huizen en vijftien hondert inwoonders. Hier is een slot in het ampt Bibergrund; ook is 'er een aanmerkelijk bergwerk, 't welk jaarlijks veel zilver, koper, lood en kobold oplevert.

Oud Haslau, een vlek aan de Kinzig, alsmede

Bobenhauzen, aan den Sernsprong, een stadje en burgt; bijzondere ampten voeren hunne naamen naar deeze plaatzen.

Selnhauzen, aan de Kinzig, een stad aan eene hoogte, in eenen vruchtbaaren oord, en heeft goeden wijn

Hanau bezit ook nog eenige strecken met anderen gemeen, als:

Munzenberg, een stad met een vervallen slot aan de Wetter.

Treysmunzenberg en Heuchelheim, twee dorpen.

Asenheim, een stad en slot aan de Nidda, die hier de Wetter ontvangt.

Bibbel, een vlek aan de Nidda, waarover alhier een steenen brug ligt, die door Frankfort moet onderhouden worden.

Praimheim, een groot vlek aan geene zijde der Nidda.

Rieneck, een stad en slot aan de Spesart.

Burggraavenrode, een dorp nabij Ilbenstadt.

HET GRAAFSCHAP IJZENBURG,
OF OPPER-IJZENBURG.

Dit ligt in de Wetterau, westwaard van Fulda, ten zuiden beneden Mayntz, en is tusfchen eenen Vorst en eenige Graaven verdeeld. Het heeft vruchtbaare akkers en weiden, goede wijngaarden, fchoone bosfchen en vischrijke waten. Het bevat vijftien quadraat mijlen en vijf en dertig duizend meest Gereformeerde inwoners. De vier liniën van IJzenburg-Birstein, IJzenburg-Budingen, IJzenburg-Wachtersbach en IJzenburg-Weerholtz leveren twee compagnien te voet voor krijgs-contingent. — De volgende plaatzen oordeelen wij te moeten aanhaalen.

Birstein, een slot aan eene hoogte, met een daar beneden liggend dorp, in het gerecht van Reichenbach. IJzenburg-Birstein, levert zeer goed ijzerertz en steenen. — De hoofdplaats van het gansche Graaffchap is

Budingen, in het aandeel van dien naam, met een Graaflijk residentieflot; kort daar bij aan den weg naar Hanau is eene zoutziederij. *Birstein*, een vlek, ligt in het aandeel van dien naam, maar *Offenbach* is aanzienlijker, en legt een uur van Frankfort aan den Mayn. Het is volk- en neringrijk, drijft goeden handel, en heeft schoone fabrieken, benevens een Vorstlijk slot in het Birsteinste aandeel. Dit slot is zedert eenige jaaren nog merklijk vergroot en verfraaid. Men vindt hier een aanzienlijke tabaks fabriek, alsmede eenige andere, als zijden, wollen, boomwollen, hoeden, metaalen, (bijzonder goud en zilver) ook waschdoek, een wasch-bleek en kaarzemakerij, alsmede een porcelein-fabriek. Daaglijks vertrekt van hier een marktschip op Frankfort aan den Mayn.

Wachtersbach, een stadje met een residentieflot.

Meerholtz, een vlek nabij de Kinzig, met een Graaflijk residentie-flot van de IJzenburg-Meerholtzsche linie, alwaar de zetel der land-collegiën is.

HET GRAAFSCHAP KONINGSTEIN.

Dit Graaffschap ligt in de Wetterau, en wel in het noord-oostlijk deel, waar in het vogelge-

gebergte zich uitstrekt, ook zijn hier meer voornaame gebergten. De grond is meerendeels zandig, echter vruchtbaar, en men vindt 'er goed rundvee, schaapen, gewas, vlas, hooi, fruit, tuinvruchten, wijn, houtgewas en wild. — De Nidda is de hoofdstroom.

Her Graaffchap is verdeeld tusfchen den Ketvorst van Mayntz en de Vorsten en Graaven van Stolberg. Mayntz betaalt tagtig florijnen, en Stolburg twintig in den Rijks matricularen aanslag. Beide Landsheeren hebben zitting en stem in de Opper-Rijnsche kreitsdagen, en op de kreitsdagen van het Wetteraufche Graaven collegie. — In het aandeel van Mayntz vindt men:

Königstein, een open stadje met een vast bergslot, op eene hooge rots, is de hoofdplaats. In 1792 bemagtigden de Franschen deeze stad en het slot, onder Custine, doch de vereenigde Pruisfche en Hefche armce hebben hetzelfde weder veroverd, na het plat gefchoten en verbrand te hebben, echter niet dan na een jaar poogens, en den kloekmoedigften tegenftand.

Opper-Urfel, eene kleine stad, in welker nabuurfchap de Pruisfchen en Hefchen den 2den December 1792 eene bloedige overwinning op de Franschen behaalden.

Ortenberg, *Hanau-Munzenberg* en *Sedern* aan 't vogelgebergte behooren, benevens het residentie-slot, tot het Stolbergfche aandeel.

HET GRAAFSCHAP SOLMS.

Hier in wordt geen keten van bergen gevonden, maar wel enkele gebergten, welke veel ijzer, marmar en andere mineraalen opleveren. De naamen der stroomen zijn: de Lahn, Wetter, Nidda en Horlof. De Vorsten van Solms behoren tot het Wetterausche Graaven-collegie, bij het welk zij, zo wel als bij de Opper-Rijnsche kreitsdagen vier stemmen hebben. De onderling bij hun verdeelde matriculare aanslag bedraagt twee hondert vijftig florijnen. De Saxische Graaven van Solms zijn van het gewoon Sinjeuriaat deezes huizes uitgesloten. De liniën Braunfels en Hohen-Solms zijn Gereformeerd, de Sounin-Waldische gedeeltelijk Roomsch, en alle de overigen Luthersch.

Het Graaffchap Solms ligt verstrooid in de Wetterau, aan de Lahnvloed, in 't westen van Opper-Horzen, en is onder vier Heeren verdeeld, van welke de Vorst van Solms-Braunfeld een is, het overige behoort aan de linie van Solmhohen-Solms, Solms-Laubach, en Solms-Rodelheim. Men vindt in het Vorstlijk aandeel de residentie-stad:

Braunfels, op eenen hoogen en vruchtbaaren berg, met eene kerk, welke mede gebruikt wordt
bij

bij die van het omliggend dal, en het stadje St. George. De stad en het slot ontvangen hun water door eene aan den berg opgerichte watermachiene.

Leun of *Lein*, een zeer oud stadje aan de Lahn, dat, na den zwaaren brand in 1752, gedeeltelijk weder regelmatig is opgebouwd.

Schwalbach of *klein-Schwalbach* is een dorp met een gezondheidsbron.

Greifenstein, een stadje met een vervallen, hoewel eertijds zeer vast slot.

Arnsburg aan de Wetter, is een rijke Bernardiner monniken-abtdij, welke dertig duizend florijnen inkomsten heeft.

Hohen-Solms is het oud Gottisch residentieslot der Graaven Solms-Hohen-Solms, aan welks voet een stadje, *in 't Dal* genaamd, ligt.

Laubach, een stad met het Graaflijk Solms-Laubachsche residentieslot. In deszeifs nabijheid ontspringt de Wetter. Ook graaft men in deezen omtrek zegel-aarde.

Rodelheim, een groot vlek aan de Nidda, met het Graaflijk residentieslot der linie Solms-Rodelheim.

Voor 't overige behoort de voormalige heerlijkheid Munzenberg aan de gezamentlijke liniën van het huis der Graaven van Solms.

DE VORSTLIJKE NASSAUSCHE
LANDEN.

Deze landen liggen zeer verstrooid, en het Vorstlijk huis heeft in de Opper-Rijnsche kreitsdagen vijf stemmen, namentlijk: wegens Weilburg, Utingen en Idstein, welke de regeerende Vorst van Nassau-Saarbruk-Utingen voert, en wegens Saarbruk en Ottweiler, welke de regeerende Vorst van Nassau-Saarbruk-Saarbruk uitbrengt. Ten aanzien van de Rijks- en Kreitslasten betaalt Nassau-Weilburg 42 florijnen, 40 kreutzers. Saarbruk-Utingen 20 flor. $31\frac{1}{2}$ kr. wegens Idstein 82 flor. 40 kr., dus geheel 103 flor. $35\frac{1}{2}$ kr. Saarbruk-Saarbruk wegens Saarbruk 34 flor. $33\frac{1}{2}$ kr., wegens Ottweiler 27 flor. $38\frac{1}{2}$ kr., alzo geheel 62 flor. $6\frac{2}{3}$ kr. De twee Nassausche stammen, welke zedert eene eeuw verdeeld waren, zijn zedert 1783 weder door een verdrag vereenigt, 't welk de regeerende Nassau-Weilburgsche President tusfchen Nassau-Oranje en Nassau-Saarbruk tot stand heeft gebragt. Indien de zeven Nassausche Vorstendommen eens weder geheel vereenigd waren, zouden zij een en een half millioen inkomsten geeven. — Men verdeelt dezelve best op de volgende wijs.

I. DE NASSAU-SAARBRUK-WEILBURGSCHEN
OF NASSAU-WEILBURGSCHEN LANDEN.

Deze liggen verstrooid, zijn middelmatig vruchtbaar in koorn, vlas, hooi, fruit en tuingewasfen, als ook eenige wijn, veel hout, zilver, koper, en andere mineralen, zo ook vee, wild en visfchen. Zij brengen jaarlijks meer dan 100,000 R. op, en bestaan in de ambten aan weêrziiden van den Rijn.

Tot de ambten aan deeze zijde des Rijns behooren.

A. Het Graaffchap Nassau-Weilburg, zijnde rijk in zilver-, koper- en ijzergebergten.

De voornaamfte plaatsen zijn:

Weilburg, op eenen taamljik hoogen berg, welke door de Lahn geheel omftroomd wordt, en over welke rivier alhier een steene brug ligt. Het Vorstlijk residentieslot heeft een zeer aangenaamen tuin, met fraaie beelden, gallerijen, fonteinen, enz. Op de markttooren is een groote koperen ketel, waarin het water, uit vergelegen oorden, door middel van veele buizen over Lahn verzameld, en van daar in de water-werken van den tuin geleid wordt. Niet verre van de stad maakt men veel zwartzel, zomtijds 1400 centaars

naars in 't jaar. 't Gijmnafium en Ambthuis zijn mede fchoone gebouwen.

Selters, een dorp aan de Lahn, is beroemd wegens de gezondheidsbronnen — men moet het niet verwarren met *Neder-Selters*, in het erffift Trier.

Weilmunfter, in het ambt van dien naam, aan de Weilbeek; in dezelfs nabijheid wordt veel ijzererts gegraven. Ook heeft men hier zilver- en koper-bergwerken.

Löhnberg is een vlek met een oud flot in het ambt van dien naam.

Mehrenberg, een ambt en vlek van dien naam met een oud flot.

B. Het ambt *Kleberg*, waar van Hefen-Darmftad een deel behoort.

C. *Atzbach*, 't welk uit drie ambten *Huttenberg*, *Gleiberg* en *Stappelberg* beftaat, ligt ter wederzijden van de Lahn, tufchen *Giezen* en *Wetzlar*, is het vruchtbaarfte der *Wetterau*. Daar in zijn:

Gleiberg, een dorp met een flot, dat Ao. 1646 door de Hefen verwoeft wierd.

Krofdorf, een dorp, alwaar de Keur-Brunfwijksche armee en dezelfs bondgenooten in 1759 langen tijd hun hoofdkwartier hadden.

D. Het ambt *Miehlen*, 't welk grootendeels door het Graaffchap *Katzenellenbogen* is ingefloten. Hetzelve bevat zes dorpen, benevens het *Benediëtijner klooster Schonau* en het *Aftholderbacher Hof*.

E. *Rei-*

E. Reichelsheim, een aanzienlijk vlek aan de
 Horlof, niet ver van het Hefsen-Darmftad-
 fche ambt Bingenheim, ligt in de markt
 Fulda, is een leen van Fulda, en geeft
 jaarlijks drie duizend guldens inkomen.

De ambten, welke aan de andere zijde des
 Rijns liggen, zijn:

A. *Kirchheim*, bestaande uit de heerlijkheid
 van dien naam, en uit Stauff, ligt aan den
 hoogen dondersberg, waarop kajanjeboo-
 men groeien. Hier in is

Kirchheim-Poland, een welgebouwde stad op
 eene hoogte, heeft drie hondert huizen, 1500
 inwoonders, en taamlijken handel. 'Er is een
 goed slot met een tuin, de gewoonlijke residen-
 tie van de Vorsten Nasfau-Weilburg.

Gellheim is bekend door de zwaare nederlaag,
 welke Keizer Adolf van Nasfau Ao 1298 door
 Albrecht van Oostenrijk wierd toegebracht, in de
 groote en vruchtbaare vlakte, welke zich tot
 aan den Dondersberg uitftrekt. Adolf op het slag-
 veld gebleven zijnde, wierd in een nabuurig
 adelijk nonnen-klooster, waar van de kerk nog
 staat, begraven. En op het slagveld zelve flicht-
 te men hem een gedenkzuil, met dit opfchrift:

*Adolphus a Nasfau, Rex, interficitur
 ad Gellinheim.*

Stauff is een ambt en slot.

B. Een derde deel in het Graaffchap Saarwer-
 den,

anden, en de Voogdij Herbitzheim, waar in rijke zoutbronnen zijn, doch welke men ten nadeele van het land niet gebruikt. De hoofdplaats is

Nieuw-Saarwerden, gelegen tegens over Bokenheim, met een slot; deeze stad is eerst in deeze eeuw gebouwd.

C. Een gedeelte van Wolstein.

D. Het ambt Alsenz, met uitsluiting van het dorp Hochstetten, dat zedert 1756 aan Paltz-Tweebruggen behoort; het geeft goeden wijn en steenkolen. De hoofdplaats is het vlek Alsenz, aan de beek van dien naam.

II. DE NASSAU-SAARBRÜCK-USINGSCH E

LANDEN OF NASSAU-USINGEN

TOT BIEBERICH.

Deeze liggen meestendeels bij een, en brengen jaarlijks omtrent 150,000 florijnen inkomsten op. — Zij bestaan:

A. Uit het opperampt Usingen of het Graafschap Nassau-Usingen, waar in veele ijzerhuten en smelterijen.

Ufingen, aan de Urbeek, heeft een schoon slot en goede kousen-fabrieken.

Oud en Nieuw Weitnau zijn vlekken met sloten.

B. De

B. De heerlijkheid of het opperamnt Idstein, met goede bosfchen, eenige akkerbouw, ijzerhutten en ijzersmelterijen.

Idstein is eene kleine stad met een Vorftelijk flot, heeft 350 huizen en 2000 inwooners. Het residentieflot is van vier verdiepingen, ligt op eene rotsachtige hoogte, in welks uitgehouwene gewelven de Nasfau-Ufingsche archiven bewaard worden. Zedert eenige jaaren heeft men hier een fabriek van wit leder opgericht, van waar groote verzendingen gefchieden naar Frankfort aan den Mayn, naar Maintz, Bamberg, de Paltz en Nederlanden. De thans regeerende Vorft heeft hier een Seminarium voor Schoolmeesters opgericht. Na bij deeze stad is de oude Roomfche Paltzgraaven weg, waar van men voornamentlijk nog de overblijfzels, zo wel als veele fteenen met Romeinfche infcriptien vindt op de Liebacher heide.

Walradenstein, Walsdorp en *Adolspheck* aan de Aar, zijn vlekken.

C. Het amnt Wehen, met een vlek en flot van dien naam.

D. Het amnt, vlek en burgt Schwalbach, met een verwoest flot, heeft ijzerwerken en marmergroeven. In de nabijheid van Rickershauzen.

E. Het opperamnt Wisbaden, 't welk ook de heerlijkheid Wisbaden aan den Rijn bevat, heeft goede wijngaarden.

Wis.

Wisbaden ligt in een zeer aangenaam oord, dat door de kunst nog merklijk verfraaid is; zij is gelegen aan de zogenoemde Hohe, heeft meer dan 400 huizen en 2000 inwoners. De hier zijnde zwavelbaden worden jaarlijks van 3000 tot 4000 vreemdelingen bezocht. Niet ver van de stad is een kleinen vijver, waarin het warme water afloopt, dat daar door bij den winter ongemeen uitdampft, waar om zich ook bij sterke koude eene menigte raven des nachts op de boomen onthouden, om de opstijgende warmte te genieten. Ondanks de warmte is deeze vijver zeer vischrijk. De vischen, welke men daar uit vangt, zijn van een lelijken smaak, ten zij men dezelve eerst in eenen anderer vijver mest. In den jaare 1644 heeft deeze stad veel geleden, en Custine liet haar in 1792 brandschatten en plunderen.

Bij het dorp Biberich aan den Rijn is het Vorstlijk residentieflot, met eene schoone tuin.

De spinhuizen, welke in verscheidene dorpen aangelegd zijn, om bedelaars en andere lediglopers arbeid te verschaffen, zijn hier een voortreffelijke instelling. Deeze huizen zijn taamljk ruim, worden des winters behoorlijk verwarmd en gelucht, en zijn van al het nodige tot de spinnerij voorzien. Ijder arm mensch kan zich dus hier door spinnen de kost verwerven. De arbeid wordt beloond naar vlijt en geschiktheid.

Bij het jachthuis, Platte genoemd, heeft men een

en der schoonste Rijngezichten. Dit Platte is de top van eenen hoogen berg, die men den Trompetter noemt, en dien tot het gebergte behoort dat zich over Homburg en Idstein tot aan den Rijn uitstrekt.

Mosbach en *Schierstein* zijn aanzienlijke dorpen aan den Rijn, alwaar goede wijn wast.

Nurenberg is een lands Vorstlijk hof met goede wijngaarden.

Sonnenberg is een vlek met een verwoest slot.

Clarenthal, een Vorstlijk hof, met een menagerie van faifanten.

F. Een deel in het ambt Kirberg met goede landwegen, het ander deel behoort Nasfau-Diets.

G. De kleine dorpen *Rettenbach* en *Hauzen*, gemeenschaplijk met den Vrijheer van Sahren. Het dorp Mensfelden met Trier, en het in 1352 gebouwde, bouwvallig slot *Hohenfels* met Anhalt-Schauenberg.

H. Het geheele Zweyherrische.

I. De helft in het Dreyherrische, waar van de Prins van Oranje de andere helft Nasfau-Dietz bezit, en de kleine stad Nasfau de hoofdplaats is.

K. De helft des Vierherrischen, waar van de andere helft aan Oranje-Nassau behoort.

L. Het opperampt of de heerlijkheid Lohr in de Ortenau.

Lohr of *Lahr* is een kleine stad aan den Schatturstream, met een opperampt, drijft sterken

handel in hennip en zeildoek. In 1676 lagen de Franschen deeze stad nevens veele andere plaatsen in de asche.

M. Het ambt Ingenheim.

III. NASSAU-SAARBRUK-SAARBRUKSCHE

LANDEN OF NASSAU-USINGEN

TOT SAARBRUK.

Deeze liggen grootendeels bij een, en geeven jaarlijks omtrent hondert duizend florijnen inkomsten. Zij bestaan in

A. Het Graaffschap Saarbruk in Westrich.

B. De Heerlijkheid Ottweiler.

C. Het Graaffschap Saarwerden voor tweede, derde. Zo ook

D. De Voogdij Herbitzheim.

E. Vijfnegende deel van het ambt Homburg.

F. Het ambt Ingenheim.

G. Het ambtmanschap Rosenthal en Wolfstein ten deelen. Wij merken hier uit op:

Saarbruck aan de Saar, heeft 200 huizen en 1000 inwooners, met een slot, op eenen berg. Er ligt een steenen brug over de rivier na het stadje St. Johan.

Krichingen Puttlingen, eene heerlijkheid en meijerij, uit drie geheele en twee halve dorpen bestaande.

Ottweiler, met een slot, legt tusschen bergen. Na bij de stad wordt een soort van klei gevonden, waar uit men potten maakt, men heeft ook ondernomen porcelein te maaken, doch het had meer overeenkomst met gemeen steengoed dan met porcelein.

Neuweyer, nabij Heerkirch, alwaar een gezondheidsbron is.

Munzfelden, een dorp en slot, tusschen de Nasfausche steden Dietz en Kirchberg, behoort voor een derde aan Nasfau-Ufingen, en voor twee derde aan de Keurvorst van Trier.

HET GRAAFSCHAP LEININGEN

Ligt zeer verstrooid aan geene zijde des Rijns, oostwaards van 't Vorstendom Lautern. De bergketen, het haartgebergte genoemd, strekt zich door 't zuidlijk deel; het noordlijke ligt grootendeels in 't wester woud. Hier is veel vee, wild en gevogelte; ook koorn, ooft, tuinvruchten en wijn; benevens hout en mineralen.

De gezamentlijke Leiningische bezittingen deelen zich naar de twee hoofdliniën, als A. de bezittingen van de oude Graaflijke linie van Leiningen en Westenburg. B. De bezittingen der jongere linie van Leiningen en Dachsburg, welke beide zich weder in andere liniën verdeelen.

Dit huis heeft in de rijksdagen van het Wettensche Graaven collegie en de Opper-Rijnsche kreitsdagen eene stem. De rijksmatriculare aanslag is twee man te paard en vier te voet, of 40 florijnen, en aan de Kamer 40 R. 34 kreutz.

A. Uit het Leiningen Westenburgsche noemen

wij:

Grunstad, in eene vlakte aan den voet eens hoogen bergs, is eene stad met hondert huizen en zes hondert inwoners; heeft twee Graaffijke sloten, een gymnasium en weeshuis. Men drijft 'er akkerbouw, veeteelt en wijnoogst, en is neringrijk, zo wel door haar vermaarde week- als jaarmarkt. Tusschen Grunstad en Neustad zijn kleine boschen van kersfenboomen in het open veld.

Huningen, voormaals een Augustijner monniken-klooster, uit welks inkomsten de Predikers en Scholieren des Graaffchaps nog onderhouden worden.

Oud Leiningen, een oud bergslot, in 1690 door de Franschen verwoest, ligt in 't Leiniger dal, op eenen hoogen berg.

Westerburg, op een berg, een stad met een overoud adelijk slot, en een adelijke burgzetel, Steinknut genaamd.

Lehrgasje ligt beneden in het dal, en is eene voornaame voorstad.

Gemunden is een voornaam kerspel, met een aanzienlijke jaarmarkt.

Wen-

Wengeroth, een dorp en Graaflijk lusthuis.

Weltersburg, een bemuurd Graaflijk vlek met twee adellijke burgten.

Schadeck, aan de Lahn, tegens over het vlek Runkel, eene heerlijkheid en vlek met een slot, en eenen hoogen berg, behoort gemeenschaplijk aan de beide liniën.

B. In het Leiningen Dagburgsche vindt men:

Hartenburg, voormaals een residentieslot van eene der zijdliniën.

Durkheim, aan de Haart, met een slot, heeft 400 huizen en 2000 inwoners, die hun bestaan vinden in den akkerbouw, veeteelt en wijngaarden, waartoe zij hondert twintig morgen lands gebruiken, waarop goede rooden wijn wast. Twee uren van hier staat een Vorstlijk jachthuis aan 't Haartgebergte.

Hunstein is een groot welgebouwd dorp, alwaar de beste witte wijn van het gansche Graafschap wast, en de geheele omtrek des dorps is eene wijnwaard.

Frankenstein, *Hochspeyer*, *Groot en Klein Barchenheim* zijn aanzienlijke dorpen.

Heydesheim is een dorp met een residentieslot.

Buntersheim en *Guntersblum* zijn twee dorpen, 't laatste heeft een residentieslot.

DE HEERLIJKHEID OLLBRUK

Ligt in 't opper-erffstift Keulen, tusfchen de
 amtmanschappen Andernach en Koningsfeld, en
 behoort het rijks vrijheerlijke huis van Wald-
 bord-Basfenheim, tot Olbruk-Bornheim, zonder
 tot de Rijksftand te behooren. Echter is des-
 zelfs matriculare aanslag een man te paard en een
 te voet, of 16 florijnen, en wegens de Kamer
 17 rijksd. 45 kreutzers.

DE

NOORDLIJKE LANDEN

VAN DEN

OPPER-RIJNSCHEN KREITS.

HET BISDOM FULDA.

Deszelfs grenzen zijn in 't noorden Hersfeld, de bezittingen der Rijks-Ridderschap neder-Hesfen; in 't oosten Hennenberg en Wurtzburg. In 't zuiden Wurtzburg, de Rijks-Ridderschapl ijke bezittingen, Hanau, en 't Maintzifche; en in 't westen Opper-Ijzenburg, de Rijks-Ridderschapl ijke bezittingen, en opper-Hesfen. De inhoud is twee en dertig quadraat mijlen, waar op 90,000 menschen leven, die, uitgezondert eenige Jooden, meestal Roomschegezind zijn. Het land is bergachtig en vol boschen. De voornaamste vloeden zijn de Fulda en de Saale. Men bouwt 'er weinig koorn, doch de runder- en schaapenfokkerij is 'er des te sterker. Ook is hier eenige visfcherij en bijenteelt, wild, hout, vlas; ooft,

tuinvruchten en mineralen vindt men in overvloed. De Bischoep en Abt van Fulda is een Rijksvorst, wiens inkomen op 350,000 florijnen geschat worden. Hij heeft zitting en stem in den Rijks-Vorstenraad, en is medelid van den Opper-Rijnschen kreits. Zijn matriculare aanslag is maandelijks 250 flor. en bij de Kamer 245 R. 4 $\frac{1}{2}$ kr.

Het gansche Hongstift wordt in 20 opperambten, ambten en geslotene voogdijschappen verdeelt, welke laatste Domcapittularische ambten zijn, die de leen-, justitie- en policiezaaken waarneemen. 'Er zijn geheel 8 steden, 2 vlekken, 60 kerspelkerken en 90 andere, waarvan 15 aan de Lutherschen behooren. — Wij noemen daarvan:

Fulda, de hoofd- en residentiestad. De groote en heerlijke Domkerk is een sieraad der stad, welke met haar gewelfde koepel reeds van verre het verlangen der reizigers opwekt. Het binnenst deel is, als het uiterlijke, hoog, licht, en een eenvoudig schoon. 'Er ontbreekt noch goud noch edel gesteente aan de kerkseraden, reliquiën of misgewaden. Het residentieslot is mede een prachtig gebouw. In opzicht der Universiteit haalen wij alleen de bibliotheek aan, welke dertig duizend boekdeelen bevat. Zedert eenige jaaren hebben de Jooden hier een openbaar school. Fulda is de zetel der hooge land-collegien, als: der Regeering en het Leenhof, des Geestlijken Vicariaats, der Hofkamer
enz.

enz. Van een deel des Jesuiten Collegie is een caserne gemaakt voor de Bischoplijke soldaaten. Het Domcapittel bestaat uit 15 persoonsn. De porcelein-fabriek alhier levert zeer schoone goederen, en heeft deels in- deels uitlandig veel aftrek. In 1759 wierd de Hertog van Wurtemberg met zijne troepen door den Erfsprins van Brunswijk aangevallen, en met groot verlies terug geslagen.

Adolfshof is een Vorstlijke lustplaats met een faisanterie, liggende omtrent een uur van Fulda.

Salzschlirf, een stad en ambt met een beroemd zoutwerk.

Burghaun aan de Hann, met eene Lutherfche kerspelkerk en een Roomfche kerk, die Ao. 1714 gebouwd is; 't is de zetel des ambts.

Groot Luder is een kerspelkerkdorp en ambt.

Furfbeneek, een slot en ambt.

Grijs, aan de Ulster, een stadje en ambt.

Eischberg, een slot en ambt, waar in het slot en het vlek Dermbach de hoofdplaats is.

Bruckenau, een stad en ambt, met een beroemd bad.

Romershay, een dorp met een slot.

Bieberstein is de zetel eens ambts, een slot, met een diergaarde en faisanterie, strekkende tot een zomerverblijf.

Mackenzell, een neringrijk vlek en ambt.

Weyhers, een vlek en ambt, behoort ten deele aan de Heeren van Weyers.

Nieuwhof aan de Fliede, een kerspelkerk-dorp en ambt, met een vervallen slot.

Motten, een kerspelkerk-dorp, met een ambt, waar in de eene berg met eene kapel aan de jongvrouw Maria toegewijd.

Hamelburg, een stad aan de Saale, in een vruchtbaaren oord, met een ambt, Gijmnasium en Franciskaner klooster.

Saleck, bij Hamelburg, een vervallen slot en ambt op een berg aan de Saal.

Salmunster, aan de Kins, een stad en ambt, reeds zedert 1320 bekend.

Urzel, een dorp en ambtszetel.

Herstein, eene kleine stad en ambt.

Blankenau, aan de Lutter, een proostdij.

HET VORSTENDOM HERSFELD.

De grenzen ten noorden zijn neder-Hesfen, ten oosten het zelfde, alsmede Eisenach, Hennenberg en de Ridderfchaps bezittingen. In 't zuiden dezelfde bezittingen en Fulda, en in 't westen weder neder-Hesfen. Het land is bergachtig, en wordt van de Fulda en Werza doorstroomd. De vruchtbaarheid des lands is middelmatig, en het mineraal-rijk alleen levert eenige nuttige producten. De Landgraaf van Hesfen-Kasfel is de Landshcer, en heeft deswegens stem en zitting in de Rijksvorstenraad.

De

De Rijksmatriculaar aanslag is twee man te paard en 9 te voet, of maandelijks 60 florijnen; aan de Kamer betaalt het 8 R. 14 kr. Verders is dit Vorstendom in neder-Hessen ingelijfd, en in ambten en gerichten verdeeld, waar van wij de volgende bijbrengen.

Hersfeld, de hoofdstad des Vorstendoms, ligt aan de Fulda, die de Geifs, welke door de stad stroomt, bij de St. Pieters poort inneemt, alhier ligt een steenen brug over de rivier. Voormaals was hier eene abtdij. Ter eere van deszelfs stichter, Lullus, wordt op den 16 October jaarlijks het zogenoemde Lullusfeest gevierd. Op de groote marktplaats wordt een houten gebouw opgericht, waar in zich de twee stadsburgemeesters begeeven. Agter hun draagt de stadsdienaar een korf met nooten, welke hij onder de aanschouwers werpt. Maandags namiddags wordt een vuur aangestoken en tot donderdags nagts ten 12 uur onderhouden, waar bij zich verscheidene benden musikanten bevinden, en de stads wachtmeester met 6 man der burgerij wacht houdt. Gedurende dien tijd mag men vreemde wijnen en bieren invoeren. Er zijn 500 huizen en 3000 inwoners, en het heeft een Kancelier, die het opzicht heeft over de ambten en gerichten. Ook vindt men 'er een Gijmnasium, een rijk hospitaal en een weeshuis, waar in den kinderen bezigheid verschafft wordt door wolspinnen. Een kwartier uur beneden de stad

stad valt de Haune in de Fulda, en over dezelve ligt eene steenen brug.

Hauneck, een ambt, midden in het Fuldafche, aan den vloed Haune, en bevat zo aan de hooge als laage stoppelbergen voortreflijke steengroeven. Op deeze bergen ligt het verwoeste slot Hauneck.

In de voogdij Kreutzberg, welke ter wederziden van de Werra ligt, en in zeker opzicht tot het Vorstendom Hersfeld behoort, ligt het Vorstelijk residentieslot Philipsthal, bij het dorp Kreutzberg, naar welken zich eene zijdlinie van het Hefen-Kasfelsche huis noemt.

De proostdij Gellingen ligt in Schwarzberg-Rudolstadschen ambt Frankenhauzen, waartoe ook het dorp van dien naam behoort.

Het ambt Landeck, dat zijn naam draagt na een voormaals op eene hoogte der Landfeckerbergen gelegen slot. Hetzelve bestaat uit 18 distrieten, waarvan het vlek Schenks-Longsfeld, aan de vloed Sulze 't voornaamsten is.

Het ambt Frauensee, aan geene zijde der Werra, is uit de goederen van het voormalige Benedictijner nonnen-klooster ontstaan, en de hoofdplaats is het aan eenige meiren liggende dorp Frauensee.

 HET GRAAFSCHAP WITTGENSTEIN.

Dit is ten deele vrij bergachtig, heeft veel hout, zilver, koper en ijzerwerken, veel vee, maar levert weinig koorn. Het wordt van de Lahn en Eder bewatert, en grenst ten noorden aan Westphaalen, ten oosten aan neder-Hesfen; ten zuiden aan de Nasfausche landen en het Hertogdom Westphaalen. De lengte is 4½ en de breedte 3 mijlen. — Het behoort de twee linien der Graaven van Sayn en Wittgenstein, namentlijk de linie van Sayn-Wittgenstein tot Wittgenstein, en die van Sayn-Wittgenstein tot Berleburg, welke eene stem hebben in het Wetterausche Graaven collegie. De Rijksmatriculare aanslag is een man te paard en 4 te voet, of 28 florijnen, en dit Graaffchap brengt jaarlijks, (benevens Berleburg en Stomburg) 50,000 R. aan inkomsten op. Wij noemen hier

Wittgenstein, het Graaflijk residentieslot op eenen hoogen berg, en daar beneden het stadje Laasphe aan de Lahn.

Berleburg, een stad aan de Berlenbeek, die niet ver van hier in de Eider valt, hebbende een Graaflijk residentieslot.

HET LANDGRAAFSCHAP HESSEN.

Men deelt deeze landen in *a.* opper-Hessen, *b.* neder-Hessen, en *c.* opper- en neder-Katzenelleboogen. Alle deeze landen behooren tot het Landgraaflijk Hessisch huis; met bijvoeging van 't Graaffschap Hanau-Muntzenberg enz. is het 256 quadraat mijlen groot, en heeft 776,000 inwooners.

Dit land is grootendeels bergachtig en boschrijk, echter heeft het ook aangenaame dalen, vruchtbaare akkers en weiden, en in verscheidene oorden goede wijngaarden. De Meisner en Malches zijn de voornaamste bergen. De eerste wordt voor den hoogsten berg in Hessen gehouden, is van een grooten omtrek, en heeft op zijn top eene vlakke bouwland van omtrent drie kwart mijl. Ten aanzien der hoogte acht men hem gelijk met den Broekenberg in de Harze, en de Infelsberg bij Schmalkalden. Hij is zeer voordelig voor de veeweiderij, uit hoofde van zijn grasrijkheid, en het daartoe behorende steenkoolwerk is zeer rijk. In 't algemeen vindt men hier veel mineraalen, als zilver, koper, ijzer, aluin, zoutbronnen, lood, kobold, zwavel, bolus, slegte porceleinaarde, goede potaarde, eenig marmer, en albast, waarvan groote tafels en
ste-

steenen gemaakt worden. De berg- en zoutwerken zijn in 't Hessen-Kaselsche in voortreffelijken staat door de onvermoeide vlijt des Ministers van Waiz. Ook zijn hier heilzame baden en gezondheidsbronnen.

Door de menigvuldige kleine stroomen, alsmede door den Rijn, de Warra, die naderhand de Wezer genoemd wordt, de Eider, welke in Westphalen ontspringt, de Lahn en de Schalm levert dit land zeer veel visch op. — Het zand van den Eider voert gouderts met zich, zo dat men in 1775 daar van dukaten geslagen heeft. — De boschen leveren ook veel hout.

Men vindt hier weinig koorn; maar de kastanjeboomen wasfen hier welig. In een der oorden van neder-Hessen, 't welk door de Fulda en Warra bespoeld wordt, maakt men veel gróf lijnwaad, en men kan zeggen, dat elke boerderij hier een lijnwaad-fabriek is. In eens, Hessen levert goud, stoffen, lakens, hoeden, kousen, handschoenen, papier, en andere manufactuuren. In Kasel is een tabaks- en porcelein- alsmede een spiegel-fabriek. In den jaare 1771 wierd het Korlshayner handelgezelschap, ten nutte van het vertier der inlandsche waren, 't zij manufactuuren of bergwerken, opgericht en geprevilegeert.

Ter bevordering der wetenschappen in deeze landen, die geheel Protestant zijn, en welkers heerschende Godsdienst de Gereformeerde is, schoon ook andere geduld worden, vindt men, behal-

ven

ven de gemeene Hoogduitsche en Latijnsche schoolen, Pædagogia in Kassel, Darmstad, Marburg en Giesen. — Te Hersfeld en Darmstad Gijmnasii; nog te Kassel een Genootschap wegens den landbouw en kunsten, een betrekkelijk de oudheden, en een illustrerschool. Te Marburg en Giesen eene Universteit.

In beide hoofddeelen van Hessenland worden steden benoemd, die ten landsdage gaan. Tot de Hessen-Kasselsche Landstanden behooren de Land-Commandeur der Duitsche orde, de Rector en Senaat der Universteit van Marburg; de vier Oppersten der edele stichten Kaufangen en Wetter; de opperste der hooge hospitalen Haina, Merxhausen, Hofheim en Grunau, als Prelaaten, de na de vijf stroomen Lahn, Schwalm, Fulda, Warra en Diemel, afgedeelde Ridderfchap; en de insgelijks afgedeelde oorden of steden, als Kassel aan de Diemel, Marburg aan de Lahn, Eschnage aan de Warra, Hersfeld aan de Fulda, en Homburg aan de Schwalm, welke de uitschrijvende steden zijn. Even zo behooren tot de Hessen-Darmstadsche landstanden de Commandeur der Duitsche orde van Schiffenberg, en de Rector en Senaat der Universteit te Giesen als Prelaaten, de Ridderfchap en de steden. Zo wel in 't Hessen-Kasselsche als in het Hessen-Darmstadsche wordt de landdag door den Erfmarschalk bestuurd. De algemeene Hessische landsdagen moesten, zo zij

in gebruik waren, beurtelings in 't Kasselsche en het Darmstadsche gehouden worden, doch dit gebeurt zelden. De Kasselsche landsdagen worden te Kassel, Homburg en Treysen gehouden. Die van Darmstad te Giefen, en de Landvorsten zenden hunne Commisfariſſen derwaard. — De zogenoemde Lands-convocationsdagen, welke gemeenlijk de vrijwillige giften betreffen, worden op toelating van den Landvorst door den Erf-maarschalk uitgeschreven.

De Landgraaven van Hessen-Kassel en Hessen-Darmstad, in welke hoofd-liniën dit huis is afgedeeld, hebben wegens Hessen ieder eene bijzondere zitting en stem in den Rijks-Vorstlijken Raad, en behooren onder de zes huizen, welke overeengekomen zijn, om den rang bij beurten aan elkander afteftaan, doch van de Opper-Rijnsche kreitsdagen heeft zich Hessen-Kassel meermaals afgezondert. — De matriculaire aanslag voor Hessen-Kassel is 1096 flor. 45 kr., en voor Hessen-Darmstad 663 flor. Kassel betaalt aan de kamer 472 R. 55½ kr., en voor Katzenellenbogen 35 R. 79½ kr. Hessen-Darmstad 313 R. 18½ kr.

De Hessische landen worden best behandelt naar derzelve hoofddeelen.

DE
HESSEN-KASSELSCHE LANDEN,

BENEVENS DIE DER
HESSEN-ROTHENBURGSCHE ZIJDLINIE.

Dit land bevat 156½ quadraat mijlen inhoud, en heeft, zoo men wil, 470,000 inwooners. — Het grenst ten noorden aan Paderborn, Hanover en Eeichsfeld. Ten oosten aan Eifenach, Henneberg en Hersfeld; ten zuiden aan Hersfeld, Hessen-Darmstad, Nassau, en de bezittingen van Maintz, 't Graaffschap Katzenellebogen legt afzonderlijk. In 't westen grenst dit land aan Westphaalen en Waldek.

In 't Hessen-Kasselsche is thans het geheime Ministerie, het hoogste Collegie, waaruit het generaal directorium met de opper-rekenkamer ontspruit, onder welke de kamer staat. 'Er zijn twee Land-regeeringen, een te Kassel voor Neder- en een te Marburg voor Opper-Hessen. Hessen-Darmstad heeft een Geheimraads Collegie, en te gelijk twee Land-regeeringen, als eene voor Opper-Hessen te Giefen, en eene te Darm-

Darmstad voor Katzenellebogen en Epstein. Te Marburg is een Hofgericht en een Appellationsgericht, dat om de zes jaar te Marburg en te Giefen gehouden wordt. Daar te boven is 'er nog een Opper-appellationsgericht te Kassel en een te Darmstad. De kerklijke en huwlijks zaaken behooren in 't Kasselsche voor de Consistorien van Kassel en Marburg, en in het Darmstadsche voor die van Giefen en Darmstad. In beide landstreeken is ook een afzonderlijk halsgericht. Het krijgswezen wordt in beide landsdeelen door een Vorstlijk Krijgs-Collegie bestierd.

Hessen-Kassel houdt drie guardes te voet, tien regimenten infanterie, eene guarde te paard, een regiment *Gens d'Armes*, drie cavallerij, twee dragonder regimententen, alsmede husaaren, jaegers, een artillerij corps en zeven guarnisoen-compagniën. De Landgraaf Frederik II. richtte den 5. Mey 1769 de militaire orde, *pour la vertu militaire*, op. Het ordensteken is agthoekig, met goud geëmailleert, met de Vorstlijke bescherming, den naam, en het woord: *virtuti*.

De Rekenkamer ontvangt de belastingen, welke betaald worden volgens eene in 1576 gemaakte schikking. De jaarlijkse Hessen-Kasselsche inkomsten bedraagen 1,200,000 R.

In 't algemeen rekt men in het Landgraafschap Hessen-Kassel, met Hersfeld en Schmalkalden 45 steden, meer dan dertig sloten, 108 heerlijk-

heden en landgoederen, en 39,200 huizen en hoven op het platte land.

A. De eigentlijke Hefsen-Kafelfche landen:

a. Neder-Hefsen, of het noordlijk deel, 't welk naar gezegde vijf froom-diftricten wordt afgedeeld, het zelve bevat veele oorden, waar van wij bijbrengen:

Kafel, de Vorftlijke residentieftad, en de uifchrijvende ftad des Landfchaps aan de Diemel, is de zetel der Lands-collegiën, ligt in het hangen een heuvels, die van een uitgebreid dal omvat is. Het heeft 20,000 inwooners. Kafel wordt door de alhier bevaarbaare Fulda in de oude en nieuwe ftad afgedeeld, welke laafte weder in de Opper of Franfche, en onder-of-nieuw-ftad wordt afgedeelt. Er zijn elf kerken en 2245 huizen. In 1767 zijn de veftingwerken geflecht. De kleine froom Drufel vloeit door de oude ftad, dezelve ontfpringt in het Habichtwoud, en verliet zich in de Fulda. De Fulda verdeelt zich beneden de ftad in twee armen, waar van de eene de kleine Fulda genoemd werdt; bij het flot vloeien zij weder in een. De voornaamfte pleinen zijn: de paradeplaats, de flotplaats, de Fre-driksplaats, de Koningsplaats, en de plaats der Gens d'Armes. De paradeplaats is in de oude ftad, tegens over het Vorftlijk flot, en is van agter tegens de Oppernieuwftad met eene calonnade gefloten, die een halven cirkel uitmaakt. Aan de twee einden ftaat op ijder een vierhoekig

pavillon, en in 't midden een triumpfboog. —
 Verder is deeze plaats met een ijzeren hek omringd. Aan de beneden zijde zijn aan de einden openingen, ter in- en uitmarcheering der soldaten, en bij elke opening staat eene hooge beeldzuil, gelijk 'er meer op deeze plaats gevonden worden. De slotplaats ligt tusfchen de paradeplaats en het slot; zij ligt een weinig lager. De Fredriksplaats in de Oppernieuwstad is met de Koningsstraat vereenigt, en heeft de gedaante van een langwerpig vierkant, 't welk 947 voet lang en 430 breed is. Drie zijden zijn met alleen van linden boomen beplant. In het midden staat de beeldtenis des laatsigefstorvenen Landgraaf Fredrik, uit Italiaansch marmer gehouwen, waar toe de Landftanden 20.000 R. gegeven hebben. De Koningsplaats in de Oppernieuwstad onderscheidt voornaamlijk van de overigen door haar cirkelronde gedaante. Hierdoor hebben ook de daarom heenstaande gebouwen een zodanig voorkomen. In het midden van dit plein, alwaar drie straaften eikander kruifen, is een bijzonder duidelijke echo. De plaats der Gens d'Armes, mede in de Oppernieuwstad, heeft haaren naam naar het uitmuntend gebouw alhier voor de Gens d'Armes geficht, 't welk de geheele zijde beftaat. De Koningsstraat is wegens haare laagheid en regtheid de merkwaardigfte. De voornaamfte gebouwen zijn in de oude stad het Vorftlijk slot, het modelhuis aan de paradeplaats tegens den

oever der kleine Fulda. Onder andere modellen van veele gebouwen, steden, vestingen en lusthuizen is hier vooral bezienswaardig het model van den ganschen Karelsberg, met alle kunst- en waterwerken, 't welk zich door het geheele gebouw 220 voet lang uitsteekt. — De Schouwborg, het Tuighuis, dat de Franschen in 1758 ontledigden, en alles naar Straatsburg voerden; doch Landgraaf Fredrik II. en zijn Opvolger hebben het weder in order gebragt. Niet ver van hier is de geschutgieterij en het nieuwe Tuighuis. In de beneden nieuwstad is het Weesen Armenhuis, en in de opper-nieuwstad zijn veele voortreffelijke gebouwen, als: het Museum op de Fredriksplaats, waar in behalven de Vorstelijke bibliotheek, een volkomen verzameling is van Phijsfische en Mathemathische instrumenten, een aanzienlijk kabinet van Naturalia, kortom, eene bezienswaarde schat van kostbaarheden en zeldzaamheden, welke natuur en kunst opleveren. De nieuwe Roomsche kerk wierd eerst 1776 voltooid. In het choor van deeze kerk is een op zich zelf staand altaar, van rood en wit marmer, met rondlopende trappen van zwart marmer, zijnde de vloer met wit marmeren platen gedekt. — Nog heeft men 'er de beelden gallerij en kleine porceleinverzameling. Het huis der Schilderen Beeldhouw-Academie, die in 1775 geopend zijn. — Het Operahuis, waar van het toneel zo groot is, dat 'er de grootste Opera's in kunnen

nen vertoond worden, ja zelfs levende dieren, wagens, paarden en ruitery op kunnen worden gebruikt. Het Operahuis is ook van binnen zeer fraai, en heeft vier reijen gaanderijen boven elkan- der. In het Kermishuis zijn twee ruime gaande- rijen voor de winkels der kooplieden, welke de Kasfelsche misse bijwoonen. In dit huis is mede een magazijn van spiegels, die in de fabrieken van Oud Grönau en Schwarzenfels gegooten worden. — Het nieuw Astronomisch Observato- rium is een prachtig Italiaansch gebouw van drie hondert voet lang. Beneden de stad liggen veele aanzienlijke gebouwen, waar onder de Oranjerie de eerste plaats verdient. Deeze ligt naast het slot, tusschen de groote en kleine Fulda, op een eiland, 't welk men de *Auß* noemt. Het slot be- staat uit drie pavillons, welke door een plat met koper gedekt dak aan een verbonden zijn. Aan de eene zijde is een Lusthof, ten deele met orange- en lauwrierboomen beplant. Daar agter volgt de zogenoemde groote *Auß*, welke door vijf lange alleën van lindeboomen doorsneden wordt, die in een middelpunt zamenloopen, al- waar een groote waterkom is, met een daar in zijnde eiland. Verder agterwaard ziet men een door kunst bewerkt gebergte, dat met water om- geven is, en de zeven bergen genoemd wordt. — Aan de kleine Fulda ligt het prachtige marmer bad, 't welk van binnen met het zeldzaamste soort van marmer is opgezet. Het bad zelve

gaat niet tien treden af, en heeft 25 voet in den omtrek. Over het zelve is een koppel, welke op agt zuilen rust, waar tusfchen marmeren beelden staan, gelijk 'er ook op voetstukken aan de wanden geplaatst zijn. In de hortus van dit zomerpaleis vindt men koffijboomen, Pifangs, en andere uitheemsche gewasfen. Voorheen was bij het bad eene menagerie, doch deeze is thans weggenomen.

De Kasfelfche manufactuuren leveren zeer goede hoeden, zijden en wollen waren, gouden pafementen, spiegelglas, porcelein, papier-behangzels, speelkaarten en galanterien. Daar te boven is hier een tabaksfabriek, een wasch-bleekerij en geelkopergieterij.

De Landgraaf Philips de Grootmoedige liet Kasfel versterken, dan, in 1547 wierden de vestingwerken op Keizerlijk bevel gesloopt, doch van 1552 tot 1559 weder hersteld. De Franschen veroverden Kasfel in 1757, 1758, 1760, en 1761 verdedigden zij het tegens den aanval der Geallieerden, aan wien zij het in 1762 moesten overgeeven; wordende door de laarstgemelde met verlies van veele dooden en gekwetsten van de Kraszenberg, alwaar zij zich versterkt hadden, verdreeven.

Weizenstein is een lusthuis, anderhalf uur van Kasfel, waarheen men door een regte allee heen gaat, die ter wederzijden met nieuwe huizen bebouwd is.

Het slot ligt nevens de lusttuinen, aan den voet

voet van het Habichtwoud, op eenen kleinen heuvel. In den tuin is eene fontein, die een sprong van 150 voet heeft. — Met dit Lusilot is Karlsberg of de Winterkasten vereenigd. Boven op den top des bergs is een groot agtkant steenen gebouw, 't welk uit drie verdiepingen bestaat, en 224 voet in de doorsnee heeft. Men kan het ganfche gebouw over een plat dak rond wandelen. Op het zelve staat eene zes en vijftig voet hoog zijnde pijramide van vierkante steenen, met vijf over elkander gaande kruisgewelven, op de pijramide een voetstuk van elf voet van koper, met een koperen beeld van Hercules, dat 31 voet hoog is, en dat zo ruim is, dat zes perfoonen daar in gemakkelijk kunnen zitten. Van deeze hoogte heeft men een ruim gezicht over de omgelegen strecken. Van den voet des agthoekigen gebouws loopen de watervallen benedenwaard, welke verscheidene afdeelingen hebben, door tusschenkomende fonteinen enz., tot ten laatsten het water over gooten valt, en zich in een meir van 220 voet breedte verliest. De colossische grootheid deezes werks laat zich gemakkelijk bevatten, als men weet dat men van het bassin tot aan den Hercules 842 trappen moet opklimmen. Ter zijden vindt men kunstlig aangelegde hermitagien en aangenaame afwisselingen, nu een kluisenaars hut met deszelfs bewooner in digte bosschen, dan eenen Tempel, en dan eene grafnaald, of tusschen beiden schoone beelden en zuilen.

Twee uren van Kassel is het lustslot *Willemsdal*, met een tuin, waarin twee Chineefche huizen, een opene Tempel op eene heuvel, en voornaamlijk de Willemsgrot bezigtigenswaardig zijn, voor de grot is een kom, die met meer dan hondert kleine fonteinen omringd is.

Sababurg is een jachthuis in Rheinhartswoud. Om dit slot is eene groote diergaarde, welke door een muur van bijna een duitsche mijl omvangen is.

Freyenhagen, een lustslot en tuin in een aangenaam dal aan de Fulda.

Karelshaven aan de Diemel, welke hier in de Weezer valt. Deeze plaats heeft meer dan 1000 bewoners, regte breede straten, waardoor een gragt loopt die met muurwerk is opgezet, en in eene haven eindigt, doch gedeeltelijk nog verder strekt. De stad ligt zeer geschikt tot handel en scheepvaart, en heeft verscheidene fabrieken. Men vervaardigt hier veel soorten van lakenen, lijnwaaden, kousen, handschoenen enz. Men heeft hier in 1771 een Handel-compagnie opgericht ter vertiering van inlandsche fabrieken en bergwerken. — Het hier plaats vindende zoutwerk wordt met veel voordeel gedreeven. Niet verre van de stad is eene zeer voornaame blauwververij.

Hofgeismar, aan de rivier Esse, welke in het Rheinhartswoud ontspringt, en naderhand in de Diemel valt. Een half uur van daar is een gezond.

zondheidsbron, welke zomtjids door eenige vreemdelingen bezogt wordt. Dit Hofgeismar moet niet verward worden met het dorp Geismar, alwaar mede een gezondheidsbron is, welke zedert 1777 op kosten des Landheers in orde gebragt is, en welkers water in steenen kruiken vervoerd wordt.

Grootalmerode aan de Fahrenbeek, is zedert 1775 eene stad, bekend wegens haare deugdzame smeltkroezen, en aardewerk dat van hier alom zelf tot in China toe verzonden wordt. Gemeenlijk wordt jaarlijks voor 60,000 R. aan die waaren varkogt; ook verzendt men van hier kleine gebakkene en geglaasde kogels, voor kinder speelgoed, en bij ons *flutters* genaamd, welke zelf naar Oost- en West-Indiën gaan. De hier zijnde pijpenbakkerij heeft goeden aftrek. Ook worden de wollenweverijen hier bloeiende; en in den omtrek vindt men veel aluin, vitriool en andere bergproducten, ook aluinziederijen.

Rothenburg aan de Fulda is de residentiestad der Landgraaven van Hessen-Rheinfels-Rothenburg. Alhier zijn veele Linnenweverijen.

Allendorf, aan de Werra, behoort onder de grootste steden van Hessen. — Bij deeze stad is een zoutwerk.

Eschwege, naast Kassel, de voornaamste en grootste stad in Neder-Hessen, met een slot.

Weberen, een dorp, waar bij een Vorstlijk lustslot en tuin, in eene aangename vlakke, met

eenige kleine eiken boschjes, waarin reigers nestelen, en dewijl het hier door zeer geschikt is tot de reigerjacht heeft men hier een valkenhuis aangelegd.

Ziegenhain is eene vesting aan de Schwalm, welke de eigenlijke stad van de vesting afzonderd, en de laatste geheel omvloeit. Op het slot dezer stad bewaard men het gemeene Archief van Hessen. — Er zijn 1800 inwoners.

Markzhausen, vijf uren van Kassel, aan de Eems, een hospitaal voor vrouwen, 't zelve behoort gemeenschaplijk aan Hessen-Kassel en Hessen-Darmstadt. In 1786 waren daar in 130 personen, waaronder 29 zotten, en daar onder vijf razenden.

Opperkauffungen, aan de Losse, een heerlijkheid of dorp in het Kaufunger woud, met een adelijk stift ter uitzetting van oude adellijke Hessische Landsstaaten dochters.

Lichtenau, een stadje in een kouden onvruchtbaren oord, tusschen den hoogen berg Meisner en het Riedforster woud.

Spangenberg, in 't Riedforster woud, (zijnde eene der grootste boschen en wildbaanen in Hessen) is een ambt en oud sterk slot, op eenen hoogen berg, met een bezetting van invalides, dienende thans tot een Staatsgevangenis. — Beneden ligt op een afgezonderden heuvel het stadje Spangenberg aan de Pissa.

Melzingen is een Vorstlijk slot en ambt, benevens

vens een kleine stad, bij welke een steenen brug over de Fulda ligt, zijnde gebouwd met zes boogen van vierkante steenen, hier is veel overtocht.

Vach, voormaals Beukenstad, is klein, en legt aan de Werra, welke hier de Ulster ontvangt; over de Werra ligt hier een steenen brug. —

Vach is tevens een amt. — De stad heeft 359 huizen, zij ligt tevens aan de groote Landstraat tusfchen Reipzig en Frankfort aan de Mayn, waar door hier een zwaare tol is.

Goebenstein, eene kleine stad met een amt en slot, aan de Esfe, heeft 262 huizen. Het deel tusfchen het slot en de bovenstad wordt de vrijheid genoemd. Hier wordt onder den blooten hemel op de brug dat merkwaardige brug-gericht gehouden, waar alle aangeklaagde te gelijk een zekere boete ondergaan, doch die zij te rug krijgen als zij bij nader onderzoek onschuldig bevonden worden, en dan moet de valsche aanklaager de boete dubbeld betaalen. De Franschen hadden hier in 1762 hun hoofd-armee, doch door de Geallieerden aangetast, wierden zij geflagen.

Fredrikshal is eene in 1777 aangelegde Colonie.

Immenhausen, een kleine stad voor het Rheinhardtswoud met twee adelijke burgzetels. — Hier liet de Landgraaf Philips de Grootmoedige den eersten Euangelifchen predikdienst in Hefen waarneemen. In den omtrek zijn ijzerwerken.

Wilhelmshauzen en *Glashutte* zijn twee oorden,

alwaar een deel der Saxen, toen met de Franschen vereenigt, in 1762 door de Geallieerde armee aangegrepen en geslagen wierden.

Veckerhagen, een groot dorp aan de Weezer, met een ijzer hut, is de zetel des amts Sababurg, in welks omtrek eene voornaame stoeterij. Ook vindt men hier de *Bartelskop* of de hoogste top des Stauffenbergs.

Helmershausen, een stad in een dal aan den Diemel, is de zetel eens amts, waartoe alleen het dorp Langenhagen behoort.

Trendelburg, een stadje met een slot en ambt, bij eene hoogte, waarom de Diemel stroomt, waarover zedert 1745 een steenen brug van drie boogen gebouwd is.

Zierenberg, een ambt en stad op een heuvel aan de Warme, waar over een steenen brug ligt. —

Wolfshagen, een stad en ambt aan den vloed Erpe, daar dezelve in den Diemel valt.

Sudensberg, een stad en ambt met 208 huizen, tot dit ambt behoort het voorheen gemelde dorp Seismar.

Felsberg, eene stad aan de Eider van 120 huizen met een ambt; tegens over de stad ligt op eene hooge rots het slot Felsberg, 't welk de Franschen 1761 eenigzins versterkten, en tot 1762 in bezit hielden.

Homburg, met den toenaam in Hesen, aan de Elze, of de Epheso, is eene uitschrijvende stad

in

in het Landschap aan Schwalm, en de zetel eenes ambts, 't welk veele vruchtbaare velden en ijzerhutten heeft. Het voormaals versterkte slot wierd Ao. 1636 door de Keizerlijken ingenomen, en eerst 1648 weder bij de Hefsen hernomen, welke het toen verwoesteden.

Borken, een stad en amt. — Heeft twee hondert huizen.

Treyfa, de grootste stad in het graaffchap Ziegenhayn; dezelve ligt op eenen heuvel aan de Schwalm, waar over eene steenen brug ligt. — Er zijn 400 huizen. Zij is eene der orde-fteden alwaar de Ridderfchaplijke belastingen worden opgebracht.

Neukirchen, eene kleine stad en amt, met 250 huizen.

Schwarzenborn, het oudfte stadje in het graaffchap Ziegenhayn aan de Efze, heeft negentig huijen.

b. 't Hefsen-Kafelfche aandeel in Opper-Hefsen, 't welk het vijfde froomdiftriet uitmaakt.

Marburg, de hoofdstad van Opper-Hefsen, ligt aan eenen berg bij de Lahn, door welke rivier zij in twee ongelijke deelen verdeeld wordt, namentlijk in de stad zelfs en in de voorftad Weidenhauzen, zij heeft 1000 inwooners. Marburg is de aanzienlijkfte stad van Opper-Hefsen. Zij is de uitschrijvende stad aan de Lahn; eene der ordensfteden, en de zetel

van

van eenige reeds genoemde Land-collegien. Op den berg ligt een groot slot. De Landgraaf Philips de Grootmoedige stichtte hier den 30. Mey 1527 eene Univerfiteit. Men vindt hier boomwollen en stoffen-manufactuuren. Het voormaals versterkte slot wierd Ao. 1759 door de Brunswijk-Lunenburgfche troepen verwoest.

Wetter, eene kleine stad aan de Westfchaft-beek, met een adelijk ftift, tot een bruidfchat voor Freules. Ook is het een overambt.

Kirchhain, een stad aan de Wohra, met 400 huizen, en een ambt. — Tufchen deeze stad en Emsdorf wierdt een klein corps Franschen in den jaare 1760 door den Erfprins Karel Willem Ferdinand van Brunswijk geflagen en gevangen genomen.

Rauschenberg is een stad met een ambt.

Frankenburg, eene zeer oude stad aan de Edder, met een ambt; niet ver van hier is een koperbergwerk, alsmede eene zilvermijn.

Frankenau, een stad op eene hoogte, twee uuren van de laatstgenoemde.

Hama is een ambt, en een der vier voornaame hospitalen in Hessen, het ligt aan de Wohra.

B. BEZITTINGEN DER ZIJDLINIE VAN DEN
RHEINFELS ROTHENBURGSCHEM TAK,
ONDER 'T HESSENKASSELSCHE
GEBIED.

a. **H**et Neder-Hessisch quartier, waar in valt aantemerken:

Rothenburg, aan de Fulda, die haar verdeelt in de oude stad met het Vorstlijk residentieslot, en in de nieuwe stad met het Vorstlijke ambthuis. In beide deelen zijn kerken.

Sontra, aan den vloed van dien naam, een stad met 236 huizen, op eenen heuvel, heeft goeden akkerbouw en schaaphoederij. In Richelsdorf, tot het ambt Sontra behoorende, is een koperfelterij, zijnde een eigendom des Landheers.

Wanfried, eene stad aan de Werra, met een Vorstlijk slot en ambt, heeft 249 huizen. Hier valt de Frieda, die van Eichsfeld afkoomt, in de Werra.

Eschwege aan de Werra, is de uitschrijvende stad van het landschap aan de Werra, met een slot en ambt. De straatweg, welke alhier over de in 1536 aangelegde steenen brug loopt, wordt veel gebruikt.

Witzenhausen is een stad aan de Werra, zijnde

de ook hier een steenen brug over die rivier, heeft 300 huizen en 1500 inwoonders. Is nerigrijk, kweekt veel fruit en wijn.

Ludwigstein, een slot en ambr aan de Werra.

Witmarshof is het ambrsgebouw van Nieuw Gleichen, liggende aan den voet eens bergs aan de Garta.

Bovenden is een vlek aan de Leine, in de heerlijkheid Plesfa, heeft veel handel met Göttingen.

b. Het Graaffchap Neder-Katzenellenbogen.

Dit ligt in de Wetterau, en wordt omringd door het Darmstadsche, Vierherrische, Nasfauische, Mayntsche en Triefche. De Rijn is de hoofd-rivier. Men vindt hier goede boschen en bronnen. De inwooners bestaan meest door den akker- en wijnbouw, en op zommige plaatsen van de lakenweverij. Wij noemen hier uit:

St. Soar, aan den linker oever des Rijns, de hoofdplaats van Neder-Katzenellenboogen, heeft twee hondert huizen, en is wel bewoond. De inwooners drijven veel handel in wijn, visch en lijnwaad. Voornaamlijk drijven zij veel koopmanschap in Zalm naar Frankfort, Mayntz, Kassel, Neurenburg, Regensburg en Weenen. Bij het tolhuis alhier is eene zilveren beker, en een beroemde koperen halsband, welke de jachtband genoemd wordt, waarmede hoog en laag, die voor het eerst den Rijn komt afzakken, verhauld wordt. Op den beker staat:

Ter eeren St. Soar aan den Rijn,
Is zeer wel en fijn
Der Landgraaflijke Verhanzestad
Deeze drinkbeker gemaakt.

Tot deeze ceremonie worden gasten genodigd, en men vraagt hem die verhandt wordt, of hij zulks met wijn of water verkiest? Zegt hij water, zo giet men hem een emmer water voor 't hoofd; zegt hij met wijn, zo wordt hij met een gouden kroon op het hoofd naar een tuin gebracht, waar op zijn kosten verscheidene gezondheden gedronken worden. Onder anderen, die van den lang overledenen Keizer Karel de Groote, van den Hesen-Kasfelschen Landgraaf, en welvaaren der gasten in het overig gezelschap. Daar na worden eenige belagchlijke privilegien voorgelezen, die ijder verhande genieten mag. Als: de vrije jacht op den Rijn, de visfcherij op de Lurleirotzen, enz. De Lurleiberg is eene hooge rots, niet ver van Soar, beroemd wegens eenen voortreflijken echo. De voorbijzeilende fchippers neemen gemeenlijk hun vermaak met de kragt deezer echo, door fchieten of luid gefchreeuw, te beproeven. De korte en kromme bogten des Rijns veroorzaaken nabij deze stad een draaikolk, die bij den naam van de St. Soarbank bekend is.

Rheinfels, eene vesting aan den Rijn, regt over Soar; het slot ligt op eene rots. De Zalm

die hier gevangen wordt is zeer geacht. In 1758 overrompelden de Franschen St. Soar, en namen Rheinfels bij verdrag in, alwaar gewoonlijk een barailon Hefen-Kasfelfche troepen guarnifoen houdt. Het omliggend ambt draagt den naam der stad.

St. Soarshausen, een met mureen omringd vlek, aan den regter oever des Rijns, tegens over St. Soar, het wordt ook Severshausen genoemd, en bij de inwooners alleen Hausen. Over de stad ligt de vesting Katz of Nieuw Katzenellenbogen, op eenen berg op de andere zijde des Rijns, en niet ver van dien ligt nog een ander vast slot, de Mans genoemd.

Reichenberg, een slot, dat Ao. 1270 op eene hooge rots gesticht wierd, met een ambt en een Hefen-Kasfelfche invalidenwacht. Beneden ligt het dorpje Dal Richenberg.

Nastatten is een vlek aan de Mahlbeek in de groote Nastatter heide, bijna in 't midden der zogenaamde Hayrichs. In de nabijheid is een zuurbron.

Hohenstein, aan de Aar, een oud slot, op eene hooge rots, met een ambt en een Hefen-Kasfelfche invalidenwacht.

Langenschwalbach, een vlek, niet ver van de Aar, aan de Munzbeek. Het heeft 250 huizen, en meer dan 16 bronnen, die ten deele in Langenschwalbach zelfs, ten deele beneden het vlek liggen. Wegens deeze gezondheidsbronnen komen hier jaarlijks veele vreemdelingen.

Schlan.

Schlängenbad of *Carlsthalerbad*, een uur van de vorige plaats, aan een berg, eene bekende baadplaats. De naam van Schlängenbad heeft het na de menigvuldige slangen, die zich op het gebergte en in de nabijheid bevinden, doch de baden zijn 'er van bevrijd. Daar te boven zijn zij onschadlijk zonder vergif, laten zich tam maaken en eeten uit de hand.

Gronau, voormaals een benedictijner monnikenklooster, aan de beek Elands, behoort zedert 1535 tot de vier hooge Hessische hospitalen, welkers inkomsten tot onderhoud van arme en ellendige vrouwen worden aangewend. —

Het Geroldsteinerleen behoort zedert 1666 ook nog tot Neder-Katzenellenbogen. Verder het ambt of de uit kleine dorpen bestaande voogdij Pfalzfeld; een deel der Vierherrische, naamlijk van het zogenaamde Einrichs of Heinrichs, dat in 9 kerspelen bestaat. — Nog heeft het Hessen-Kasfelse huis eene zijdlinie, die Hessen-Philippthal genoemd wordt.

II. DE HESSEN-DARMSTADSCHE LANDEN,

MET DE BEZITTINGEN DER ZIJDLINIE

VAN HESSEN-HOMBURG.

Deze liggen zeer verstrooid, en voeden, op de inhoud van 100 quadraat mijlen, meer dan

S 3

100,000

100,000 menschen, die meestendeel van den Lutherfche Godsdienst zijn.

De natuurlijke gesteldheid en de bebouwing deezer Landen is even zo verschillend als hunne ligging. In dezelve ligt eenen hoogen en veele mijlen in den omtrek beslaanden berg, de vogelberg genoemd, welke, uitgezondert eenige steilten, doorgaans met hout bewasfen is, en vruchtbare velden en streeken heeft, benevens goede veeteelt. Op deszelfs hoogste vlakte is eene bron, welke den zogenoemden Forellendijk vormt, waar uit eenige beken ontspringen, die door de Nidda en de Ohm in de Rijn en Mayn, en door de Fulda in de Weezer vallen. Andere bergachtige streeken in het ambt Blankenstein hebben goede schapenfokkerijen. De vruchtbare landen langs den bergweg, worden niet wel bebouwd, en de inwoners zijn hier ook achteloos op den wijnbouw. Daar en tegen wordt de akkerbouw wel waargenomen in het opperamtb Lichtenberg, zinds de Waldenzers hier in 1697 zich nederzetten. In Opper-Katzenellenbogen bouwt men veel spelt, en goede garst tot meel en paarlgrutten; ook veel gierst, in Riedland, niet ver van den Rijn veel tarw en spelt, in de velden van Darmstad en de Palsfische stad Umstad veel koorn, en men houdt hier veel vee op verschillende voorwaarden. Het aankweeken van klaverzaat neemt jaarlijks toe, en in plaatse der voorige aanzienlijke tabaksplanterijen, beijvert men

men zich thans meer op de meekrapbouw, zo dat 20 dorpen in den jaare 1776 reeds meer dan 17000 centenaars leverden. In de ambten Grebenau, Ulrichstein en Grundberg is de vlasdouw de hoofdbezigheid, zo ook in de ambten Nidda en Homburg. De moestuinen worden hier ook sterk aangekweekt. De zoutwerken te Salthausen, zijn zedert 1777 weder hersteld, en de bergwerken in koper, ijzer en zilver in 't algemeen zeer veel verbeterd. De landstoeterij in Uldichstein, is zedert 1776 weder vernieuwd; de eertijds flegte landwegen zijn nu voortreffelijke straaten of chaussee's, en men heeft verscheidene nieuwe dorpen aangelegd. Toen in 1777 de inwooners enz. geteld wierden, bevond men in Darmstad 518 woonhuizen, 53 schuuren, 3 molens, 2086 familien of 5675 menschen. In 't ambt Rusfelsheim 5674 perfoonen; in dat van Rosbach 1230; in 't opperampt Lichtenberg 6410 menschen enz. De wollenmanufactuuren zijn door den kouzenweever Johannes Kumpf in het Darmstadsche vermeerdert en verbeterd. In 1763 lag hij 6 trijp- cassa- en flaneelgetouwen aan, in 1777 had hij reeds 60 en even zo veel getouwen voor kouzen, waarmede jaarlijks 500 tot 550 halve stukken trijp en cassa, 600 stukken flanel 2000 douzijn kouzen, 200 douzijn mans handschoenen, vervaardigd, en naar Holland, Vlaanderen, Westphaalen, Brunswijk, Hanover en elders verzonden worden. In 't ambt Grebe-

nau waren in 1776 bij de 300 getouwen voor lakenen. Ulrichstein heeft sterke laken-weverijen en gaarnhandel. Grunbergen half-wollen, boom-wollen, en Blankenstein levert jaarlijks voor 2000 tot 3000 florijnen gestreepte wollen kousen.

Van 't Land-Graaffchap Hefen behooren tot de Hefen Darmftadsche landen: 1) 't grootfte deel van Opper-Hefen, met het ingelijfde Graaffchap Nidda en de heerlijkheid Ifter, benevens de bezittingen der zijdlinie Hefenburg. 2) 't Graaffchap Opper-Katzenellenbogen, nevens het aandeel in 't graaffchap Epftein.

Opper-Hefen, Hefen-Darmftadsch aandeel, nevens Nidda, Ifter en het Hefen-Homburgfche aandeel, wordt in opper-ambten, ambten en voogdijen verdeeld, waarvan wij de volgende noemen.

○ *Giefen*, eene vesting, alwaar de Wiefek in de Lahn valt, heeft 702 huizen, 4300 inwooners, een landsvorstlijk flot, een voornaam tuighuis, een in 1607 gefichte Univerfiteit, eene Vorstlijke Regeering, een Confistorie en Superintendentfchap; ook wordt hier bij afwifeling het Revisions-gericht gehouden. Er ligt zedert 1582 alhier een groote brug van vierkante fteenen over de Lahn; ook is hier een Pædagogium en stads school. Giefen wierdt 't eerst in de jaaren 1530 tot 1533 door Philips den Grootmoedigen verfterkt, doch in 1547 wierden die

wer,

werken weder, op Keizerlijk bevel, geslecht, en van 1560 tot 1571 weder hersteld. 1758 wierd de stad aan de Franschen ingeruimd. Voor een der poorten is eene minerale-bron.

Groszlinde, een markt-vlek, en *Stauffenberg* een stadje. *Allendorf* aan de Lumde, eene zeer oude stad, even als *Grumberg*, naar welke twee ambten hunne naamen voeren. *Homburg* aan de Ohm, een stad waar tegens over een slot op eenen berg ligt, met een ambt, in welkers omtrek bij de 150 lijnwaad-getouwen aan den gang zijn, waarvan *Dekenbach* alleen 36 heeft, welke jaarlijks 12000 ellen lijnwaad weven.

Alsfeld, een oude stad, niet verre van de Schwalm, met een oud slot en ambt en twee kerken. 't Is de eerste stad in Hesen, die de Augsburgsche geloofsbelijdenis aannam. In deeze stad wordt van vreemde wol laken gemaakt tot 3 florijnen de elle, in den jaare 1776 zijn hier 800 stuks ratines gemaakt tegens 26 florijnen het stuk.

Grebenau is eerst zedert 1605 met stads-gerechtigheden begiftigd, in 1776 waren er ongeveer 300 lakenwevers-getouwen aan den gang.

Hier is ook een ambt. — *Ulrichstein*, een bergslot met een open stadje en ambt, in welks omtrek eene stoeterij is. In 1759 veroverden de Pruischen dit slot op de Franschen, doch in 1762 wierd het bij den vrede terug gegeven. *Schotten*, een stad op de vogelsberg, met een ambt, in

welks omtrek de Nidda ontspringt; ook is er een diergaarde, benevens het jachthuis Falderhaus.

Nidda, de hoofdstad des Graaffschaps van dien naam, met een slot en opper-ambt, aan den vloed Nidda, had in 1776 alleen 36 kousenweevers, waarvan eenige vier getouwen hielden. In des ambts omtrek waren toen 640 linnenweevers.

Saltzhauzen, met een glashutte, en een in 1593 aangelegd zoutwerk.

Lisberg, een oud bergslot met een ambt en vlek. *Bingenheim*, een slot en ambt met een schoon vlek. *Echzell*, een ambt en *Opper Roszbach* een stadje met een ambt; hier zijn goede wollen- en lijnwaad-manufactuuren, zo ook de stad en ambt *Butzbach* in de *Wetterau*, met een slot en lustuin, nevens Vorstlijke Romeinsche Graaven.

Röhl, in de heerlijkheid *Ister*, een markt-vlek aan de beek *Ezel*, met een ambt; hier zijn schoone koper-bergwerken. Voorts bestaan veele inwooners van de schaaussteelt en weverij, bijna in elk huis vindt men een getouw, waar op geen mannen, maar de vrouwen weeven. Het gaarn wordt hier niet volkomen bereid of verarbeid, maar gaat grootendeels buitenlands naar *Elberfeld*. Even zo vlijtig zijn elders en vooral in 't *Blankenheimsche* de inwoonders met koorwerken en bereiden. — Alles, mannen en vrou-

wen,

wen, oud en jong, alles breidt hier kousen. Als de vrouwen voor 't gericht moeten komen, breijen zij, tot zij binnen geroepen worden. Gaat de man na den akker, hij neemt zijn breiwerk mede, en breidt tot aan de ploeg, 't geen even zo gebeurt in 't na huis keeren. Men heeft dikwerf geheele huisgezinnen gevonden die zonder licht breiden. 's Nachts legt het breidwerk onder hunne hoofdkussens om nuttig tijdverdrijf te hebben, als zij niet slapen kunnen. In alle landen zijn kousenverkoopers, die dezelve in de Paltz, het Bergsche, 't Keulsche en Kleeffsche op de pochel rond draagen en verkoopen, brengende jaarlijks van 12000 tot 15000 flor. te rug.

Thal Ister, een dorp met een koper-bergwerk.
— *Horinghausen* en *Eimelrode*, zijn twee groote kerspeldorpen.

Munster is een vlek, een vorstlijk slot op eenen berg in 't ambt Buszbach, alwaar goede wijn wast.

Kleeberg, een dorp en ambt in de Wetterau, met een vernield bergslot, behoort even als het ambt Huttenberg in de Wetterau, ten deele aan Nasau-Weilburg.

Koningsbergen, een ambt en stadje in de Wetterau, in welkers nabijheid de Biber ontspringt, die zich met de Lahn vereenigt.

Blankenstein, een ambthuis van 't ambt diens naams, in welks omtrek zilver, lood, kwikzilver en vitriool gevonden worden.

Gla.

Gladenbach, daar tegens over is een ampts-vlek. *Biedenkopf*, een stad op een berg, met goede ijzerhutten en smeltorens; zo ook wollen-manufactuuren. *Zomertshausen* en *Silberg* zijn dorpen met koper-bergwerken. *Grundbreitenbach* behoort voor $\frac{2}{3}$ aan Hessen-Darmstad, 't overige twee edellieden.

Battenberg, een zeer oude stad aan de Eder, met een amt, waartoe onder anderen het stadje *Hartsfeld* van den Eder, en 't dorp *Leyse*. Daar te boven behooren nog de vrije heerlijkheid *Riedeselsche* goederen, de *Rerbenauer* of *Londorfer* grond, het *Busecker* dal, en 't gericht van *Frohnhausen* aan de Hessen-Darmstadsche linie.

Het huis van Hessen-Homburg bezit in de *Wetterau*, twee mijlen van *Frankfort*, aan den voet eenes bergs, de *Hohe* genaamt, staande onder Hessen-Darmstadsche bestiering, het amt en de stad:

Homburg voor de *Hohe*. Zij loopt op een heuvel, en heeft een vorstlijk residentieslot, dat nog hooger ligt; men vindt er goede manufactuuren; agt uur van *Homburg*, bij *Wisbaden*, vangt het zich hier vertoonende gebergte aan, onder den naam van *Heinrich*, loopt westwaard nabij *Homburg*, en sluit vervolgens aan eene andere bergketen, waarvan de *Feldbergen* en *Altking* de hoogste zijn. *Dornholzhauzen* is eene *Waldenzer* Colonie van 't jaar 1699, alwaar veele
lin-

linnen manufactuuren zijn. Zo ook in de 1687 aangelegde Fransche Hervormde Colonie *Friedrichsdorf* of *Walschdorf*, dat marktrecht heeft, en wollen-manufactuuren. —

HET GRAAFSCHAP KATZENELLENBOGEN, MET
HET AANDEEL DES GRAAFSCHAPS
EPSTEIN.

Darmstad, in een meest zandigen oord, met 9500 inwoners en 600 huizen. — 't Vorstlijk residentieslot bestaat uit oude en nieuwe gebouwen, welke met diepe gragten omvangen zijn, op het zij gebouw is een klokken spel, de Hofkapel en agter een lusthof. Het operahuis is taamlijk groot en wel geboud. Het collegiehuis is in 1777 gesticht, en bevat 42 vertrekken. — Het groot exercitiehuis, 't welk naauwlijks weergade heeft, is 319 voet lang, 151 voet breed, en 83 voet hoog, en op veelerlei manieren versierd. Het is geheel zonder ruiten gebouwd, en heeft zestien haardsteden, waarvan men de schoorsteenen van buiten niet bespeuren kan. Aan de eene zijde is de vorstlijke tuin, aan de andere de zeer ruime paradeplaats. Beneden de stad is een weeshuis. De hier zijnde fabrieken leveren wollen stoffen, en eenige andere waren. Men bouwt hier uitmuntende aspergies, die wegens
haa.

haare groote en fijnheid door geheel Duitschland beroemd zijn. Van Darmstad tot Heidelberg loopt de zogenaamde bergstraat.

Eberstad, een vlek in de bergstraat, heeft akkerbouw, veeteelt, tuinbouw en weiden. Zij ligt aan de Eberstadsche beek, die 60 meelmolens drijft, welk meel naar Frankfort, Mayntz, enz. vervoerd wordt.

Pfungstad, een dorp, dat allengs is aangegroeid door de krapmolen, welke aan de Modau is opgericht, en alwaar men goede meekrap bouwt.

Kesterbach, een vlek en slot aan den Mayn, waarbij ook het vlek *Langen* behoort.

Kusfelsheim, een vlek en vast slot aan de Mayn, en *Groot Gerau*, een neringrijk stadje; zo is ook *Trebur* een over oud vlek.

Dornberg, een slot en vlek met een ambt, waartoe de vlekken Dornheim, Leheim en Hofheim, een der vier Hessische zogenoemde hooge hospitaalen behooren. Niet ver van Ehrfelden liet de Zweedsche Koning Gustavus Adolphus, in den jaare 1632 aan den Rijn, een zuil van vierkante steenen oprichten, de hoogte van twee en vijftig voeten, op welks top een leeuw staat.

Zwingenberg, een stad aan de bergstraat, die in 1693 door de Franschen verbrand wierd, doch daarna beter herbouwd; van deeze stad voert een ambt zijn naam, in welks omtrek wij alleen
het

het dorp *Auerbach* aanhaalen, dat in een dal aan de bergstraat ligt, niet verre van den hoogen berg Malchen, in welks nabijheid eene minerale-bron is, gelijk er ook eene nabij Hofstad gevonden wordt, welke men tot baden gebruikt.

Rheinheim aan de Gernsprenz, in 't ambt Lichtenberg, is een stad. Tot dit ambt behooren ook, het verwoeste slot Frankenstein, op een berg bij Frankenhauzen.

Umstad is een gemeenschap, toebehoorende aan Hessen-Darmstad en den Keurvorst van Paltz-Beyeren; hetzelfde bestaat uit 16 districten, waar uit wij de oude stad Groot Umstad noemen, dat neringrijk is, en 400 burgers heeft — In de nabijheid ligt klein Umstad.

Het Hessen-Darmstadsche aandeel in de heerlijkheid Epstein ligt niet ver van de vereeniging der Mayn en Rijn, midden in 't Maynsche en Epstein is de hoofdstad, dat de Keurvorst van Mayntz voor de helft behoort.

Uit het ambt Braubach uit het Katzenellenboogsche kerspel noemen wij:

Braubach, een stad en ambt aan den Rijn, in welks nabijheid het Landgraaflijke slot Philipsburg in een dal ligt, doch tegens over de stad ligt een oud sterk slot en Keurvorstlijk Paltz-Beyersch leen, op eene rots, waarbij een zilver- en koper-bergwerk is. De zalmvangst in den Rijn alhier, welke daar de Lahn ontvangt, behoort den Landgraaf en de Keurvorsten van

Trier

Trier te zaamen. In de nabuurschap zijn ook eenige gezondheidsbronnen, waaronder voornaamlijk Dinkholder uitmunt. *Ems* is een vlek aan de Lahn, heeft de beroemde warme Emferbronnen in de nabuurschap, welke tot baden en drinken gebruikt worden. — *Oud Katzenellenbogen*, het stamhuis der Graaven van dien naam, is een markt-vlek met een bergslot, en heeft in den omtrek een ijzer-bergwerk.

H E T G R A A F S C H A P O F V O R S T E N D O M W A L D E K .

Dit grenst ten noorden aan Paderborn, ten oosten aan Hessen en het Keur-Mayntische ambt Fritzlar; ten zuiden aan Hessen-Kassel en Itter; en ten westen aan 't Hertogdom Westphalen. De vlakke inhoud is ongeveer 34 quadraat mijlen, waar op 73000 inwoners leven, welke jaarlijks meer dan hondert duizend rijksd. aan den Landgraaf opbrengen.

Men vindt hier veele bergen, en de voornaamste vloedten zijn, de Eider, Aar, Urff, Diemel en Itterbeek. Het land geeft overvloed van koorn, vee en houtgewas. Ook vindt men alle soorten van metaalen in 't gebergte, bijzonder goud, dat men ook in het zand des Eiders vindt. Zoutzuur- en gezondheidsbronnen zijn hier veelvuldig.

De

De Vorst van Waldek heeft op den rijksdag alleen zitting en stem in 't Wetterausche Graaven Collegie, en op de Opper-Rijnschen kreitsdagen zedert 1719 onder de Vorsten. De Rijksmatriculare aanslag wegens Waldek is 4 man te paard en 18 man te voet, of maandelijks 120 flor., en bij de kamer 67 R. 74 kr. Gemeenlijk echter geeft de Vorst twee compagnien soldaaten ten Rijkscontingent, en onderhoudt daar te boven nog drie.

De Vorst onderhoudt, behalven een geheim Raad Collegie en Leenhof, eene Landsregeering, een Justitie-canselarij, een Consistorie, een Hofgericht, een Rentkamer en een Vorstlijk ambt, welkers leden in meer dan een Collegie zitting hebben.

Het geheele Graaffschap wordt in 9 ambren verdeeld, welke, behalven de dorpen, 13 steden en 1 vlek bevatten, waaruit ook Landsstanden verkoozen worden, bestaande uit Ridderfchap en steden. — Wij noemen de volgende:

Corbach, de hoofdstad des geheelen lands, en de eerste onder de drie gedeputeerde Landstandlijke steden; zij is den zetel des hofgerichts, heeft een gymnasium en eenige manufactuuren. Men verdeelt haar in de oude en nieuwe stad, in welk laatste de kerk met een prachtig marmen en albasten gedenkteken pronkt, dat alhier door de Republijk der vereenigde Staaten van Nederland gesticht is, ter eeren van hunnen

Veldmarschalk George Fredrik van Waldek.

Neder-Wildungen, een stad aan eenen berg; zij is de tweede onder de gedeputeerde steden, heeft een weeshuis en Latijnsche school. In de kerk ziet men het kostbaar gedenkteken van albast, 't welk de Republijk Venetien hunnen gewezenen Generaal Josias van Waldek ter eeren heeft doen oprichten. In de nabuurschap der stad zijn drie gezondheidsbronnen.

Mengeringhausen, de derde gedeputeerde stad, aan eene beek, die in de Twiste valt. 't Hospitaal Leiborn is hier nabij.

Sachsenhausen en *Rhoden* zijn twee steden, waarvan de laatste op een hoogte ligt, en een vorstlijk slot heeft, en $\frac{1}{2}$ uur van daar ten noorden is de kapel *Oud Rhoden*, met het kerkhof. — *Sachsenberg* is een stadje, zo ook *Landau*, op eenen berg, welk laatste het nodige water door aangelegde pompwerken behoort. *Freyenhagen* en *Waldek* zijn twee steden, waarvan de laatste op eenen berg ligt, en door een klein dal van een rots werdt afgescheiden, waarop het oude slot Waldek ligt, na dat de Franschen haar twee jaaren in bezit hadden gehad, wierd zij 1763 door de Geallieerden weder ingenomen, en, bij de korte belegering tegelijk verwoest.

Zuschen, aan den kleinen vloed de Elve, en *Furstenberg*, op eenen berg, zijn twee kleine steden.

Oud Wildungen, een stadje op eenen berg,
met

met het slot Fredrikstein, wordt door een dal van Neder-Wildungen afgescheiden.

Arolsen, eene regelmatige wel aangelegde en schoon gebouwde stad, niet ver van de Aar, met een residentieslot, is de zetel der boven vermelde Lands-Collegien, met uitzondering van 't Hofgericht. Zij heeft een Lutherfche, Gereformeerde en Roomsche kerk. De allee, waaraan dit stadje ligt, bestaat uit 6 reien boomen, en is twee duizend schreeden lang. Zedert eenige jaaren is hier een wollen-manufactuur opgericht, welke bijna 400 perfoonen met spinnen enz. aan brood helpt.

Adorf, in 't ambt Eifenberg, 't geen van het niet ver van Corback liggend vervallen residentieslot Eifenberg zijn naam heeft, is een kerkhof met ijzer- en koper-bergwerken.

Flechtendorf, mede een kerkhof met een armhuis voor 100 menschen.

Verder behooren hiertoe het ambt *Alrosen*, de ambten *Eikhausen* en *Rhoden*, *Landau* en *Westerburg*, met koper-bergwerken. Bij 't Landausche ambts-dorp *Strothe* wierden de Franschen in 1760 door die van Brunswijk-Lunenburg geslagen. Het bergachtig ambt Waldek met de hooge rots *Weizenstein* en 6 kerken, waarvan wij het vlek *Bergheim*, met een klein Graaflijk slot, en *Kleinern*, een kerkhof, met twee zuurbronnen, aanhalen. Het bergachtig ambt Wildungen, met koper-bergwerken, aan den vloed Urft en 't ambt *Lichtenfels*.

 DE NEDER-RIJNSCHE OF KEUR-RIJNSCHE KREITS.

Deeze kreits, welke ook de kreits der vier Keurvorsten aan den Rijn genoemd wordt, grenst ten oosten aan de Frankische, ten zuiden aan de Zwabische en Opper-Rijnsche kreits, aan Frankrijk of den Elzas en Lotharingen, ten westen aan de Bourgondische kreits, en ten noorden aan den Westphaalschen of Neder-Rijnschen Westphaalschen, en aan den Opper-Rijnschen kreits. Deszels uitgestrektheid is 560 quadraat mijlen, en 't getal der inwooners 2,000,000. Verscheidene oorden van deeze kreits vertoonen eenen keten van bergen, als: de Spessard, Odenwald, een deel van den Hunsruck enz., en de voornaamste rivier is de Rijn. De luchtgesteldheid is, eenige oorden uitgezondert, ongemeen zacht, vooral het midden van Duitschland. Het land is taamlijk vruchtbaar in graan, wijn, vruchten enz.

De Keur- of Neder-Rijnsche kreitsstanden nemen den volgenden rang in acht. — 1. Keur-Mayntz. — 2. Keur-Trier. — 3. Keur-Keulen. — 4. Keur-Paltz. — 5. De Hertog van Arremberg. — 6. De Vorst van Tour en Taxis. — 7. De Duitsehe ordensbailluwagie Coblenz. — 8. De Vorst van Nassau-Dietz, wegens de heer.

heerlijkheid Beilstein. — 9. Keur-Trier wegens Neder-Ijzenburg. — 10. De Graaf van Sinzendorf wegens 't Burggraaffschap Reineik. — Onder deeze kreitsstanden is Keur-Mayntz de kreitsuitschrijvende Vorst en Directeur. De kreitsdagen worden, zedert het midden der 17de eeuw, te Frankfort aan den Mayn gehouden.

De kreitsstanden zitten en stemmen op dezelve, in gezegde orde, met uitzondering dat Keur-Trier en Keur-Keulen in rang van zitting afwisselen, schoon Trier altoos vóór stemt, en Mayntz als Directeur altoos de laatste is. Ten opzicht van de ligging behoort deeze kreits onder de zogenoemde voorliggenden kreitzen, die 1697 en 1702 tot afwending van vijandlijk gevaar een onderling verbond sloten. — Maar ten aanzien van den godsdienst behoort zij onder de gemengde. De Rijksmatriculaare aanslag is voor deeze kreits 1800 man te paard en 8121 te voet; doch zij brengt alleen de derde op, volgens een bepaling van den 30 Augustus 1681, welke den 8 October van dat jaar bevestigd wierd, en ook bij een kreitsbesluit in 1792 hernieuwd is, dus 600 man te paard en 2707 man te voet. Bij de kamer betaalt zij bijna met den Opper-Rijnschen kreits gelijk.

Wij zullen in de beschrijving weder de natuurlijke ligging volgen, ten opzichte van 't noorden en zuiden.

A. De in 't noorden van deeze kreits liggende landen zijn:

I. HET KEURVORSTENDOM MAYNTZ.

De Keurvorstelijke Mayntfche landen liggen dermaten verstrooid, dat men hunne grenzen niet zonder wijdlopigheid bepaalen kan. Een deel daar van liggen aan den Rijn tusschen den Paltz en Hesfen. Andere aan de Mayn tusschen Hesfen, Franken, Zwaben en de Paltz; en een deel in Thuringen.

Daar toe behooren het Keurvorstendom of Erffstift Mayntz, het Erfurtfche gebied en Eichsfeld.

Het Keurvorstendom heeft van de Rijnbergen wel de voornaamste ketens, vooral ten aanzien der hoogte, als het Spesartwoud-gebergte, en een deel van Odenwald. De voornaamste rivieren zijn, de Rijn, de Mayn, de Jaxt en de Lahn. — Des lands vruchtbaarheid is ongemeen groot. Men bouwt hier allerlei goed koorn, goede tuinvruchten, wijn, en veelerlei ooft. Ook wasfen hier kastanjes, amandelen en nooten. Zout vindt men te Orb en Wiesfelsheim. In Lahnstein is eene goede minerale bron. Het beneden deel van Eichsfeld teelt veele graanen, vlas en tabak. Bijna overal vindt men ijzer-bergwerken en menigte van bosschen. Er zijn wollen- en lijnwaad-manufactuuren, en onderscheidene fabrieken, zo in glas als porcelein enz. **Wijn en vruchten zijn de**
voor-

voornaamste handel-articulen, tot welkers vertier, zo wel als tot dat van andere waren, de beide Mayntfche missen niet weinig toebrengen.

De Aartsbischop en Keurvorst van Mayntz is de Landheer, welke op de kreitsdagen ook stem en zitting heeft, en voor eenen Romeinsche maand voor Mayntz, Rieneck en Koningstein 1927 flor. 5½ kr. betaalt, en aan de kamer 900 R. 21½ kr. Ten opzichte van het hoogste Rijksgerecht heeft hij zeer groote voorrechten. De land- en regerings-collegien zijn de geheime staatsconferentie; de geheime kanselarij, de Hofraad of 't Keurvorstlijk regerings-collegie. Het revisiionsgericht. Het Hofgericht, de Hofkamer, de Krijgsconferentie enz.

Worms mede gerekend, heeft het 175 quadraat mijlen inhoud, 400,000 inwooners, en brengt den Keurvorst jaarlijks eene inkomst aan van 1,700,000 guldens. — De krijgsmagt behoorde 8000 man sterk te zijn, doch in 1792 bedroeg zij nauwlijks 3000.

In de gezamentlijke Keur-Mayntfische landen, die in opper- en neder-ambten enz. verdeeld worden, bevinden zich 50 ambten, in welken de ambtman gemeenlijk ter bezorging der Economie als anderzins, een onder-ambtman heeft. Er zijn 22 sloten; 54 steden; en 748 dorpen, waarvan 41 steden en 21 vlekken tot de Keur-Rijnsche kreits behooren. Het halsrecht wordt door

het bijeenvoegen van eenige Centgraaven uit elken omtrek uitgeoeffend; en de Vice-domheer neemt de plaats des Aartsbisfchops in waereldlijke zaaken in verfcheidene oorden waar, alwaar voormaals de eigenlijke woonplaats des Landheers was, doch na welks afzijn hier een onder-beftuurder is aangefield. — Wij noemen de volgende oorden.

2. IN 'T BISDOM MAYNTZ.

Mayntz, de hoofdstad en de residentie des Keurvorsten, ligt in een zeer aangenaamen oord, op eenen heuvel langs den Rijn, is wel versterkt, wijl zij voor eene grensvesting des Rijks gehouden wordt. De Opper-Rijnsche kreits schat haar als eene eigene vesting, en houdt er garnisoen in, onder zekere bepalingen. De straaten zijn meest naauw en morsig. De Jooden wonen in eenen bijzonderen hoek. Het Keurvorstlijk residentieslot is een wijduitgestrekt gebouw. De hoofdkerk is zeer oud en rijk. Het aarts-hoog-domstift bestaat uit 24 perfoonen, als 5 Prelaaten en 19 Kapittelheeren, waartoe nog 12 Domicellaarheeren, die, zo wel als de eerste, 16 adelijke quartieren moeten hebben, en uit 37 Vicarissen. In de stad zijn 12 kerspelkerken. Veele kloosters en gestichten, een Weeshuis, een Teken-academie, en een welingerichte Uni-
ver-

versteit. Men vindt hier kousen, en stoffen-manufactuuren, en vier tabaksfabrieken. De misfen zijn niet zeer bloeiend, doch behalven dien, drijft men van hier langs den Rijn een sterken handel. Alle dagen vaart hier een marktschip, van Mayntz naar Bingen, Oppenheim, (in de neder Paltz,) Frankfort aan de Mayn, en weder terug; behalven dien worden er ook goederen en schepen naar Bingen, Keulen en andere handelplaatfen afgezonden. — Tot bevordering des handels en ter spoediger beslissing van voorkomende zaaken, is een Keurvorstelijke commercie-commissie aangesteld, welke alle kooplieden afvaardigt, en alle verschillen beslecht. — Men bewaart hier ook de Rijksarchieven. Het oude Keurvorstelijke slot Martinsburg heeft aan de Rijnzijde in 1750 eene schoone nieuwe vleugel bekomen, en behoort tot Rijngau. Mayntz geraakte in October 1792 in handen der Franschen, die het onder den Generaal Custine ten hoofdkwartier maakten, en het zelve nog meer versterken. De stad heeft 30,000 inwoners. Hier is een schipbrug van 2,000 voet lengte, die des winters wordt weggenomen. Nabij de stad legt het vorstlijk lusthuis en tuin de Favorite, met veele grotten, watervallen, statuen enz., 't welk door het daar tegens stootend carthuiser klooster in 1788 nog meer vergroot is. *Kassel*, een stadje aan den Rijn, tegen over

Mayntz, waarmede het door de schipbrug verbonden is; dit wierd ook 1792 door de Franschen versterkt.

Höchst, eene stad met 350 huizen aan de Mayn, die alhier de Nid inneemt. — Hier is onder anderen eene porceleinfabriek.

Emmerichstad, dit ligt niet ver van hier, en is eigenlijk eerst in haare opkomst, toch is 'er reeds een schoon paleis, met eenige fraaie daar nevenstaande huizen, en eene tuin die zich tot den oever des Mayns uitstrekt. De stichter van dit plaatsje was eene Italiaan, Bolongaro genoemd, die, een kind zijnde, met de marmot liep, en daar van zoer bestond, naderhand door vlijt en zuinigheid, en eenige andere gelukkige omstandigheden, zo veel bij een vergaderd hebbende, dat hij eene kleine tabaksfabriek konde oprichten, trad hij in maatschappij met eenen van zijne broeders in Holland, en won millioenen, door de enkele uitvinding van een nieuw soort van snuiftabak. Hij woonde lang te Frankfort aan den Mayn, doch begaf zich naderhand naar Höchst, en stichtte Emmerichstad.

Hofheim is een stadje aan de Guldenbeek, met eene kellerij.

Kronberg, een stadje aan eenen berg, met een ambt; hier valt goede wijn.

Rheingau is een vice-domambt, eene zeer aangename landstreek, vier uren lang en twee uren breed, alwaar voortreffelijke wijn wast, de
hoofd-

hoofdplaats is *Elleveld*, een welgebouwd stadje met een slot. De inwoners van Rheingau genieten verscheidene voorrechten ten opzichte der belastingen, en hebben vrij hout uit de lands boschen. Bij de verkiezing van eenen nieuwen Keurvorst hebben zij het recht, om het Keurvorstlijk slot drie dagen voor den keur-dag te bezetten.

Oestrich, een welgebouwd vlek van 200 huizen aan den Rijn.

Giezenheim, eene stad aan den Rijn, met een slot.

Lorch of *Lorich*, een vlek daar voortreffelijke roode wijn valt.

Johannesberg of *Bischofsberg* is een kerspeldorp, welks wijn zeer gezogt wordt.

Rudesheim is een rijk welgebouwd vlek aan den Rijn, alwaar de beste en sterkste rijsche wijn valt.

Lohnstein of *Opper-Lahnstein*, eene stad aan de vereeniging van de Lahn met den Rijn, heeft een ambt, Rijntol, en zuurbronnen.

Steinheim, eene stad aan de Mayn, met een overvaart, een slot en een ambt.

Dieburg, een stadje met een slot, ambt en Capucijner klooster.

Orb of *Urb*, een vlek in 't ambt Hausfen, welk ambt zijne zitting houdt in het dorp Hausfen, niet ver van Saalmunster; heeft een beroemd zoutwerk.

oij *Affschaffenburg*, aan de Mayn, in het vice-
domambt van dien naam, is eene der beste ste-
den in het Keurvorstendom, en heeft een Keur-
vorstlijk jachthuis.

oij *Seligenstad*, aan de Mayn, is eene stad.

oij *Dettingen*, een dorp, alwaar de Engelschen
en Oostenrijkers de Franschen Ao. 1743 op de
vlucht jaagden.

oij *Clingenberg* en *Worth*, twee vlekken aan de
Mayn, alwaar goede wijn gebouwd wordt, zij
leggen in 't ambt Clingenberg.

oij *Miltenberg*, in 't ambt van dien naam, eene
stad aan den Mayn met een bergslot, water- en
landtol, waag, Fransiscaner klooster en een
Gijmnasium.

oij *Amorbach*, een stad en ambt aan den vloed Mudt.

oij *Wallthürn*, een stadje, en beroemd door de
menigvuldige bedevaarten, welke herwaard ge-
daan worden.

oij *Bingen*, aan den Rijn, eene kleine handelstad
van 4500 inwooners, waaronder 60 Joden-fami-
lien zijn, bij dit stadje is voor eerst in den
Rijn, het zogenoemde Binger gat, alwaar de
rotzen deels boven, deels beneden het water,
gelijk een dam, dwars over den stroom heen lig-
gen. Gelukkig, dat deeze rotsdam de geheele
vaart langs den vloed niet belemmert. Na aan
den oever is eene taamlijk breede en diepe ope-
ning, waar langs de schippers moeten vaaren,
en welke het Binger gat genoemd wordt. Het

gedruis van den Rijnstroom is hier zo sterk dat men het zelve meer dan een half uur ver kan hooren. Hier is een Muizen tooren (*Mauserthurm*) denklijk voormaals *Mauththurm* genoemd, om dat hier een soort van tol, Mauth genaamd, moest betaald worden, hij is gesticht op eene met heesters bedekte rots, en uit groote steenen opgebouwd.

Bischofsheim, een stadje aan de Tauber, met een ambt, een Franscaner klooster, en een Gijmnasium.

Koningshoven, nabij *Mergentheim*, aan de Tauber, het eerste is een aanzienlijk vlek, het tweede eene stad, zo ook *Kuhlsheim*.

Koningheim, een aanzienlijk vlek.

Crautheim, een stadje aan de Jart, met een ambt.

Ballenberg, een vlek, *Niedernhall*, een stadje aan de Kocher met zoutbronnen.

Heppenheim, een stadje, waarbij het bergslot *Starkenburg* met een opper-ambt gelegen is.

Bensheim, een kleine stad, en zo *Hirschhorn*, met een slot, aan de Nekker.

Lorsch, een dorp en ambt aan de *Weschnitz*, met een beroemde *Benedictijner* abdijs.

Gernsheim, een stadje aan den Rijn, met een ambt en een tol op den Rijn.

Nieuw Baumberg, een stadje met een ambt van gelijke naam.

Amöneburg, een burgt en opperambt aan den Ohm, met een stadje op eene hoogte. Hier

wier-

wierden de Franschen 1763 door de Geallieerden op de vlucht gedreven.

Fritzlar aan de Eider, een stad met een ambt, welke in 1761 door de Geallieerden veroverd wierden, en alwaar zij de Fransche bezetting krijgsgevangen maakten.

Hochheim, aan den Rijn, over Mayntz, een schoon markt-vlek, met goeden wijnbouw, doch alwaar de Franschen, die in Mayntz lagen (1792), bij gebrek aan hout, de wijnstokken roeiden.

b. De stad *Erfurt* en deszelfs gebied.

c. Het *Eichsfeld* of *Eisfeldsche* wordt van Hessen, Thuringen, Grubenhagen, en Calenberg omringd, en in opper- en onder-Eisfeld verdeeld, welk laatste het noordlijkste en kleinste, echter het warmste en vruchtbaarste deel deezes lands is. Hier ontspringen de Leine, de Lutter, de Unstrut, de Wipper, de Rume en andere vlooden. In Eisfeld zijn vier steden, 3 vlekken, 150 dorpen, en meer dan 74,000 menschen. De landstanden bestaan uit Prelaaten, Abdissen der nonnenkloosters, den Adel, en de steden Heiligenstad, Duderstad, de stad Worbis en Treffurt; en de Primus is altoos de Prelaat van Gerode of Reifenstein. De vergaderingen worden gehouden een quartier uur van Heiligenstad, bij den zogenoemden Jagersbankswagt onder den blooten hemel, en bij slegt weder op het raadhuis van Heiligenstad. De Keurvorstlijke inkomsten van

dee-

deezee landen belooopen jaarlijks 90,000 rijksd. —

Wij noemen de volgende plaatzen.

Gerode, eene rijk Benedictijner abtdij, in beneden-Eisfeld.

Sieboldehausen, een vlek aan de Rume.

Duderstad aan de Hahle, een stad, en de zetel des Commisfieraats of het Geestlijk gericht, heeft een klooster en is neringrijk.

In opper-Esfeld vindt men:

Treffurt, waarvan hier voor.

Stad-Morbis, aan den oorsprong van den Nipper, eene stad met een Fransiscaner klooster.

Dingelstad, een groot vlek aan den Unstrut.

Rustenberg, een stad met een ambt.

Heiligenstad, aan de Leine, bij de invloeing der Geislede, is de hoofdstad, de zetel des Stadhouders, en der Lands-Collegien, met een Slot, Collegie, en verscheidene publieke gebouwen, is daar bij zeer neringrijk.

Bartlof of *Groot Bartlof*, een dorp, 't welk merkwaardig is, om dat een dragonder der Hesen, *Valentijn Degenhart*, hier de eerste wollen-manufactuur heeft aangelegd, die dermate is toegenomen, dat er thans meer dan 3000 weefgetouwen aan de gang zijn, hoe zeer er voor 100 jaaren in geheel Ersfeld geen een getouw gevonden wierd.

 II. HET GRAAFSCHAP BEILSTEIN.

Dit ligt op het westerwoud tusschen Nasfau-Dillenburg, Hadamar, Weilburg en 't Graafschap Greifenstein. Het behoort den Vorst van Nasfau-Oranje-Diets. In dit Graaffchap ligt het stadje *Beilstein* met een slot. — En *Marienberg*, een kerspel.

III. HET KEURVORSTENDOM TRIER.

Dit grenst ten westen aan 't Hertogdom Luxemburg, ten zuiden aan dat van Lotharingen; ten oosten aan eenige Paltfche, Hesen-Reinfeldfche en Nasfaufche landen; en tegens 't noorden aan 't Keurvorstendom Keulen. — De inhoud is 110 quadraat mijlen, het bevat 29 steden en veele vlekken en dorpen. Men vindt hier, hoe bergachtig dit land ook zijn mag, zeer schoon vee, veel wild, visch, en eene menigte bosfchen. 't Mineralen-rijk levert hier veele edele en onedele metaalen en minerale bronnen. De hoofd rivieren zijn de Moezel, Saar, Lahn en Rijn. Den Landsftanden bestaan uit Prelaaten, de Geestlijkheid en Gedeputeerden van 14 steden.

den. De Keurvorst en Aarts-Bisfchop is de Landsheer, wiens jaarlijksche inkomsten omtrent 300,000 florijnen bedraagen. De Rijksmatriculare aanslag is 26 man te paard en 122 te voet, of maandelijks 806 flor. 40 kr. Aan de kamer betaalt dit land 811 rijksd. 58½ kr. De Lands-Collegien zijn de geheime Staatsraad, de Lands-regeering, het Revisionsgericht, de beide Hof-gerichten, en de twee Geestlijke Gerichten. Behalven de Landmilitie maak met toevoeging der 40 man Lijfguarde ongeveer 1500 man uit.

Het Keurvorstendom wordt in 't opper- en neder-Keurvorstendom verdeeld, en ijder deel weder in deszelfs bijzondere ambten.

a. Uit *Opper-Trier* zullen wij aanmerken.

Trier aan de Moezel, in een lang, aangenaam dal, dat in 1792 door de Oostenrijkers zeer versterkt wierdt, het is omringd met bergen. *Trier* is de hoofdstad des lands, heeft meer dan 1200 huizen en over de 10,000 inwoners. Men vindt in haaren omtrek niet alleen groote tuinen maar ook vruchtlanden. Behalven de Cathedraale kerk en de Collegiaale zijn hier nog vijf kerspelkerken, veele kleine, en 23 kloosters. De Cathedraale kerk ligt op eenen heuvel, welke de eenigste in de stad is. Zij heeft drie gewelven over elkander. Hier ligt een brug over de Moezel van 8 boogen. Nabij de stad liggen vier Benedictijner abtdijen, waar van de Abt van St. Maximus onmiddelijk onder de Paus staat.

In December 1792 wierden de Oostenrijkers in de hier aangelegde verschanfingen te Pellingen, in Olewig, op Kurenfer- Aweler- en Grunen- berg, zo ook te Ruwer aan den linker oever van de Moezel door de Franschen aangegrepen, doch de aanvallers terug geslagen. De wijn, die hier omstreeks wast, wordt voor den vijfsten Moezelwijn gehouden.

Pfalzel, een stadje aan de Moezel, met een ambt, nabij Trier, is taamlijk bevestigd naar de oude manier.

Conz is een vlek aan de Saar, die niet wijd van hier in de Moezel valt, en waar over hier eene oude vervallen brug ligt. De wijnbouw is hier bloeiend.

Bettingen, een vlek, slot en heerlijkheid in den Eifel, tot het ambt Maximus behoorende, zo mede de kerkdorpen Ruwer, aan de Moezel, en Schweig met een veer over de rivier.

Saarburg, eene stad aan de Saar, met een versterkt slot en ambt, 't welk de Franschen van October 1792 tot December deszelven jaars in bezit hadden.

Bibelhausen, een dorp, alwaar de Franschen den 16 December 1792 van de Oostenrijkers geslagen zijn.

Tavern, een kerspel.

Merzig, eene stad aan de Saar, welke de Franschen in November 1792 innamen, daar na verlieten, doch dezelve eerst uitplunderden.

Grim-

Grimburg, een vlek en slot met een ambt.

St. Wendel, eene stad aan de Blies, met een ambt, ligt afgezonderd van de andere landen.

Hannebach en *Sulzbach*, beide hoofdplaatsen van de ambten Schmidburg en Hundsruck.

Baldenau, uit 16 districten bestaande in den Hundsruck.

Hundstein, een ambt in 't slot Hunold.

Berncastel, eene stad aan de Moezel, met een welversterkt bergslot, een ambt en Capucijner klooster; in deszelfs omtrek wort goede wijn gebouwd, en is een koper-bergwerk. Hier is de eigentlijke Hundsruck.

Grach is een kerspel, daar goede wijn valt.

Neumagen, eene kleine den Graven tot Sayn en Wittgenstein, onder 't hoog bestier van Trier, behorende stad aan de Moezel.

Wittich, eene neringrijke stad, in een vruchtbaar oord, met een ambt, waarin koper gevonden wordt.

Ortenstein, een oud Keurvorstelijk slot, en *Philipsfreude*, zedert 1763 een zomer paleis. —

Clausen of *Eberhards Clause* is een tusfchen hooge bergen liggend welgebouwd Benedictijner Collegiaal stift, met een beroemd Maria beeld. In 1735 wierden de Franschen in deezen omtrek van de Keizerlijken geslagen.

Welschbillig, een stadje met een ambt en klooster der kruisbroeders.

Kylburg, een stadje aan de Kyll, met een ambt, een Collegiaalkerk en Dekanaat.

Schönecken, eene stad, en *Schouwberg*, met een slot, van welke beiden de ambten hunne naamen ontvangen.

Hillesheim, een stad met een versterkt slot, een ambt en Hermitagieklooster. — Men vindt in deezen omtrek zilver, even als in het ambt Dhaum, dat uit 61 districten bestaat.

Manderschied, de hoofdplaats van het ambt diens naams.

Thal Ulmen, een vlek, waarbij een meir is, 't welk daar na zijn naam draagt, leggende in het ambt Ulmen.

Cochem, eene stad aan de Moezel, met een slot en ambt, alsmede een Capucijner klooster. De Franschen veroverden deeze stad in 1689 stormenderhand, en verwoeste haar.

Zell in Ham is eene stad aan de Moezel, met een ambt en Decanaat.

Treisf, een kerspel, bij welke een slot van dien naam aan de Moezel op eene hooge en steile rots ligt.

Baldenock, een ambt, dat tien districten heeft, waaronder Buch, Forst, Mesterhausen en Strenich kerspelen zijn.

b. Uit het beneden Trierfche noemen wij:

Coblentz, in het ambt Ehrenbreitenstein, daar de Moezel en Rijn zaamenvloeien, is de hoofdplaats, en eene groote schoone stad, met ongeveer

veer 1200 huizen, en 12000 inwooners. Zij is de gewoonlijke residentieplaats des Keurvorsten, en ligt enkel tusfchen wijnbergen, in een aange-naamen- en vruchtbaaren oord, welke met veele nooten en andere vruchtboomen beplant is. Over de Moezel is een brug van dertien pijlaaren, en over de Rijn gaat eene fchipbrug. De Keurvorst van Trier resideert zomtijds in den hier zijnden burgt.

Ehrenbreitstein, eene gewigtige bergvesting aan den Rijn, tegens over Coblencz. Het stadje Dal-Ehrenbreitstein legt beneden de vesting, voorzien van een uitmuntend Keurvorstlijk slot, en andere prachtige gebouwen. Deeze vesting is de sleutel van den Rijn en de Moezel, en heeft eene kerk. Ook is hier eene bron die 280 voeten diep is. In 1688 hebben de Franschen deeze stad sterk beschooten, doch niet veroverd.

Cunostein-Engers en *Zoll-Engers*, op de kaarten slechts *Engers*, is eene stad aan den Rijn, in 't ambt Bergphlege, ligt in eenen voortreflijken oord, heeft een landdekenschap, een prachtig Keurvorstlijk jachthuis, en voormaals een Rijntol, die nu te Coblencz geheven wordt.

Vallender, een groot vlek in de heerlijkheid van dien naam; is neringrijk door de fcheepvaart en handel op den Rijn.

Sayn is een slot en vesting, aan de zaamen-vloeing der Sayn en Brexbeek, met een Premonstratenfer abtdij, en een zedert 1770 aange-

legde Keurvorstlijke Cameral-ijzer-hutte, en smederij, die het ijzererts meest al uit het kerspel Hohenhausen in 't ambt Hersbach haalt.

Leudersdorf, in 't ambt Hammerstein, waar goede wijn geteeld wordt. Hier is een Keurvorstlijke Rijntol.

Arenfels is een slot aan den Rijn, de hoofdplaats dier heerlijkheid; hier wast de beste roode Rijnsche wijn, welke men *Rijnsche bleeker* noemt, zo ook in den omtrek van het hier onder hoorend vlek Hanningen, en ten dien opzichte is mede beroemd het plaatsje

Rheinbruhl.

Mayen, eene stad aan de Nette, met een slot, een ambt, en een Collegiale kerk.

Montzeuil, eene kleine vaste stad aan de Elz, en *Kuzorsesch*, een stadje.

Munster-Meinfeld, eene stad aan de Nette, met een slot, ambt en Collegiale kerk, waar na het ambt zijn naam voert.

Carden, een zeer oud vlek aan de Moezel, met een Archidiaconaat, Fransiscaner klooster en Collegiaale kerk.

Bischopsheim is een slot aan de Moezel.

Boppard, een stad, slot en ambt aan den Rijn.

Welmich, een stad en ambt aan dezelfde rivier.

Wezel of *Opper-Wezel*, aan den Rijn, een stad met een ambt, en eene uitgestrekte voorstad, welke den naam draagt van *Korbelhausen*; hier is ook een Collegiale kerk. In 1689 leed deeze plaats

plaats veel door de Franschen; in deszelfs om-
trek is een koper-bergwerk.

Montabaur, een stad en ambt, met een Fran-
fiscaner klooster.

Limburg, een stad van 500 huizen en 2500
inwooners, aan de Lahn, met een ambt, is
zeer neringrijk. Hier ligt eene brug over de
Lahn.

Niederbrechen is een met muuren omvangen
stadje.

Niederselters of *Selters* aan de *Emsbeck*, een
dorp, dat zeer beroemd is door zijne kostbaare
gezondheidsbronnen.

Camberg, eene welgebouwde neringrijke stad,
met een slot en ambt waar aan Nassau-Dietz
aandeel heeft.

Werheim, een vlek met een ambt, dat ge-
deeltelijk aan Nassau-Dillenburg behoort.

Arnstein is een Premonstratijner abtdij aan de
Lahn, en heeft een onafhankelijk gebied over een
vruchtbaar oord, waar toe de dorpen Winden
en Weinähr behooren.

IV. DE DUITSCHE ORDENS-BALUWAADJE VAN COBLENTZ.

De baluwaadje draagt haar naam naar de stad
Coblentz. Derzelve Landcommandeur heeft zit-
ting

ting en stem op de Rijks- en kreitsdagen. De matriculare aanslag is vier man te paard en twintig te voet, of 128 florijnen maandelijks, en aan de kamer betaalt zij 50 rijksd. 67½ kr. Zij houdt haaren zetel in Keulen, in St. Catharina. Behalven de Commandeur te Coblentz behooren tot deeze baluwaadje nog zeven Commanderijen, die zeer verstrooid leggen.

V. 'T GRAAFSCHAP NEDER-IJZENBURG.

Dit ligt ten N. O. van Trier tusfchen den Rijn en de Wiedfche landen. De matriculare aanslag is 2 man te paard en 8 te voet, of 56 florijnen, en aan de kamer betaalt het Graaffchap 40 rijks. 54 kr. De grond is vruchtbaar. Men deelt het in twee deelen, als in de Trierfche bezittingen, en in die van 't Graaflijk Wied- en vrijheerlijk Walderndorpsche.

a. In de Trierfche bezittingen zijn de voornaamste plaatzen:

Grensfau, een vlek aan de Brexbeek, in een laag dal, 't welk door een oud bergslot bestreeken wordt; 't heeft ook een ambt.

Hersbach, een stadje met een ambt, nevens het kerkdorp Horhauzen, waar men zwart ijzererts vindt.

b. In 't Wied-Walderndorpschen aandeel vindt men:

Tzenburg, een vlek aan de Iferbeek, behorende den Graaf van Weid, in een dal, tusſchen ſteile rotzige bergen, met een ſlot; teelt hop en wijn; ook zijn 'er ſpinnerijen, enz.

VI. HET VORSTENDOM AREMBERG.

Het Vorstendom Aremberg legt in den Eiffel, tusſchen Keulen, Gulik en Blankenheim, en levert verſcheidene goede producten uit alle de drie rijken der natuur. De Hertog van Aremberg is hier de Landsheer, welke in de Raad der Rijksvorſten en op de kreitsdagen zitting en ſtem heeft. De Rijksaanſlag is 2 man te paard en 6 te voet, of 48 florijnen. Aan de kamer wordt betaald 81 rijksd. 60 kr. De hoofdſtad is *Aremberg*, eene kleine ſtad met een ſlot. *Hijlingen* en *Reez* zijn de voornaamſte dorpen.

VIII. HET BURGGRAAFSCHAP RIJNECK.

Dit ligt in 't zuiden van Bonn, aan de Rijn, tusſchen de heerlijkheid Breyſich in het Gulikſche

en het bisdom Keulen. De grond is hier zeer vruchtbaar. Een uit de linie der Graaven van Sinzendorf is hier Landsheer, die den naam voert van Burggraaf van Rijnneck, en zitting en stem heeft, als andere Vorsten. De Rijksaanflag is een man te paard of 12 florijnen, en bij de kamer 16 rijksd. 19 kr. De hoofdplaats is *Rijnneck* aan den Rijn, tusschen Breysich en Andernach, en heeft goede nering.

VIII. HET KEURVORSTENDOM KEULEN.

De landen van dit Keurvorstendom, welke niet bij een liggen, worden, behalven het Graafschap Recklinghausen en 't Hertogdom Westphalen, van het Trierfche, Gulikfche en Bergfche omringd, de grootste aan een paalende lengte is langs den Rijn 20 mijlen en de breedte drie. Met toevoeging van 't bisdom Munster is de grootheid van alle Keulfche landen 360 quadraat mijlen, waarop 550,000 menschen woenen. Munster wordt gerekend op 230 mijlen inhoud, en 350,000 menschen. De heerschende godsdienst is hier de Roomsche. Volgens eene in 1669 gedaane opmetting bedraagen de landerijen te zaamen 347.992½ morgen.

Het land is veelal bergachtig, doch hier en daar met vruchtbaare oorden voorzien; de hoofd-

rivieren zijn de Rijn, de Nette, de Aar en Erx en de Ners in 't Keurvorstendom. — De Ruhr, Lenne, Bigge, Diemel, Lippe en Alme in 't Hertogdom Westphalen, welke alle zeer vischrijk zijn. De ruwe bergachtige Eiffel is het onvruchtbaarste. Daarentegen bouwt men in 't Opperstift, op de heuvels en bergen, zeer veel goeden rooden wijn of Rijnsche bleekert. De wouden leveren veel wild. Ook heeft men hier gezondheidsbronnen, onder welke de beroemde Tillenbron uitmunt. Men vindt hier meer tras dan in het Triersche, 't welk door de Hollanders tot naar Oost- en West-Indiën vervoerd wordt. Bij de stad Unkel is een Basaltberg, en in 't algemeen levert het mineraalrijk veele edele en onedele ertzen, zout, marmmer enz. Zelf is te Padberg een goud-bergwerk. In veele oorden is eene goede veefokkerij.

De Keurvorst en Aarts-Bisfchop van Keulen is de Landsheer, de hooge Collegien zijn: de Staatsraad, de geheime Raad, de Hof- en Regeeringsraad, de Hofkamer, de Krijgsraad, de Academieraad, en die der medicijnen. De matriculare aanslag is 60 man te paard en 277 te voet, of 1828 flor., bij de kamer wordt betaald 811 rijksd. 58½ kr. De militie bestaat uit 50 lijfwachten, een regiment te voet van 14 compagniën, benevens een compagnie hufaaren tot veiligheid van de landwegen.

De

De lasten worden van de landerijen geheven, en op de landsdagen door de Landsstanden ingewilligd. — De standen bestaan uit vier Collegiën, als: 1. uit het Domcapittel te Keulen, 't welk uit een Pauslijke, een Keizerlijke, 24 Capittulaire, en 24 Domicellare prebenden bestaat. 2. Uit de Graavenstand. 3. Uit de Ridderschap, en 4. uit 17 municipale steden, die allen hunne Gedeputeerden zenden, en waar over Andernach en Neuzs de directie voeren. De landsdagen worden gemeenlijk te Bonn gehouden, en wel in het Capucijner klooster, en de opbrengsdagen in Keulen.

I. Het Rijnsche Erfstift wordt in A. het Opperstift, en B. het Wederstift afgedeeld, en bevat, behalven veele dorpen, 17 municipale steden en 5 vlekken.

A. Wij merken uit het Opperstift aan:

Bonn, de hoofdstad en Keurvorstlijke residentie. Zij ligt in een der aangenaamste en vruchtbaarste oorden aan den Rijn, en heeft ongeveer 11000 inwooners, welke zich meestal op de scheepvaart toelleggen en daar door bestaan. Hier is een aanmerkelijke Rijntol. De hier zijnde zeepziederij voorziet het gansche land; ook brouwt men hier veel azijn. Zedert 1786 is hier eene Universiteit. Het residentieslot is zeer prachtig, in hetzelfde is eene gallerij met schoone beelden, een kabinet Naturalia, een Bibliotheek en een ver-

verzameling van Kunstplaten. De Jooden woenen in eene afzonderlijke hoek, in welke 21 huizen staan, waarvan eenige aanzienlijk zijn, hun getal belooft twee hondert. Het Iustiflot Clemensrust, dus genoemd naar derzelve stichters, de Keurvorsten Joseph Clemens en Clemens August, bij het dorp Poppelsdorf, is door eene allee van 1200 schreden met het residentieslot verbonden. Bij hetzelfde zijn schoone tuinen, grot- en schulpwerk. — In Bonn zijn ook eenige laken- flanel- en andere stof-manufactuuren. Het is merkwaardig dat de boeren van het dorp Dransdorf en een gedeelte van Graarjndorf het burgerrecht te Bon hebben, en met de inwooners dier stad gelijke lasten draagen, maar ook gelijke vrijheden genieten.

Arweiler, eene municipale stad aan de Ar of Ahr, teelt goeden Rijschen bleeker. — De stads tooren is de zetel der Ridderfchap.

Aldenar, een vlek aan den Ar.

Erpel, een stadje aan de Rijn, aan den voet der Basaltrotzen, Erpeler Ley genoemd, — geeft goeden bleeker.

Andernach, eene Municipaale stad en eerste directieplaats, is een aangenaam oord aan den Rijn in eene bergachtige ftreek. De inwooners handelen in glas en aardewerk. Ook gaan veel groote houtvlotten van hier naar Holland. De Franschen veroverden haar 1688.

Miffenheim, een dorp, in welks omtrek tot
aan

aan de Keur-Triersche stad Meyen, een soort van lava gevonden wordt, welke, tot molensteenen verarbeid, naar buiten lands wordt gezonden.

Tonnonstein of St. Antonij's klooster, van de Carmeliter orde, alwaar de bron Tillerborn bruischt. Anderhalf uur van Andernach vindt men, bij de wijze tooren, eenen zeer poreuse zwarten steen.

Breul, eene kleine Municipale stad, met twee kloosters en een prachtig Keurvorstelijk paleis, met eene diergaarde, benevens het Chinees huis Sensgane, zijnde alle bezienswaardig. Aan 't eind der diergaarde is het ten reigerjacht geschikte slot Valkenlust. In dit oord is ook een voorgebergte, waar goede bleekert gebouwd wordt.

Rense, gemeenlijk *Rees*, is eene Municipale stad aan de Rijn. Omtrent vier hondert schreden beneden de stad is de zogenoemde Koningsstoel, welke van gemeene steenen is opgebouwd, en op 8 pijlaaren rust. Voormaals kwamen de Keurvorsten hier bijeen, tot het verkiezen van eenen Keizer of Koning, of andere gewigtige rijkszaak. Boven is een steenen bank voor 50 personen. De burgers van Coblentz kiezen nog alle jaaren, op den tweeden pinxterdag, hunnen burgemeester, bij welke gelegenheid de inwooners van Rense hun melk, wijn en aardbeziën moeten toedienen.

Zellingen en Rohtig, een ambt aan de Moezel, met goede wijnbouw.

Unkel, eene Municipale stad, aan den regter oever des Rijns. De inwooners des dorps Rijn Breidbach, met een koper-bérgwerg en schau- ren, behooren tot de burgerij van Unkel.

Koningswinter is een aanzienlijk vlek, in welks oord uit zeven bergen de bekende hardsteen en Koningswintersteen gegraven wordt.

Lechenich, eene Municipale stad, in een vlak vruchtbaar oord, met een vast slot.

Zulpich, eene Municipale stad met drie kers- pelkerken en een klooster.

Rijnbach, eene Municipale stad, alwaar men de overblijfsels eener Romeinsche waterleiding ziet.

Meckenheim, eene Municipale stad aan de Erft.

Adenau, een markt-vlek met veele wollen- weverijen, in 't ambt Nurburg, dat alleen veel haver bouwt, en rijk is in ijzer- en loodgroeven.

Linz, eene Municipale stad, op eenen heuvel tusfchen twee bergen aan den Rijn, welke 1688 door de Franschen veroverd wierd, doch in 't volgend jaar viel zij weder in handen der Kei- zerlijken, hier is een tol, en men bouwt er goede bleekert.

B. Uit het Nederstift noemen wij:

Deutz, een vlek, tegen over de tot den West- phaalschen kreits behorende rijkstad Keulen, wel.

welke de Keurvorst voor geene rijksstad erkennen wil. — Keulen is door een schipbrug over den Rijn met Deutz vereenigd. Hier woenen veele Jooden.

Nuys, eene Aarstbischoplijke-Municipale-hoofd- en directiestad, aan den Erst, een half uur van de Rijn, heeft goede handel en nering.

Zons, eene Municipale stad, met een slot en Rijntol, aan de Rivier.

Lebber, eene stad aan de Erst, wordt van den Graaf Salm-Reifferscheidt, met tegenspraak van Keur-Keulen, bezeten.

Leyen of *Linn*, een Municipale stad, in een boschrijk oord, wierd in 1642 van de Weimarsche, en 1720 van de Pruifchen veroverd.

Urdingen, eene Municipale stad aan den linker oever des Rijns, met een Rijntol; de handel is hier bloeiender dan in eenige andere Keulsche stad, vindende men hier geduurig veele Hollandsche schepen geankert, zo dat de veele verkeerung met Hollanders hier hunnen vlijt heeft opgewakkerd, en hunne levenswijs veel al ingevoerd.

Kempen, eene Municipale stad met een slot, aan de grenzen van Gulik en Gelder, in een vruchtbaar oord in 't ambt Kempen.

Oedt, een vlek aan de Niers; en *Hule* een vlek en heerlijkheid, 't welk ten deele aan 't Vorstendom Meurs behoort.

Odenkirchen, een heerlijkheid en Keurvorstlijk

Cameraalgoed, in 't ambt Liedberg, met een papier molen.

Rheinberg, eene neringrijke en vaste stad, een uur van den Rijn, in 't ambt van dien naam, 't geen geheel van de overige Erflanden af ligt.

Camp, een mannen-abtdij van de Cirfestienfer orde, in welks omtrek de Geallieerden 1760 door de Franschen geslagen wierden.

Alpen, een stadje, slot en heerlijkheid, met een Gereformeerde kerk, behoorende aan den Graaf van Bentheim Steinfeld.

Isfum, een aanzienlijk dorp met een slot, met een Roomsche en eene Gereformeerde kerk.

II. Tot het Nederstift rekt men ook nog het Lipsche Nederstift, wjl het aan de Lippe legt, zo ook het Vest, of 't Graaffchap Recklinghausen, 't welk tusfchen het Bisdome Munster, 't Hertogdom Kleef, het Graaffchap Mark en Esfen legt. Hier wordt veel vlas gebouwd; het bevat twee Steden, vier Vrijheden, veertig Riddermaattige goederen, 17 dorpen en twee kloosters, het heeft ongeveer 3000 boerderijen. — De inhoud is 15 quadraat mijlen, en 't getal der inwoners 20,000. Wij noemen:

Recklinghausen, een stad met een versterkt slot, en een adelijk waereldlijk vrouwenstift.

Dorsten, eene stad aan de Lippe, met goede nering; in 1761 namen de Geallieerden deeze plaats stormenderhand in, en maakten het Fransch guarnisoen gevangen.

Boer en *Hornbergbach* zijn vlekken. *Mahlénburg* is een commanderij der Duitschen order.

III. Het Westphaalsche Aartsstift of het Hertogdom Westphaalen, grenst ten oosten aan *Paderborn*, *Waldeck* en *Hesfen*, ten zuiden aan *Witgenstein*, *Nasfau* en *Berg*, ten westen aan *Berg en Mark*, en ten noorden aan *Munster* en *Lippe*. De groote is 55 quadraat mijlen, waarop 100,000, meest Roomschegezinde, inwooners leven. Het heeft, behalven veele dorpen, 25 steden, 10 vrijheden en 18 kloosters. De landsdagen worden te *Arentsberg* gehouden, en de Landsregeering wordt in naam des Keurvorsten van *Keulen* in dit Hertogdom door eenen Landdrost, als hoofd der Westphaalsche kancelarij of *Arenbergsche* regeering, waargenomen; en het officie of criminaal gericht bevindt zich te *Werl*.

In opzicht der natuurlijke ligging deelt men dit Land in drie deelen, als: de *Hellweg*, die in 't noorden, laag, en aan de bij de *Lippe* behoorende landweg ligt; hier wast overvloed van graan, ook is hier geen gebrek aan andere dingen tot de menschlijke nooddrift behoorende. — Er is goede veefokkerij, en te *Werl* en *Westerkotten* vindt men zoutbronnen. Het tweede deel is *Haarstrank*, een weinig hooger, tusfchen den *Heilweg* en *Zuderland*, heeft goede, doch geene zo vruchtbaare akkers als het voorig deel. — Het derde is *Zuderland*, gemeenlijk *Sur*, 't welk uit bergen en da-

dalen bestaat, geen groote akkerbouw heeft, maar veel veefokkerij bosfchen, wild, visfchen, voornamentlijk Forellen, en allerlei mineralen.

Staatkundig wordt dit Hertogdom in vier deelen, en deeze weder in Ambten, Graaffchappen enz. verdeelt, waar uit wij eenige der merkwaardigfte zullen aanhaalen.

a. Het Rudensche kwartier bevat het aan de Lippe liggende deel der Hellweg, en een deel der Haarfrank.

Oestinghauzen aan de Alst, een kerkdorp en amt. — *Hovestad* behoort zedert 1733 aan 't Graaflijk huis van Plettenburg, zijnde dit een slot en dorp aan de Lippe, waartoe het Drost-ambt en halsgericht behoort.

Berg, een slot en Landsheerlijk tafelgoed.

Geseke, een stad aan de beek Weich met een stadskerk, eene adelijke vrij waereldlijk stift, een Observanten klooster en Ridderstoel. —

Rhüden, eene stad aan de Monne, heeft op de landsdagen de tweede zitplaats onder de steden.

Warften, eene kleine stad, op een berg, aan de beek Wester.

Kaldenhart, ook eene kleine stad op eenen berg.

b. Het Werlische quartier bevat een Graaffchap en vier ambten.

Arensberg aan de Roer, op een berg, waar op het water uit die rivier door kunst geleidt wordt, is de hoofdstad des Hertogdoms en het Graaffchap van dien naam, de zetel der Regeering,

ring, der hoofdvrijstoel, en der vergadering van de Landstanden. Men deelt haar in de oude en nieuwe stad, en op den top des bergs ligt het slot. In 1762 leed deeze stad geweldig, toen de Geallieerden dezelve den Franschen na eene hevige kanonnade ontnamen.

Belicke, een kleine stad op eenen berg.

Hirzberg, eene stad op eenen berg, met een Keurvorstlijk jachthuis.

Meschede aan de Roer, en *Grevenstein* aan de Menge, zijn kleine steden.

Bodsfeld aan de Balme, *Sunderen* en *Hachen* aan de Roer, nevens *Langescheid*, zijn vlekken of vrije heerlijkheden.

Allentrop, eene stad, en *Hagen*, een vrijheid aan de Sorbek.

Mühlheim, niet ver van de Monne, is een commanderie des Duitsche ordens. — *Werl*, een stad met een slot, Capucijner klooster en zoutketen, is de zetel van 't officie of waereltlijk en geestlijk halsrecht. — *Opperreimer*, eene Vorstlijke stoeterij.

Neheim, aan de Monne, die hier in de Roer valt, eene stad.

Scheidungen, een kerkhof, met twee adellijke goederen, in welks nabijheid de Geallieerden in 1761 een veldslag wonnen, die de Franschen den naam van de slag bij Vellinghausen noemen.

Menden en *Balve* aan de Hohn, zijn kleine steden.

e. Het Bilsteinsche quartier heeft 4 ambten, een Vrijgraaffschap en een Heerlijkheid en geerecht.

Bilstein, een vrijheerlijkheid, waar bij het Landsvorstlijk ambthuis op een berg ligt.

Adolphsburg, eene adelijke ridderstoel, met een schoon slot.

Fredeburg, een stad en ambt, met een Ridderstoel.

Drolshagen, een stad met een Bernardiner nonnen-abtdij, heeft sterken ijzerhandel, gelijk ook *Olpe*, een stad aan de Bigge.

Attendorf, eene stad aan de zaamenvloeing der Jenne en Bigge, met een gericht en goede marmergroeven.

Waldenburg en *Schnellenberg* zijn bergsloten aan de Bigge.

Wenden is een dorp met en naaldenfabriek.

d. Het Brilonsche kwartier bestaat uit 4 ambten, 3 Heerlijkheden en een Vrijgraaffschap.

Brilon, de hoofdstad des Hertogdoms aan de Monne, met een Minoriten klooster en hospitaal. In dit oord vindt men *Kalmey*.

Eversberg, een stad met een slot aan de Roer, op een berg.

Medebach en *Winterberg* op een berg. *Halenberg* aan de Hönne,

Schmalenberg aan de Lenne zijn alle kleine steden.

Silbach is een dorp, alwaar men looderts, met zilver vermengd, vindt.

Stadberg of *Marsberg* aan de *Dimel*, eene gedeeltelijk aan eenen hoogen berg liggende stad, waarvan het vlek *Elsinghausen* de voorstad is. — *Volkmasfen* of *Volkmarshheim*, een stad en ambt, en *Rogelberg* een bergslot. *Ranstein*, een dorp slot en heerlijkheid. *Padberg*, een oud bergslot, met een dorp, en een in 1696 ontdekt goud-berg-werk. — *Almen*, eene heerlijkheid, en *Dudinghausen* een Vrijgraaffchap.

B. De in het zuiden liggende landen zijn:
IX. Die van Paltz aan den Rijn, of de beneden-Paltz.

Tegens het noorden grenzen zij aan Keur-Mayntz en Hesen-Darmstadt; ten oosten aan Franken en Wurtemberg; ten zuiden aan de Elfas en Baden, en ten westen aan Lotheringen en Keur-Trier. Naar opgave van Theodorus TRAITTEUR was de grootheid der Rijnsche Paltz Mannheim, in 1789 omtrent 564 quadraat mijl, waarin in 1786 in 11 steden, 16 vlekken, 838 dorpen, en 122 hoven 253,574 menschen leefden, welk getal men volgens eene andere telling wil dat in 1788 tot 283,886 vergroot was. Echter is de volkrijkheid in de 17de eeuw door de aangerichte verwoestingen der Franschen zeer vermindert. Bergen en dalen, heuvelen en vlakten vindt men hier bij afwisseling. De luchtgesteldheid is hier, (met uitzondering van eenige oorden) de zagtste en schoonste van gansch Duitschland. De landman is vlijtig in de aanbouw van koorn

en spelt, alsmede voeraadje. De granteelt wordt hier op 528,241 morgen, ijder van 160 roeden, zo sterk gedreven, dat zelfs in het duure jaar 1771 nog over de hondert duizend zak, ijder van 160 tot 200 pond koorn is uitgevoerd. De beemden en weilanden reket men 81,305 morgentalen, en omtrent 24,304 morgen wordt tot wijnbouw gebruikt, die hier zeer lekker valt, ook heeft men hier snaaklijk ooft en tuinvruchten. Men bouwt hier insgelijks tabak, welke men met voordeel naar Frankrijk zendt, wordende voor de beste in Duitschland gehouden. De Paltzsche meekrap wordt mede buiten lands gezogt; en de zijdenteelt vermeerdert jaarlijks. Bij *Reserthal*, een uur van *Manheim*, is in 1769 een Rhabarber plantagie aangelegd, en thans wordt reeds voor 100,000 florijnen Pfalzer Rhabarber naar Frankrijk verzonden. De veefokkerij is hier niet zo belangrijk als men denken zoude, vooral is er gebrek aan paarden, welke meestal van buitenslands moeten komen. In 1768 bragt men 5 Angorische geiten en twee bokken naar Dossenheim, die in 1777 reeds tot 90 vermenigvuldigd waren. Bij winter, bij nat en morsig weder voedert men hun op de stallen, bij goed weder klauteren zij eenige uren ver op de hoogste rotzen van het Dossenheimische woud. 't Hair deezer dieren is glansrijk als zijde, en de Keurvorst heeft er reeds verscheidene klederen van. Men heeft toereikend visch, bijzon-

der in 't voorjaar *Zalm* en *Madervisch*. In veele gemaakte meiren en vijvers worden aal, kreeften en schildpadden gevangen, en de Rijn, Necker, Nahé enz. leveren veel visch. Het ontbreekt in de beneden-Paltz ook aan geene edele metalen. Bij *Germersheim* wascht men goud uit het Rijnzand, waarvan men onder de regeering des tegenwoordigen Keurvorsts dukaten geslagen heeft. Zout en kwikzilver, waarvan jaarlijks voor 80,000 florijnen wordt uitgevoerd, behooren tot de mineraale producten van de Paltz. Dit land heeft ook veel wild, wol, vlas, Italiaansch koorn, raapzaad, voortreflijke weiden, overvloed van hout, waarmede men sterken handel op Holland drijft. Zo ook zilver, ijzer, koper, lood, steenkoolen, onix, amathist, agaath, albast, en zulke goede Carniolen, dat men die zelf in Rome verarbeidt, ook zulke schoone granaatsteen, dat men ze met de Egiptische gelijk stelt. — Hier zijn ook minerale bronnen. De manufactuuren en fabrieken in wol, boomwol, zijde, goud, zilver, rood en geel koper en ijzer zijn eerst in hunne opkomst.

De Keurvorst van Paltz-Beyeren is de Landheer, en zijn rijksaanslag is 30 man te paard en 138 te voet, of maandelijks 914 florijnen. Aan de kamer betaalt hij 494 rijksd. 82 $\frac{1}{2}$ kr. De hooge Landscollegien zijn: De geheime Staatsraad en geheime Kanzelarij, de Regeering, het Opperappellationsgericht, het Hofgericht, de Hofkamer,

mer, de Krijgsraad, de Kerkenraad en Consistorie. De heerschende kerk is de Gereformeerde. Het militaire wezen bestaat uit omtrent 12000 man, die jaarlijks 824,244 florijnen tractement, 240,210 mondportien en 8100 paardenbenodigdheden vorderen. De Keur-Paltz heeft twee Ridderorders, als: die van St. Hubert en de Leeuwen order.

De geheele beneden-Paltz wordt in opperam-bten en deeze in twee hoofddeelen verdeeld:

A. Opperam-bten aan deeze zijde des Rijns.

1) Het opperam-bt Heidelberg heeft 6 steden, 63 vlekken, dorpen en gehuchten, benevens 30 Meijershoven. Wij noemen hier uit:

Manheim, aan de zamenvloeing des Nekkens en Rijns, is versterkt, de hoofdstad, zetel der Landscollegien en de Residentiestad. Men telt er 1640 huizen en 22,378 inwoners. Onder de gebouwen noemen wij voor eerst, het groote Keurvorstelijke residentieslot, 't geen veele bezienswaardige zeldzaamheden bevat. In de slotkapel vindt men veele reliquiën, in goud en zilver gevat, en rijk met edele gesteenten omzet, onder anderen ook twee beelden, van middelmatige grootte en louter goud. De Keurvorstelijke beeldengallerij bevat in negen groote aan een volgende vertrekken, eene kostbaare verzameling van de grootste meesters. In het kabinet van printwerk zijn meer dan 400 folio banden met

plaatcn, en eene groote menigte orgineeie tekeningen van beroemde meesters. De Keurvorstelijke schatkamer bevat eene groote menigte werktuigen, juweelen, en zeldzaamheden in goud, zilver en kostbaare steenen. In de beeldenzaal ziet men eene zeer groote verzameling van goede in zuiver gips afgegoteue beelden, naar de schoonste Grieksche en Romeinsche origineelen. Alles wat Romeu, Napels, Florence, Venetien enz. merkwaardig in dit opziclit heeft, ziet men hier bijeen. De Keurvorstelijke bibliotheek bevat meer dan 40,000 boekdeelen. Het kabinet van oudheden is opgepropt met oude manuscripten, Urnen, albasterbeelden, marmer en metaalen dito, alsmede oude krijgstuigen en huishoudlijke gereedschappen. In 't phijfische en mathematische kabinet is een groote rijkdom van daar aan passende instrumenten. Het kabinet van naturalia bestaat uit een volledige reeks der mineralen, schelpen, hoorns, zeegewassen, dieren in liquor, een goede Herbarius, en veele zeldzaamheden uit het plantenrijk. Het tuighuis is 160 voet in den omtrek, en is met veele sieraaden en beeldhouwers werk voorzien. In de geschutgieterij en in 't voorhuis vindt men onder anderen eene heerlijke verzameling der beste werktuigen voor de artillerij. De smeltoven in het giethuis is zo wel ingericht dat men met weinig hout in korten tijd eene aanzienlijke partij metaal vloeibaar maakt. Hier is een tucht- en weeshuis,

huis, in het laatste zijn meer dan 80 weezen, die hier niet alleen worden opgevoed, maar, na eenig handwerk geleerd te hebben, een uitzetting bekomen. In dit huis zijn onderscheidene fabrieken, als een kaartfabriek, linnen- en wollespinnerij, een weverij, alsmede een steenslijperij. De Duitse schouwburg is een groot, met veel sieraden voorzien gebouw, en een der prachtigste in Duitschland. Verscheidene openlijke gebouwen zijn met afleiders tegens het onweder voorzien. Op de paradeplaats is een schoon fonteinwerk, doch zonder water. De Academie der Wetenschappen, der teken- en beeldhouwkunst, het Duitse geleerde Genootschap, de Hoofdkrijgsschool, het Anatomisch teater, en 't beroemd Observatorium, verdienen bijzondere opmerking. Zedert 1781 is hier, in zijn soort, een gansch nieuw leerschool opgericht om Ziekentroosters te formeeren. Aan de Heidelbergse landweg is een Botanische tuin. Mannheim heeft eenige goede fabrieken, een groot aantal bekwaame kunstenaars, eenige tabaksfabrieken, wollenverwerijen enz. Het Similor, dat in Mannheim gemaakt wordt, is bekend onder den naam van Manheimer goud, niet alleen in Duitschland maar ook elders. In 1688 hebben de Franschen deeze stad geheel verwoest. Ter plaatse alwaar de Nekker in den Rijn valt is in 1738 eene schoone bleekerij aangelegd, waarvan zich niet alleen de Paltz maar ook andere omleggende oorden

den bedienen. Zo wel over den Rijn als Nekker leggen bekwaame schipbruggen.

Schwetzingen is een markt-vlek, drie uuren van Manheim, aan de Leimbeek, 't welk voor eenige jaaren tot eene stad verheven is; 't heeft een Keurvorstlijk lustflot en groote tuin, met eene aanzienlijke Orangerie, een schoon baadhuis, en een aangenaam park, in de Engelsche smaak aangelegt.

Heidelberg, de eerste hoofdstad aan den voet des Geisbergs aan den Nekker, heeft meer dan 1000 gebouwen, 5 hoofdplaatsen en markten, en wel 20 openbaare bronhuizen, die wegens haare wateren alom bekend zijn. Er zijn ruim 11,000 inwoners. In 1689 hebben de Franschen deeze plaats verwoest, en 1694 niet alleen geplunderd, maar tot een puinhoop toe afgebrand.

Het vorige residentieflot, op eenen heuvel over de stad staande, is in 1764 door een bliksemstraal in brand geraakt, en geheel verteerd; in de daar toe behoorende tuin is eene boomkwekerij van vruchtboomen. Het nieuwe Heidelbergse vat, dat onder de regeering des tegenswoordigen Keurvorsts gemaakt is, (1751) houd 30 voeder meer dan het oude dat bouwvallig wierd. De Roomschegezinden en Gereformeerden gebruiken ieder een deel van de Heiligen Geest kerk, zijnde de twee deelen door eenen muur afgescheiden. Behalven de overige Roomsche kerken zijn hier nog eene Lutherse en

twee Gereformeerde, in een van welke de Godsdienst in het Fransch gepleegd wordt. De Universiteit heeft Roomsche en Gereformeerde Professoren. Zedert 1784 is hier een Staatshuishoudkundige hooge school opgericht, die voormaals te Lautern was. De stad heeft veele manufactuuren; een chits- en katoenfabriek, welke deels zich bezig houdt met het verwen en glanzen van Oost-Indische stoffen, deels met eigen gemaakte, door dezelve komen omtrent 500 menschen aan brood. Eene zijden kousenfabriek geeft 100 arbeiders de kost enz. Die bergstraat gaat van hier naar Darmstad.

Frankenthal, aan geene zijde des Rijns, aan de Muhl en Fuschsbeek, met een in den Rijn vloeiend kanaal van omtrent drie quartier; eigenlijk behoort dit tot het opperampt Nieuwstad, en is de derde hoofdstad, en in manufactuuren de gewigtigste in de Paltz. Er zijn circa 470 huizen en 4000 inwooners. Eenige der hier plaatsvindende fabrieken worden op Keurvorstelijke kosten gedreven. Als: de porceleinfabriek, waar in 1786 meer dan 60 werklieden waren, onder welke bekwaame beeldhouwers, boetseerders en tekenaars gevonden wierden, die op kosten van den Keurvorst gereisd hebben, behalven deeze voedt zij meer dan twee hondert personen. Zij behoort tot de beste porceleinfabrieken in Duitschland. — Een wollen- laken- en stoffenmanufactuur houden zo in de stad als
bij

bijgelegen dorpen over de 600 menschen bezig. — De wollen- en zijdenverwerij behoort ook den Keurvorst. Bijzondere personen drijven de volgende fabrieken, als een wollen lakenmanu- factuur, die zeker 200 menschen aan de kost helpt; een fabriek van zijden stoffen, een tabaks- fabriek, een van zijde en linten; een goud- en zilverdraadtrekkerij, een slijfzel- poeder- zeep- wollen- kousen- en haarspeldenfabriek, een klok- en metaalgieterij, een Etuifabriek, een papieren behangzelsfabriek, alsmede een fabriek van duf- fels enz. Van deeze stad loopt een kanaal naar den Rijn, 't geen den handel met de vereenigde Nederlanden zeer begunstigt. Zedert 1780 is in Frankenthal een kostschool voor jonge Jufvrou- wen van de Protestantische religie.

Weinheim aan de Weschenz, heeft goede wijn- bergen, en een slot, 't bevat 500 huizen en 2700 inwoners.

Schonauw ligt aan de regter oever des Nek- kers, en

Wisloch aan de Leinbeek met een gezondheids- bron, zijn kleene steden.

Neckerau, een dorp nabij de Nekker met 800 inwoners. — *Wieblingen*, een kerkdorp aan den Nekker van 530 inwoonders. — *Leymen*,

een vlek met 1000 inwoners, heeft goede wijn- bouw. — *Ziegelhausen*, aan de Nekker, met 670 menschen, die goeden nering doen. —

Handschuchshelm heeft 1500 welvarende inwoo- ners.

ners. *Schriesheim*, aan den voet des Odenwouds, met 1800 inwooners. — *Dilsberg* is een stadje en wel versterkt slot, aan den Nekker op eene steile rots.

Neckargmund, een stad aan den Nekker, welke hier den Elzenbeek ontvangt; zij bevat omtrent 1600 inwooners, met eene Nekkertol. De hier passerende scheepvaart maakt de stad neringrijk en levendig. De leertouwerijen, steen-graverijen en de handel in hout en houtskolen voor de fabrieken, voor hoepels en planken is hier aanmerkelijk. Ook is deeze plaats zeer bekend wegens haar aardewerk, 't geen alom verzonden wordt. De aarde daartoe wordt vier uren van de stad, te Heilsbeek gegraven, en wel in den winter, dewijl de lucht des zomers in de onderaardsche hooien te sterk is, zo dat er geen licht aan den brand kan blijven. In dit oord vallen veele vruchten, waaruit appelen peerenwijn gemaakt wordt; veele maken goede cider. — De Generaal Tilly liet in 1622 de stad stormenderhand inneemen, uitplunderen en alles ombrengen. *Neckarsteinach* heeft rijke steengroeven in den omtrek.

II. Het opperampt *Ladenburg* bevat een stad, zeven vlekken of dorpen en 6 meijerijen.

Ladenburg, aan de Nekker, heeft 1800 inwooners.

Nec-

Neckarshausen, een dorp aan die rivier, met 470 inwooners.

Laudenbach, een kerkdorp, met 920 bewo-
ners.

III. Het opperamdt Lindenfels heeft een stad, 31 dorpen, 6 gehuchten en meijerijen.

Lindenfels, een stadje met een oud bergslot en 400 ingezetenen.

Wald Michelbach, een dorp van 100 huizen en 800 menschen aan de Ulpenbeek.

IV. Het opperamdt Umstadt heeft 1 stad, 12 vlekken en drie meijerijen.

Umstadt of *groot Umstadt*, heeft 800 inwooners, en heeft gemeenschap met het Paltzsche en Hesen-Darmstadsche opperamdt.

V. Het opperamdt Utzberg of Otzberg, heeft eene stad en negen vlekken en dorpen.

Otzberg, een bergslot, dat ten Staatsgevan-
genis dient, benevens een dorp. — *Heiring*,
een stadje, aan den voet eener hoogte, heeft
225 inwooners.

VI. Het opperamdt Boxberg heeft eene stad,
9 dorpen en 2 hoven.

Boxberg, een stad en burgt, aan eene hoogte,
met 170 huizen en 930 inwooners.

Schweigern, aan den voet eenes bergs, 820
menschen.

Sachsenfluhr, een dorp met een tol.

VII. Het opperamdt Moszbach begrijpt vier
steden, 45 vlekken, dorpen en ge-
huchten en 11 meijerijen.

Moszbach, nabij den Nekker bij de Elsbeek,
in een vruchtbaar dal, is een opperamdt-stad,
heeft 1700 inwoonders en een zoutwerk.

Hilsbach, aan de beek van dien naam, een
stad van 700 menschen.

Sinsheim, aan de Elsbeek, bevat 1500 men-
schen, heeft een Fransiskaner klooster, ligt in
een bergachtig, koud, hoewel gezond oord,
weshalven de Franschen, welke in 1689 de stad
in brand staken, hunne kranke Geestlijken in
dit klooster bragten.

Obrikheim, een stad en slot aan den Nekker.

Schluchtern, een kerk-dorp aan de Leimbeek,
met 550 menschen.

Oppergumpern, aan de Rodenbeek, van 600
inwooners.

Siegelsbach, van 425 bewooners. — *Dalheim* aan de Elsbeek, heeft 550 zielen. *Eberbach*, aan de Nekker, een stadje van 1800 ingezetenen, die sterke looijerijen drijven, welke van hier tot Heidelberg de hoofdnering uitmaakt.

VIII. Het opperamamt Bretten heeft drie steden, en zes vlekken en dorpen.

Bretten, aan de Sulzbeek op eenen heuvel, de opperamamts-stad, heeft 2300 inwooners. — *Heidelberg*, aan de Sulzbeek, eene stad van 1400 menschen. — *Eppingen*, aan de Elzenbeek, heeft 1600 ingezetenen. *Weingarten*, aan Walz in Dreck is een vlek van 1600 bewooners.

B. De opperamamten aan geene zijde des Rijns.

IX. Het opperamamt Bacharach, uit twee steden, 15 vlekken en dorpen, en 2 meijerijen.

Bacharach, aan den Rijn, met eene zwaare tol, is de opperamamts-stad, welke 1325 menschen bevat, een stijfzel- en poederfabriek heeft, en goeden wijn bouwt. *Furstenberg*, een slot aan den Rijn. *Caub*, in 't nederamamt van dien naam, een stad en een dal, welks voorstad echter aan den Rijn ligt, heeft 1200 inwooners. Hier is eene tamelijke tol. — Tusschen Bacharach

rach en Raab, legd in dit oord, midden in den Rijn, op eene rots, een dikken tooren, die de Pfalz genoemd wordt.

X. Het opperamnt Stromberg heeft eene stad, 15 vlekken en 4 meijerijen.

Stromberg, aan de Guldenbeek, met een slot, heeft 90 huizen, men bouwt hier goeden wijn. — *Waldagesheim* van 100 huizen. *Heddesheim*, van 120, en *Laubenheim*, van 55 huizen, zijn bloeiende plaatzen. — De eerste legd aan de Guldenbeek, de tweede aan den vloed de Nahe.

XI. Het opperamnt Alzey heeft vier steden, 86 vlekken en dorpen, ook 3 meijerijen, en de onderambten Freinsheim en Erbesbudesheim.

Alzey, aan de Selze, in een dal, is de opperamnts-stad, welke in 1689 door de Franschen van haare muuren beroofd, en in brand gestoken wierd. — Zij heeft 2500 inwooners.

Odernheim, aan de Selze, een stad van ruim 1000 inwooners.

Pfeddersheim, aan de Primm, een stad van 1160 inwooners.

Sinsheim, aan den ouden Rijn, eene neringrijke plaats van 1000 bewooners.

Gundersheim heeft 700, *Westhoyen* aan de Altbeek

beek 1400, *Oosthoven* 1700, *Dalsheim* 240, *Oppersheim* aan de *Walschbeek* 500, en het stadje *Freinsheim*, aan de *Scheitbeek* 1200 inwoners. — Alle deeze plaatsen zijn bloeiend. Zo ook *Wiesenheim* van 200 huizen, en *Erbesbudesheim* met 730 bewoners.

XII. Het opperampt *Oppenheim* heeft een stad, 14 vlekken en dorpen, en 5 meijerijen.

Oppenheim, aan den *Rijn*, de opperampts-stad, heeft 1800 inwoners, heeft goede akker- en wijnbouw, en eene gierbrug over den *Rijn*.

Nierstein, niet ver van daar, aan den voet eenes steilen bergs, is een kerkdorp met 1100 inwoners, wordende hier goeden wijn geteeld.

Opperingelheim, een vlek met 1500, en *Nieder-Ingelheim*, aan de *Selz*, een welgebouwd dorp met 1100 inwoners.

Esenheim, aan de *Selz*, een bloeiend oord met 760 menschen.

XIII. Het opperampt *Neustad* heeft 5 steden, 44 vlekken en drie meijerijen.

Neustad aan de *Hardt*, in een laag dal, van het *Hartgebergte* omringd, aan de *Spijerbeek*, is de opperampts-stad, en heeft 4100 inwoners, die meestal van den akker- en wijnbouw leven. Hier is ook eene beroemde tol.

Mus-

Musbach, aan de Spijerbeck, heeft 1100 inwooners en 200 huizen.

Edenkoben, aan de Muhlbeck, heeft 1300 bewooners, *Hasloch* aan den Rijn en Spijerbeck, bevat 2500 zielen. *Washenheim*, eene stad, aan den voet van het hartsgebergte, waarom het ook met den toenaam *aan het hart* bekend is, heeft 1300 menschen. *Edichheim*, een vlek; *Oggersheim*, een mijl van Mannheim, in eene vruchtbaare streek, met een slot en tuin; en *Lansheim*, aan de Isanach en Fuschbach, heeft 1200 inwooners. Alle deeze oorden zijn bloeiend door wijnbouw en oofsteelt.

XIV. Het opperampt *Germersheim* heeft 2 steden, 44 vlekken en 8 meijerijen.

Germersheim, eene stad aan den Rijn, waarin een goudwascherij is, aan welk goud de Rijnsehe goudgulden zijn oorsprong verschuldigd is. Hier is een schoon slot, en de plaats bevat 1200 menschen, welke, door visscherij als anders, goed bestaan hebben. Hier valt de vloed Queich in den Rijn, alwaar een Rijntol geheven wordt. In 1788 voer het eerste schip door het, van bijzondere perfoonen aangelegde nieuw Rijn-kanaal. — *Hagenbach* is eene stad aan eene der Rijnarmen; *Belheim*, aan de Buschgraft en *Spiegelbach*, bevat 1200 inwooners. *Billigheim* aan de Wirre of Kappelbeck, heeft 1000 ingezetenen. *Stein-*

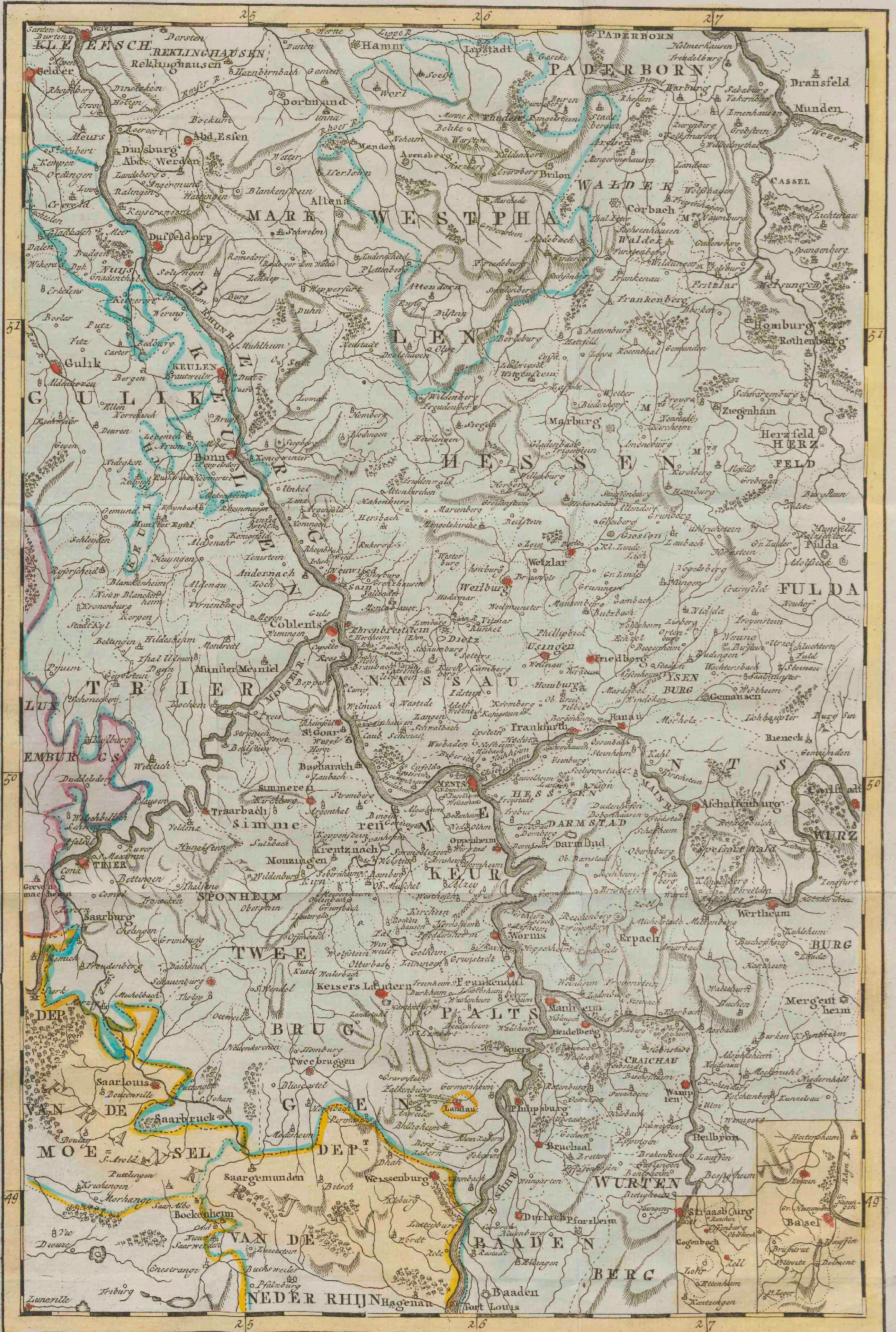
weiler, aan de Wirbeek, heeft 900 inwooners, en *Pleisweiler* heeft er 480. *Klingemunster*, aan de Finsterbeek, heeft 900, en *Godramstein* aan de Queich 1200 ingezetenen. — Alle deeze plaatsen zijn bloeiend en neringrijk.

Sels is eene stad met een onderambt aan den Rijn, alwaar eene goudwasfcherij is.

DE VORST VAN TOUR EN TAXIS.

Deeze heeft wel geene bezittingen in deezen Kreits, maar door het verschieten van 80,000 rijksdaalders aan denzelven, door den Vorst Anzelmus Frans in 1724, voor welkers 4000 rijksd. renten de rijks- en krijgsteuren verpand zijn, heeft hij zitting en stem in de Nederrijnsche kreitsdagen bekomen.

BOVEN EN NEDERRHYNISCHE KREITSEN.

R E G I S T E R.

A.		bl.		bl.
A ar, rivier.		288	Anderlecht.	110
Abbeville.		76	Andernach.	317
Adenau.		319	Antwerpen.	117
Adolphsburg.		325	Antoing.	60
Adolphseck.		239	Anwerghem.	114
Adolfshof.		249	Anweiler.	186
Adorf.		291	Anspach.	191
Aeth.		65	Archenne.	102
Aerfshot.		105	Aremberg.	313
Aflighem.		115	Arenfels.	310
Agrimont.		136	Arensberg.	323
Aigle.		164	Argentah.	179
Aire.		75	Arlesheim.	202
Aldenar.		317	Arlon.	161
Allenbach.		177	Arolsen.	291
Allendorf.		267	Arquennes.	114
Allentrop.		324	Arras.	73
Alme.		143	Arstein.	311
Alme, rivier.		321	Arweiler.	317
Alpen.		321	Aschaffenburg.	300
Alfemberg.		114	Asche.	115
Alsfeld.		281	Aspelaere.	36
Aolst.		34	Aspremont.	149
Amiens.		75	Asfenheim.	228
Amoneburg.		301	Attendorn.	325
Amorbach.		300	Averbode.	105
Andel.		183	Avesnes.	70
Andenne.		155	Aywiers.	113

B.	bl.		bl.
Baldenau.	307	Bethune.	74
Ballenberg.	301	Bethlehem.	100
Balve.	324	Bettingen.	306
Balzweiler.	189	Beveren.	38. 43
Baldenek.	308	Beyghem.	116
Bar le Duc.	85	Bibelhausen.	306
Basel.	206	Bibel, rivier.	110
Basferode.	44	Biberich aan den Rijn	240
Bastogne.	162	Biberstein.	249
Battenberg.	184	Bieber.	228
Baupauwe.	74	Biedburg.	163
Bauters.	101	Biedenkopf.	184
Baveghem.	34	Biedenap.	184
Beaufort.	156	Bierbeek.	100
Beaumont.	67	Bigge, rivier.	322
Beauvais.	77	Billich.	164
Beets.	104	Bilsen.	137
Beilstein.	304	Bilstein.	325
Bekevoort.	105	Binche.	66
Belike.	324	Bingen.	300
Bellelay.	207	Birkenfeld.	177
Bengel.	177	Birs, rivier.	207
Bensheim.	301	Birstein.	229
Bergen.	190. 226	Bischofsheim.	301. 310
Bergheim.	291	Bitche.	90
Bergues.	71	Blaesvelt.	115
Bergzabern.	186	Blamont.	37
Beringen.	138	Blankenau.	250
Berg.	323	Blankenberg.	55
Berlaere.	44	Blankenstein.	283
Berleburg.	253	Bleichenbach.	227
Berleve.	44	Bobenhausen.	228
Berncastel.	307	Bockenheim.	225

R E G I S T E R.

345

	bl.		bl.
Bodenfeld.	324	Buntersheim.	245
Boer.	322	Burcht.	43
Bonlez.	102	Burggravenrode.	229
Bonn.	316	Burghaun.	249
Bonesse.	156	Burg Sponheim.	177
Boom.	123		
Boppard.	310	C.	
Borgworm.	136	Calais.	73
Borken.	271	Calloo.	43
Bornhem.	45	Camberg.	311
Bornival.	113	Cambresis.	69
Bouggenhout.	115	Camp.	32F
Boulant.	148	Campenhout.	112
Boulay.	90	Carden.	310
Boulogne.	74	Carlsthalerbad.	277
Bouvines.	155	Castellaun.	187
Bovenden.	274	Chalons.	82
Braine l'Aleu.	112	Charleroi.	154
Braine le Comte.	66	Charleville.	81
Braubach.	287	Chateau Cambresis.	70
Braunfels.	232	Chateau Thierr.	157
Bree.	138	Chatelet.	143
Bretzenheim.	193	Chaumont.	78
Briey.	93	Chievre.	65
Brilon.	325	Chimay.	67
Brogne.	156	Chiney.	142
Bruchsal.	202. 209	Chiny.	162
Bruckenau.	249	Chooz.	57
Bruel.	318	Choquier.	136
Brugge.	45	Ciney.	57
Brusfel.	106	Clarenthal.	241
Brundrut.	208	Claufen.	307
Budingen.	230	Clermont.	78
		Clermont en Argonne.	85

	bl.		bl.
Clingenbergh.	300	Dieburg.	299
Coblenz.	308	Dieghem	111
Cochem.	308	Diemel, rivier.	288
Commerci.	85	Diepensteye.	115
Commynes.	51	Diest.	104
Compiègne.	79	Dieuse.	88
Conz.	306	Dill.	177
Corbach.	289	Dilsberg.	335
Corbeekoverloo.	100	Dinant.	142
Coutray.	40	Dingelstadt.	303
Coyghem.	41	Dion le Mont.	102
Crautheim.	301	Dirmstein.	199
Crepy.	79	Dilsbodenberg.	76
Crove.	177	Dixmuyden.	58
Cronenburg.	166	Doel.	43
Cruykenbourg.	45	Dongelberg.	103
Cuivin.	142	Dornigheim.	225
Cumtich.	123	Dorsten.	321
Cuno Engers.	309	Doornik.	51
D.		Dornberg.	286
Dachsfelden.	208	Dornheim.	226
Dagstoel.	193	Dornhotzhausen.	284
Dadizele.	41	Douay.	70
Damme.	54	Doulons.	77
Darmstadt.	285	Drolshagen.	325
Dave.	157	Duderstadt.	303
Delfspg.	207	Duffel.	123
Dendermonde.	44	Durkheim aan de Haart.	245
Demer, rivier.	132	Durbuy.	165
Denningen.	300	Dufemont.	183
Deutz.	319	E.	
Deynse.	40	Eberhards Clause.	307
Dietkerk.	164	Ebernburg.	175
		Eber-	

R E G I S T E R.

347

	bl.		bl.
Eberstadt.	286	Eversberg.	325
Echternach.	163	F.	
Eder, rivier.	288	Falkenburg.	186
Edesheim.	203	Falkenstein.	197
Ehrenbreitenstein.	309	Felsberg.	270
Eichsfeld.	302	Fischberg.	249
Eilhausen.	292	Flechtendorf.	291
Einollen.	182	Fiemale.	136
Eisfeld.	302	Fleury.	156
Ekeren.	122	Flonheim.	77
Elene.	35	Floresse.	157
Elisfenu.	101	Florences.	143
Ellefeld.	299	Fontaine l'Evesque	143
Elzeghem.	38	Fontenoy.	60
Emerichsstadt.	298	Fosfe.	142
Engers.	209	Franchimont.	140
Enguien.	66	Frankenau.	272
Enkirch.	176	Frankenburg.	272
Epernay.	84	Frankenstein.	245
Erbs.	111	Frankenthal.	332
Erden.	177	Frankfort.	213
Erfurt.	302	Fredeburg.	325
Ermenonville.	79	Freyenberge.	208
Erpel.	317	Freyenhagen.	266. 290
Erquelines.	67	Freyr.	157
Erx, rivier.	322	Friedburg.	212
Eschwege.	267. 273	Friedrichsdorf.	285
Esstalle.	165	Fritzlar.	302
Ekain.	85	Furstenberg.	290
Ettenheim.	206	Fursteneck.	249
Eupen.	147	Fulda.	248
Everbergh.	112	G.	
Everghem.	34	Gausbeek.	114
			60

	bl.		bl.
Gaveren.	35	Groot Almerode.	267
Geertsberge.	36	Groot Bartlof.	303
Gellheim.	237	Groot Linde.	281
Gemunden.	244	Groot Luder.	249
Gend.	30	Grünstadt.	245
Genappe.	102	Grumbach.	190
Gerode.	303	Grundbreitenbach.	284
Gernsheim.	301	Grys.	249
Geseke.	323	Guntersblum.	245
Gestel.	127	H.	
Ghistel.	55	Haarfrank.	321
Ghyfele.	35	Hachen.	324
Giefen.	280	Hadimont.	148
Gleiberg.	236	Haesdonk.	43
Gleiburg.	236	Hagen.	324
Goyke.	115	Halen.	140. 139
Grach.	307	Hall.	66
Grammene.	40	Hallenberg.	325
Grammont.	36	Huma.	272
Grandpré.	82	Hamelburg.	250
Grandvilliers.	78	Hainmont.	138
Grebenau.	281	Hanau.	210. 223
Grebenstein (staat Goe- benstein.)	269	Hanaut.	103
Grehweiler.	77	Handschuchsheim.	334
Grensfau.	312	Hannebach.	307
Grety.	102	Hardessem.	36
Grevenstein.	324	Hark.	138
Grimberge.	44. 115	Harrleebeeke.	40
Grimburg.	307	Hartenburg.	245
Groenendael.	111	Hasfelt.	138
Gronau.	277	Hastieres.	156
Groot Bygaerden.	114	Harebruck.	71
		Haunck.	252
		Haus-	

	bl.		bl.
Hausfen.	241	Hirzberg.	324
Heidelberg.	332	Hochheim.	303
Heiligenstadt.	303	Hochspeyer.	245
Heist.	127	Hochst.	298
Heitersheim.	220	Hoddesheim.	186
Hellweg.	321	Hohenfels.	241
Helfeghem.	38	Hofgeismar.	266
Helmershausen.	270	Hofheim.	298
Henegouwen.	61	Hohen Solms.	233
Heppenheim.	301	Hohenstein aan de Aar	276
Herbemont.	165	Houthem.	36
Herent.	100	Holzhausen.	226
Herentals.	123	Homberg in Hessen.	270
Hermal.	136	Homburg.	186
Hermitage.	143	Homburg aan de Hohe	284
Herrstein.	177	Homertshausen.	284
Hersbach.	312	Hoogstraten.	123
Hersfeld.	250	Hoorn.	139
Herstal.	136	Horchheim.	199
Hertogendael.	200	Hornbach.	186
Hertogenrade.	130	Hotweiler.	180
Herve.	148	Houffalize.	166
Herzelles.	113	Hovestadt.	323
Heuchelheim.	228	Huningen.	244
Heyle.	41	Hui.	141
Heverle.	100	Hulpen.	112
Heydesheim.	245	Humstein.	245
Hierges.	142	Hundheim.	191
Hiffene.	127	Hundsruck.	306
Hillegheim.	36	Hundstein.	307
Hillesheim.	308	Huyssem.	138
Hinzweiler.	191	Hyllingen.	313
Hirschhorn.	301		

	bl.		bl.
	I.		
Jasfe.	103	Klosterade.	150
Idstein.	239	Knokke.	59
Immenhausen.	269	Konigheim.	301
Impden.	115	Konigsberg.	283
Incourt.	102	Konigshoven.	301
Inden.	64	Konigstein.	231
Indoigne.	103	Konigswinter.	319
Ingelmunster.	40	Kreuzzuach.	173
Ingenheim.	242	Krichingen.	195
Johannesberg.	299	Kronberg.	298
Ifeghem.	40	Krofdorf.	236
Isfum.	321	Kyrburg.	190
Itterbeek, rivier.	288	Kyrm.	189
Irel.	110		L.
	K.	Landen.	104
Kaldenhart.	393	Labenheim.	180
Kameryk.	71	Ladenburg.	335
Kapelle op den Bosch.	117	Lahn, rivier.	204
Kappenstein.	175	Laken.	110
Kasfel.	260	Lampertheim.	198
Karelshaven.	266	Landau.	291
Kayferslaurern.	181	Landrecies.	70
Kempen.	320	Langenbrucken.	202
Kesterbach.	286	Langenschwalbach.	276
Kiefeken.	105	Langescheid.	324
Kirchberg.	175	Lame.	113
Kirchheim Poland.	237	La Roche.	165
Kirchhayn.	272	Laubach.	179. 233
Kirweiler.	203	Laudenbach.	336
Kislau.	202	Lauffen.	208
Kleeberg.	283	Lauterecke.	183
Kleeburg.	186	Lautern.	181
Kleinern.	291	Lebber.	320
			Le.

R E G I S T E R.

351

	bl.		bl.
Techenich.	319	Lohnberg.	236
Lede.	36	Lobersheim.	175
Leeuwen.	104	Loet.	138
Leiningen.	199	Lohnstein.	299
Lemberg.	83	Lohr.	241
Lenne, rivier.	322	Lokeren.	42
Lerine.	102	Longwy.	89
Lesdain.	22	Loo.	59
Lesfe.	156	Looz.	137
Lesfines.	66	Lorich.	299
Leudersdorf.	310	Lorsch.	301
Leun.	233	Ludwigstein.	274
Leuwerghem.	36	Luik.	134
Leuven.	97	Luneville.	87
Leuze.	65	Luxemburg.	161
Leymen.	334		M.
Lederkerk.	36	Maas, rivier.	12
Lichtenau.	210. 268	Mackenzell.	249
Lichtenberg.	197	Maaghdendaef.	101
Lichtenfels.	291	Magdenburg.	203
Liedberg.	123	Mahlenburg.	123
Lier.	124	Mais.	116
Ligne.	67	Malplaquet.	70
Lille.	71	Manderscheid.	308
Limburg.	147	Manheim.	329
Limburg aan de Lahn	310	Marburg.	271
Lindenfels.	336	Marche.	162
Linn.	320	Marches les Dames.	157
Linz.	319	Mariemont.	67
Lippe, rivier.	322	Marienberg.	204
Lisberg.	282	Marienburg.	81
Lismale.	102	Marienne au Pont.	143
Lobbes.	143	Marlagne.	157
			Mars.

	bl.		bl.
Marsberg.	124	Montdidier.	77
Marxhausen.	268	Montreuil.	74
Maastricht.	138	Mouzen.	148
Maubenge.	70	Monzingen.	175
Maufethurm.	301	Morauche.	90
Mayen.	310	Mosbach.	241
Mayntz.	296	Motten.	250
Mazeyk.	138	Moulin.	158
Mechelen.	125	Mühlheim.	324
Medebach.	325	Munster.	283
Meerholz.	230	Munster Meinfeld.	310
Mehrenberg.	236	Munzenberg.	228
Meisenheim.	186	Munzfelden.	243
Melain.	103	Myfenheim.	317
Melle.	35		N,
Mellingen.	268	Namur.	153
Menden.	324	Nancy.	86
Mengeringhausen.	290	Nastatten.	276
Menen.	40	Nastede.	276
Merchten.	115	Nauheim.	226
Merzig.	306	Naumburg.	175
Meschede.	324	Nazareth.	34
Mesik.	138	Neckerau.	334
Metz.	89	Neckargemund.	335
Meulebeek.	40	Neckarshausen.	336
Meuszfelden.	95	Neckarsteinach.	335
Middeiburg.	55	Neer.	139
Miltenberg.	300	Neder Iſche.	101
Moerſtorf.	165	Neheim.	324
Mons.	64	Ners, rivier.	315
Monſtieres.	157	Nerzweiler.	191
Mosfel, rivier.	204	Nette, rivier.	315
Montabaur.	311	Nieuw Baumberg.	301
		Neu.	

R E G I S T E R.

353

	bl.		bl.
Neuenkirchen.	183	Opper Weiler.	191
Neufchateau.	165	Opper Yfche.	112
Neuhausen.	199	Odenheim.	209
Nieuwhof.	250	Odenkirchen.	320
Neukirchen.	271	Oedt.	320
Nieuw Leiningen.	199	Oestinghausen.	323
Neumagen.	307	Oestreich.	299
Nieuw Saarwerden.	238	Offenbach aan de Glan.	190
Nieuw Weilmäu.	238	Offenbach aan de Mayn.	230
Neuweyer.	243	Ollbruck.	246
Nevele.	34	Oomberghem.	36
Nidda.	282	Opdorp.	115
Niederbrechen.	311	Ophombeek.	117
Niedernhall.	301	Oppenau.	206
Nieder Selters.	311	Orb.	299
Nieder Wildungen.	290	Orchimont.	164
Nieuwmegen.	36	Orival.	114
Nieuwpoort.	58	Orp le Grand.	193
Ninive.	37	Ortenberg.	226. 231
Ninove.	37	Ortenstein.	307
Nivelle.	113	Ostende.	55
Nizelle.	112	Otterberg.	181
Nokeren.	38	Ottweiler.	243
Noyon.	79	Otzberg.	336
Nurenberg.	241	Oud Haslau.	228
Nuyfz.	320	Oud Leiningen.	244
O.		Oud Lufzheim.	203
Oppereimer.	324	Oud Rhoden.	290
Oberhilversheim.	174	Oud Weilmäu.	238
Oberkirch.	205	Oud Wildungen.	290
Opper Lahnstein.	299	Oudenaarde.	38
Opper Mofchel.	187	Oudenburg.	57
Opper Roszbach.	109	Ougraic.	136
Opper Ursel.	231	Padberg.	326
	Z		Parcq.

	bl.		bl.
Parcq.	100	Rense.	318
Peer.	188	Reves.	113
Perk.	112	Rheims.	83
Pennenbeek.	111	Rheinberg.	321
Peronne.	76	Rheinfels.	275
Perwetz le Marchez.	103	Rheingau.	298
Peteghem.	38	Rijngravenstein.	191
Pfalzel.	306	Rijnhausen.	202
Philippsburg.	202	Rheinheim.	287
Philippsfreude.	307	Rijn Turkheim.	199
Philipsrust.	225	Rhatel.	81
Pirton.	67	Rhoden.	290
Pirmasens.	210	Rochefort.	165
Pitthem.	40	Rockenhausen.	182
Plasfendaal.	57	Rocours.	135
Pont a Mousfon.	88	Rocroy.	81
Poperingen.	60	Rode.	36
Poucques.	40	Rodheim.	226
Praunheim.	229	Rodelheim.	233
Q.		Roehl.	282
Quesnoy.	70	Roer, rivier.	13
R.		Roermonde.	129
Ramelies.	103	Ronse.	37
Rasfeghem.	36	Roode.	114
Ratfelaer.	106	Rothenburg.	202. 267. 273
Rauschenberg.	272	Roulz.	65
Recklinghausen.	321	Rudesheim.	299
Rees.	313	Ruhr, rivier.	315
Regbosch.	36	Rumpst.	123
Reichel.	177	Rupel, rivier.	10
Reichelsheim.	237	Rupelmonde.	42
Reichenbach.	183	Rustenberg.	303
Reichenberg.	276	Ruystede.	40
Remich.	163	Rijmenant.	124
Renesse.	37		Rijn,

R E G I S T E R

553

	bl.		bl.
Rijn, rivier.	204	Sandhofen.	213
Rijpoltskirchen.	194	Santvliet.	122
Rijneck.	314	Sarguemines.	90
Rijnbach.	319	Saszbach.	206
Rijsfel.	71	Saye.	309
S.		Scarpe, rivier.	9
Saar, rivier.	204	Schadeck.	245
Saarbruck.	242	Schauenburg.	206
Saarlouis.	90	Scheel.	124
Sababurg.	206	Scheidingen.	324
Sachsenhausen.	290	Schelde, rivier.	9
Saffelaar.	34	Schellebell.	44
Saleck.	250	Schenks Lengsfeld.	99
Salmunster.	250	Scherpenheuvel.	105
Salzhausen.	282	Scheut.	110
St. Aastenrade.	101	Schierstein.	241
St. Ghislain.	65	Schlangenbad.	277
St. Hubert.	166	Schmalenberg.	325
St. Joost ten Haegen	110	Schneltenberg.	325
St. Mard.	163	Schonau.	334
St. Menehould.	83	Schriesheim.	335
St. Michel.	85	Schwabenheim.	174
St. Nicolaas.	42	Schwalbach.	233
St. Omer.	74	Schwalheim.	227
St. Paul.	74	Schwarzenborn.	271
St. Peter Jette.	115	Schwetzingen.	332
St. Soar.	274	Semblours.	102
St. Soarshausen.	276	Sclayen.	157
St. Trou.	136	Sclessin.	136
St. Wendel.	307	Sedan.	81
St. Bieth.	166	Seligenstadt.	301
Salm.	165	Selles.	114
		Selters.	236
		Scies.	158
	Z 2		Se.

Id	bl.	Id	bl.
Semois, rivier.	12	Sulzbach.	307
Senlis.	78	Sunderen.	324
Sennes.	114	T.	
Seraing.	135	Tenſche (ſtaat <i>Teuſche</i>).	42
Severghem.	34	Ter Bank.	101
Sezanne.	84	Ter Nath.	114
Sichem.	105	Ter Veuren.	111
Silbach.	325	Thal Ehrenbreitſtein.	309
Silberg.	284	Thal Itter.	283
Simmern.	179	Thal Ulmen.	308
Soignes.	65	Thieldonk.	100
Solms.	232	Thielt.	40
Sombrefſe.	113	Thielrode.	42
Somme, rivier.	9	Thionville.	90
Sonnenberg.	241	Tholey.	187
Sontra.	273	Thorout.	57
Sotteghem.	35	Thuin.	143
Spaa.	140	Tienen.	101
Spangenberg.	269	Tienhofen.	101
Spiers.	201. 203	Tillemont.	101
Spanheim.	175	Tilly.	113
Sprendlingen.	175	Tirimont.	115
Stadtberg.	326	Tongeren.	137
Stadt Warbis.	303	Tongerloo.	124
Starkenburg.	177	Tönneſtein.	318
Stauff.	237	Toul.	88
Steenkerke.	67	Tournay.	50
Stein.	198	Traben.	176
Steinau.	228	Trarbach.	176
Steinheim.	299	Treffurt.	303
Stenay.	85	Trendelburg.	270
Stockem.	138	Treiſz.	308
Straatsburg.	205	Treyfa.	271
Strothe.	291	Treys Munzenberg.	228
		Trier	

R E G I S T E E R.

357

	bl.		bl.
Trier.	305	Volkmarfen.	326
Turnhout.	123	Volkmarfheim	326
Tweebrugge.	185	Vorst.	110
U.		Vofen.	111
Uhftadt.	202	Vongieres.	81
Umftadt.	287. 336	Vrouwe Parc.	105
Unkel.	319	Vrije (het)	53
Urb.	299	W.	
Urff, vloed.	288	Waas.	41
Urzel.	250	Waasmunfter.	42
Ufingen.	238	Wacqven.	40
V.		Wadalgeshcim.	180
Vach.	269	Wachtarsbach.	230
Val Benoit.	136	Waelhem.	117
Valenciennes.	70	Waghaufel.	203
Vallendar.	309	Walcourt.	155
Veckerhagen.	270	Waldek.	288. 289
Veldenz.	182	Waldenburg.	352
Verduu.	95	Waldfifchbach.	181
Vere.	19	Wald Michelbach	336
Verviers.	140	Waldfee.	203
Veurne.	59	Walem.	123
Vezelife.	88	Walhorn.	148
Vianden.	165	Walradenftein.	239
Viane.	17	Walsdorp.	239
Vic.	88	Walzheim.	203
Vichte.	38	Wanfrief.	273
Villers.	113	Waren.	136
Vilvoorden.	110	Warneton.	51
Virton.	163	Warften.	323
Vifer.	137	Wartenberg.	195
Vitri le Francois.	83	Warwick.	41
Vlierbeek.	100	Waton.	60
Vlierzeile.	35	Woutier Brainie.	112
	Z 3	Wa.	

	bl.		bl.
Wavre.	102	Winterberg.	324
Weberen.	267	Winterburg.	177
Weerdt.	139	Wirschweiler.	177
Weilstadt.	203	Wisbaden.	240
Weilburg.	235	Wisloch.	334
Weilerbach.	181	Wisoppenheim.	198
Weilmünster.	(101) 236	Witrich.	307
Weinheim.	334	Witmarshof.	274
Weinsheim.	198	Wittgenstein.	253
Weiszenburg.	203	Witzenhausen.	273
Welschbillig.	307	Worth.	300
Weltersburg.	245	Woldenburg.	124
Wenden.	325	Wolfshagen.	270
Wengeroth.	245	Wolfftein.	181
Weort.	130	Worms.	199
Werl.	324	Wijneghem.	123
Werheim.	321	Wijnendaal.	58
Wessem.	139		Y.
Westerburg.	244	Yedegen.	36
Westerloo.	124	Yperen.	49
Wetter.	272	Yfenburg.	229. 313
Wetterburg.	291		Z.
Wetzlar.	211	Zell in Ham.	308
Wevelghem.	41	Zeltlingen.	319
Weyhers.	249	Ziegelhausen.	334
Wezenbeek.	111	Ziegenhayn.	268
Wieblingen.	334	Zierenberg.	270
Wildenburg.	192	Zoll Engers.	209
Wildungen.	291	Zons.	320
Wilhelmshausen.	269	Zuderland.	322
Willebroek.	116	Zulpich.	319
Wilftadt.	210	Zufchen.	290
Windecken.	225	Zwingenberg.	286
Winghene.	40	Zweyndrecht.	43

